

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Regionalny Oddział w Białymstoku

INFORMATOR KRAJOZNAWCZY

62. Ogólnopolski Wysokokwalifikowany
Rajd Pieszy PTTK im. gen. Mikołaja Wisznickiego
„Podlasie 2021”

Wasilków
10–24 lipca 2021

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Regionalny Oddział w Białymstoku

INFORMATOR KRAJOZNAWCZY

62. Ogólnopolski Wysokokwalifikowany
Rajd Pieszy PTTK im. gen. Mikołaja Wisznickiego
„Podlasie 2021”

Wasilków, 10–24 lipca 2021

Redakcja: Ewa Witkowska

Autorzy haseł: Adam Grabowski (Augustów; Augustowski, Kanał; Gabowe Grądy; Jaminy; Krasnybór; Lipsk; Studzieniczna; Sztabin), Andrzej Grygoruk (Waniewo), Dariusz Kulewski (Augustów; Augustowski, Kanał; Białorusini na Podlasiu; Biebrzański Park Narodowy; Bobra Wielka; Gabowe Grądy; Jaminy; Krasnybór; Lipsk; Narwiański Park Narodowy; Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej; Rudka; Rygałówka; Studzieniczna; Sztabin; Waniewo-Śliwno, ścieżka edukacyjna), Ewa Łajewska (Bóbr europejski; Łoś; Żubr), Krzysztof Łazik (Powstanie Styczniowe w Puszczy Knyszyńskiej), Katarzyna Pierwieńis (Korycin; Kurowo), Bernadeta Rafałko (Biebrzański Park Narodowy; Narwiański Park Narodowy; Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej; Waniewo-Śliwno, ścieżka edukacyjna), Anna Sekielska (Linia Mołotowa), Anna Sierpińska (Brzostowski, Karol), Adam Szepiel (Białystok; Branicy herbu Gryf; Carska Droga; Choroszcz; Czarna Białostocka; Czarna Wieś Kościelna; Dolistow; Gloger, Zygmunt; Goniądz; Góra Strękowa; Jeżewo Stare; Knyszyn; Kraina Otwartych Okiennic; Krypno Kościelne; Michałowo; Odryniki; Osowiec-Twierdza; Puchły; Staroobrzedowcy; Supraśl; Suraz; Śliwno; Święta Woda; Tatarzy na Podlasiu; Trześcianka; Tykocin; Wasilków; Zawady; Zwierki), Izabela Szymańska (Białystok; Bohoniki; Branicy herbu Gryf; Choroszcz; Czarna Wieś Kościelna; Gabriel Zabłudowski; Góra Strękowa; Gródek; Jeżewo Stare; Kamienna Stara; Królów Most; Popiełuszko, Jerzy; Różanystok; Ryboły; Sokółka; Suchowola; Supraśl; Suraz; Święta Woda; Tykocin; Wasilków), Andrzej Tarasewicz (Narew), Ewa Witkowska (Aulakowszczyzna; Bachmatówka; Białe, jezioro; Białobrzegi; Bobkowy Hrud; Bogusze; Bojary; Brzozowa; Chomontowszczyzna, rezerwat; Cieliczanka; Czaplino; Czarny Blok; Dąbrowa Białostocka; Dobrowoda; Downiewo; Gajowniki; Góra; Góra Pieszczana, rezerwat; Izbiszczce; Jaczno; Jałowo; Janów; Jasionowa Dolina; Jasionowo; Jatwież Mała; Jeżewo Nowe; Kamienna Nowa; Karpowicze; Kiermusy; Kiersnówka; Komosa, jezioro; Kondycja; Kozi Rynek, rezerwat; Kumiałka; Kuryły; Laudańszczyzna; Lebedzin; Leśniki; Lewki; Lipowy Most; Łaś-Toczyłowo; Łopuchowski, Las; Mielniki; Milewszczyzna – Park Kulturowy; Nowodworce; Nieciecie; Niewodnica Kościelna; Ogrodniczki; Okopy; Olsza; Pański; Pentowo; Pieraciosy; Popówka; Przewież, śluza; Radunin; Ratowiec; Rogowo; Rozedranka Stara; Rzędziany; Sajenek; Sajno, jezioro; Saniki; Sawino; Skindzierz; Słuczanka; Sofipol; Sokole; Starodrzew Szyndzielski, rezerwat; Stelmachowo; Strękowa Góra; Studzieniczne, jezioro; Swoboda, śluza; Szumowo; Szuszałewo; Świętojańskie Wzgórze; Targonie Wielkie; Tolcze; Topilec; Trzyrzecze; Trzyrzeczki, leśniczówka; Turośń Dolna; Turowo; Waliły; Wasilówka; Wyludy; Wyżary; Zabrodzie; Załuki; Zamczysko, grodzisko; Zaścianki), Rafał Zarzecki (Biebrzański Park Narodowy; Narwiański Park Narodowy; Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej; Waniewo-Śliwno, ścieżka edukacyjna)

Skład: Wiesław Wróbel

© Copyright by Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Regionalny Oddział w Białymstoku, Białystok 2021.

© Copyright by Autorzy, Białystok 2021.

Druk i oprawa

www.druk-24h.com.pl

Grabówka, ul. Szosa Baranowicka 77

15-523 Białystok

NIP: 542-203-66-55

tel./fax: (85) 653-78-04

Kalendarium OWRP

I	1960	Wyżyna Krakowsko-Częstochowska	Złoty Potok
II	1961	Roztocze	Zwierzyniec
III	1962	Mazury Garbate	Węgorzewo
IV	1963	Pojezierze Suwalsko-Augustowskie	Suwałki
V	1964	Ziemia Lubelska	Zemborzyce
VI	1965	Dolny Śląsk	Jeziro Witka
VII	1966	Kaszuby	Sopot
VIII	1967	Ziemia Łódzka	Działoszyn
IX	1968	Pogórze Dynowskie	Dynów
X	1969	Wyżyna Ińska	Szadzko
XI	1970	Pojezierze Trzczańskie	Krzyż
XII	1971	Kurpie	Nowogród
XIII	1972	Bory Dolnośląskie	Bolesławiec
XIV	1973	Wysoczyzna Elbląska	Kadyny
XV	1974	Roztocze	Zamość
XVI	1975	Nizina Szczecińska	Moryń
XVII	1976	Południowe Mazowsze	Szydłowiec
XVIII	1977	Nizina Śląska	Rokitki
XIX	1978	Ziemia Opolska	Otmuchów
XX	1979	Ziemia Chełmska i Podlasie	Chełm
XXI	1980	Warmia i Mazury	Olsztyn
XXII	1981	Jura Krakowsko-Częstochowska	Olsztyn
XXIII	1982	Mazury	Augustów
XXIV	1983	Ziemia Chełmińska	Barbarka
XXV	1984	Wielkopolska	Bucharzewo
XXVI	1985	Ziemia Elbląska	Elbląg
XXVII	1986	Ziemia Lubelska	Dęblin
XXVIII	1987	Góry Świętokrzyskie	Skarżysko-Kamienna
XXIX	1988	Ziemia Białostocka	Białowieża
XXX	1989	Ziemia Lubuska	Kostrzyń
XXXI	1990	Ziemia Radomska	Topornia k. Przysuchy
XXXII	1991	Ziemia Toruńska	Toruń
XXXIII	1992	Pomorze	Dąbki
XXXIV	1993	Górny Śląsk	Świerklaniec
XXXV	1994	Środkowe Nadodrze	Zielona Góra
XXXVI	1995	Ziemia Lubelska	Lublin

XXXVII	1996	Ziemia Suwalska	Augustów
XXXVIII	1997	Ziemia Toruńska	Toruń
XXXIX	1998	Ziemia Gdańska	Gdańsk
XL	1999	Podlasie	Supraśl
XLI	2000	Ziemia Radomska	Warka
XLII	2001	Jura Krakowsko-Częstochowska	Łazy
XLIII	2002	Warmia i Mazury	Miłomłyn
XLIV	2003	Wielkopolska	Szamotuły
XLV	2004	Świętokrzyskie	Ostrowiec Świętokrzyski
XLVI	2005	Mazowsze Północne	Płock
XLVII	2006	Opolszczyzna	Głuchołazy
XLVIII	2007	Podbeskidzie	Bielsko-Biała
XLIX	2008	Powiśle	Elbląg
L	2009	Jura	Zawiercie
LI	2010	Grunwald	Olsztyn
LII	2011	Bory Tucholskie	Chełmno
LIII	2012	Puszcza Notecka	Lubasz
LIV	2013	Świętokrzyskie	Ostrowiec Świętokrzyski
LV	2014	Pomorskie	Lębork
LVI	2015	Mazowsze	Siedlce
LVII	2016	Roztocze	Zamość
LVIII	2017	Ziemia Łódzka	Zgierz
LIX	2018	Świętokrzyskie	Skarżysko-Kamienna
LX	2019	Pomorze Środkowe	Koszalin
LXI	2020	Opolskie	Rajd Indywidualny
LXII	2021	Podlasie	Wasilków

Organizatorzy

Bezpośrednim organizatorem 62. OWRP z upoważnienia Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK jest Regionalny Oddział PTTK w Białymstoku przy współdziałaniu Oddziału PTTK w Augustowie

Komitet organizacyjny

Komandor

Dariusz Kuźelewski

Kierownictwo trasy nr 1

Andrzej Grygoruk, Dariusz Kuźelewski,
Katarzyna Pierwienis, Sławomir Sienkiewicz

Kierownictwo trasy nr 2

Izabela Czajkowska, Wioletta Perkowska,
Marta Tałuć, Andrzej Tarasewicz

Kierownictwo mety

Stefan Kuźmicki

Zespół organizacyjny

Agnieszka Babilewicz, Sylwia Bućko, Kamila Głowacka,
Adam Grabowski, Rafał Jaworski, Andrzej Kundzicz,
Piotr Kuźmicki, Ewa Kuźelewska, Małgorzata Łupińska,
Waldemar Malewicz, Anna Mieszkowska, Paweł Olszyński,
Agnieszka Ossowska, Julita Perkowska, Alicja Raczkowska,
Bernardeta Rafałko, Lucyna Rożko-Purta, Konrad Rzońca,
Adam Szepiel, Izabela Szymańska, Bartosz Talipski,
Natalia Tomaszewska, Ewa Witkowska

Projekt znaczka

Izabela Czajkowska

Trasa nr 1: „Z puszczy do puszczy” – 260 km

Dzień	Data	Proponowana trasa	Km
1	10.07.2021 sobota	Augustów – zakwaterowanie, zwiedzanie miasta i okolicy	
2	11.07.2021 niedziela	Augustów – służa Przewież – służa Swoboda – Studzieniczna – Augustów (wokół Jeziora Białego i Studzienicznego)	30
3	12.07.2021 poniedziałek	Augustów – jezioro Sajno – Białobrzegi – Augustów (wokół jeziora Sajno)	26
4	13.07.2021 wtorek	Augustów (Sajenek) – rezerwat Kozi Rynek – leśniczówka Kozi Rynek – Jasionowo – Lipsk	34
5	14.07.2021 środa	Zwiedzanie Lipska i okolicy lub wycieczka autokarowa na trasie: Lipsk – Krasnybór – Sztabin – Jaminy – Gabowe Grądy – spacer w dolinie Biebrzy – Osowiec-Twierdza – Goniądz – Dolistowo – Różanystok – Lipsk	
6	15.07.2021 czwartek	Lipsk – Jałowo – Szuszałewo – Kamienna Stara – Kamienna Nowa – leśniczówka Trzyrzeczki	20
7	16.07.2021 piątek	Leśniczówka Trzyrzeczki – Olsza – Lewki – Kiersnówka – Laudańszczyzna – Okopy – Suchowola	20
8	17.07.2021 sobota	Karpowicze – Jatwież Mała – Trzyrzecze – Skindzierz – Brzozowa – Mielniki – Korycin (zwiedzanie Parku Kulturowego w Milewsczyźnie k. Korycina)	26
9	18.07.2021 niedziela	Korycin – Rudka – Milewsczyzna – Aulakowszczyzna – Szumowo – Zabrodzie – Wyłudy – Jasionowa Dolina – Janów	19
10	19.07.2021 poniedziałek	Janów – Wasilówka – Kumiałka – leśniczówka Lebiedzin – Lebiedzin – rezerwat Starodrzew Szyndzielski – Zaścianki – Bogusze – Sokółka	27
11	20.07.2021 wtorek	Zwiedzanie Sokółki i okolicy (w tym Bohonik)	
12	21.07.2021 środa	Sokółka – Kuryły – Bachmatówka – Rozedranka Stara – Czarna Białostocka – Czarna Wieś Kościelna	30

Dzień	Data	Proponowana trasa	Km
13	22.07.2021 czwartek	Czarna Wieś Kościelna – Ratowiec – Czarny Blok – Święta Woda – Wasilków	15
14	23.07.2021 piątek	(transfer Wasilków – Supraśl) Supraśl (zwiedzanie) – jezioro Komosa – Ogrodniczki – Nowodworce – Wasilków (uroczyste zakończenie OWRP)	13
15	24.07.2021 sobota	Zwiedzanie Białegostoku, wyjazd uczestników	
16	25.07.2021 niedziela	Wyjazd uczestników	

Trasa nr 2: „Dolinami rzek” – 295 km

Dzień	Data	Proponowana trasa	Km
1	10.07.2021 sobota	Tykocin – zakwaterowanie, zwiedzanie miasta i okolicy	
2	11.07.2021 niedziela	Tykocin – grodzisko Zamczysko – Stelmachowo – Stelmachowo-Kolonia – Jeżewo Stare – Jeżewo Nowe – Łopuchowski Las (miejsce mordu ludności żydowskiej) – Tykocin	26
3	12.07.2021 poniedziałek	(transfer Tykocin – Góra Strękowa) Góra Strękowa – Strękowa Góra – Łaś Toczyłowo – Targonie Wielkie – Nieciece – Kiermusy – Pentowo – Tykocin	24
4	13.07.2021 wtorek	(transfer Tykocin – Knyszyn) Knyszyn – Krypno – Góra – Tykocin	27
5	14.07.2021 środa	Tykocin – Saniki – Leśniki – Sawino – Rzędziany – jaz na rzece Narew – Pańki – Rogowo – Choroszcz	25
6	15.07.2021 czwartek	Zwiedzanie Choroszczy i okolicy lub wycieczka autokarowa na trasie: Choroszcz – Zwierki – Trześcianka – Narew – Odrynki – Puchły – Ryboły – Choroszcz	

Dzień	Data	Proponowana trasa	Km
7	16.07.2021 piątek	(transfer Choroszcz-Kurowo (zwiedzanie) – Waniewo – kładka przez Narew – Śliwno – Izbiszcz – Topilec – Zawady – Gajownicy – Choroszcz	24
8	17.07.2021 sobota	(transfer Choroszcz-Suraż) Suraż – Bojary – Turośń Dolna – Dobrowoda – Tołcze – Niewodnica Kościelna – Czaplino – Choroszcz (niebieskim szlakiem)	32
9	18.07.2021 niedziela	(transfer Choroszcz-Załuki) Załuki – Radunin – zbiornik wodny Wyzary (kładki przez bagna, leśna galeria rzeźb) – rezerwat Chomontowszczyzna – Pierciosy (mogiła powstańców) – Słuczanka – Waliły Dwór – Waliły – Załuki	23
10	19.07.2021 poniedziałek	Załuki – Sofipol – Popówka (miejsce pamięci narodowej) – Sokole – Downiewo – Królowy Most – Załuki	26
11	20.07.2021 wtorek	Załuki – Turowo – rezerwat Góra Pieszczana – Lipowy Most – Bobkowy Hrud – Kondycja – Turowo – Załuki	22
12	21.07.2021 środa	Załuki – Wzgórza Świętojańskie – Cieliczanka – Supraśl – Wasilków	35
13	22.07.2021 czwartek	(transfer Wasilków-Supraśl) Supraśl (zwiedzanie) – jezioro Komosa – Ogrodniczki – Nowodworce – Wasilków	13
14	23.07.2021 piątek	(transfer Wasilków-Czarna Białostocka) Czarna Białostocka – Czarna Wieś Kościelna – Ratowiec – Czarny Blok – Święta Woda – Wasilków (uroczyste zakończenie OWRP)	18
15	24.07.2021 sobota	Zwiedzanie Białegostoku, wyjazd uczestników	
16	25.07.2021 niedziela	Wyjazd uczestników	

Informacje krajoznawcze

Augustów (trasa nr 1)

Pierwsza pisana wzmianka o osadzie nad Nettą pochodzi z 1496 r. i dotyczy komory pobierającej cło u przeprawy rzecznej. Na rozkaz króla Zygmunta Augusta wytyczono w 1550 r. osadę na południowym brzegu Netty, nazwaną jego imieniem, obdarzoną licznymi dobrodziejstwami. Przy tej pracy uczestniczył architekt i inżynier królewski Hiob Breytfus (Job Preytfus), a być może także Piotr Chwalczewski, od 1553 r. starosta knyszyński. Augustów prawa miejskie magdeburskie otrzymał 17 maja 1557 r.

Po kilku latach prężnego rozwoju nastąpiła seria działań wojennych, doprowadzająca miasto do ruiny. Podczas potopu szwedzkiego w 1656 r. miasto spalili zbuntowani Tatarzy z wojsk Jana Kazimierza, którzy byli niezadowoleni z podziału łupów po bitwie pod Prostkami. W czasie trzeciej wojny północnej (1700–1721) w Augustowie stacjonowały w różnym czasie wojska polskie, szwedzkie, rosyjskie, saskie i brandenburskie. Wojska, oprócz zniszczeń, przyniosły zarazę, która w latach 1710–1711 dziesiątkowała miejscową ludność. W 1795 r. miasto zajęli Prusacy, a w latach 1807 i 1812 przechodziły tędy wojska napoleońskie.

Po kongresie wiedeńskim w 1815 r. Augustów znalazł się w granicach Królestwa Kongresowego. Planowano uczynić go stolicą nowo utworzonego województwa augustowskiego (po 1837 r. guberni augustowskiej). Urzędy z braku odpowiednich budynków tymczasowo umieszczono w Suwałkach. Projekt rozbudowy Augustowa w stylu klasycystycznym opracował Henryk Marconi. W 1824 r. pod kierunkiem Ignacego Prądyńskiego rozpoczęto budowę Kanału Augustowskiego. Rozwój Augustowa został przerwany przez wybuch powstania listopadowego. W okolicach Augustowa toczyły się walki, zaś miasto przechodziło z rąk do rąk i kilkakrotnie płonęło. Po powstaniu nie zrealizowano planów rozbudowy miasta. Kanał Augustowski ukończono w 1839 r., jednak nie zyskał on planowanego znaczenia gospodarczego. W 1897 r. w związku z budową koszar carskich Augustów uzyskał połączenia kolejowe.

Dwie wojny światowe przyniosły miastu znaczne zniszczenia. W lipcu 1945 r. przeprowadzono tzw. obławę augustowską w celu ujęcia żołnierzy podziemia niepodległościowego. Od połowy lat 20. XX w. Augustów stał się popularnym letniskiem. Od 1993 r. miasto posiada status uzdrowiska.

Warto zobaczyć:

- ▶ rynek Zygmunta Augusta z kolumną ku czci króla,
- ▶ cmentarz parafialny z nagrobkami z XIX w.,
- ▶ bazylikę Mniejszą pw. Najświętszego Serca Jezusowego zbudowaną w latach 1905–1911,
- ▶ kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej (początkowo rosyjska cerkiew wojskowa konsekrowana w 1912 r.) z Izbą Pamięci I Pułku Ułanów Krechowickich,
- ▶ starą pocztę z 1829 r.,
- ▶ budynek Zarządu Wodnego z 1908 r.,
- ▶ bulwary, molo i wyciąg dla nart wodnych nad jeziorem Necko.

Augustowski, Kanał (trasa nr 1)

Kanał Augustowski był największą inwestycją Królestwa Polskiego w XIX w. Celem budowy tego połączenia wodnego między Wisłą (poprzez Narew i Biebrzę) a Niemnem i Morzem Bałtyckim było ominięcie Gdańska ze względu na wysokie cła wprowadzone przez władze pruskie na polskie towary eksportowane drogą wodną. Dyrekcję i ogólny nadzór nad budową kanału powierzono Francuzowi gen. Janowi Chrzycielowi Mallet de Grandville Malletskiemu, a szefostwo budowy gen. Ignacemu Prądzyńskiemu. Prace rozpoczęto w lipcu 1824 r. od regulacji koryt Biebrzy i Netty. Budowę ostatecznie ukończono w 1838 r., zaś rok później Kanał Augustowski został otwarty dla żeglugi. Całkowita długość Kanału wynosi obecnie ok. 103,5 km. Na odcinku tym wybudowano 18 śluz, z czego czternaście znajduje się po polskiej stronie, jedna w pasie granicznym (Kurzyniec) i trzy po stronie białoruskiej. Różnice poziomów wód pomiędzy poszczególnymi zbiornikami wynoszą od 0,8 do 9,80 m. Obecnie dzieje Kanału Augustowskiego można poznać w Dziale Historii Kanału Augustowskiego Muzeum Ziemi Augustowskiej. Mieści się w XIX-wiecznym budynku po zarządzie portu zwanym mylnie Domkiem (Dworkiem) Prądzyńskiego.

Aulakowszczyzna (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Korycin, usytuowana nad rzeką Kumiałką. Powstała w 2. poł. XVII w., a jej nazwa pochodzi prawdopodobnie od Piotra Aulaka, ówczesnego dzierżawcy tych ziem. W okresie wczesnego średniowiecza (przypuszczalnie XI-XIII w.) funkcjonował tutaj gród, którego pozostałości są nadal dobrze widoczne (na zachód od wsi, przy drodze do Szumowa).

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ wiatrak holender z 1930 r., wpisany w 1979 r. do rejestru zabytków.

Bachmatówka (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Sokółka, odnotowywana już w XVIII w. Jej nazwa ma pochodzić od istniejącej tutaj kiedyś hodowli koni bachmatów.

Białe, jezioro (trasa nr 1)

Jedno z kilku jezior na terenie Augustowa, a zarazem największe w ciągu Kanału Augustowskiego. Jego nazwa pochodzi od piaszczystego i jasnego dna. Jest nazywane również Białe Augustowskie lub Krechowieckie od 1 Pułku Ułanów Krechowieckich, stacjonującego nad zatoką Orzechówką od połowy 1921 r. Po jeziorze Białym pływają statki Żeglugi Augustowskiej.

Północna część jeziora to raj dla żeglarzy i wielbicieli biwaków – są tam pola namiotowe i ośrodki wypoczynkowe. Przy południowym brzegu jeziora można zobaczyć wiele ciekawych budynków z lat 30. XX w., w tym siedzibę Oficerskiego Yacht Clubu – z należącej do niego przystani rozpoznał rejs po jeziorach augustowskich Jan Paweł II podczas swojej wizyty w 1999 r. Na pamiątkę tego wydarzenia przed budynkiem znajduje się pomnik w postaci fotela i pamiątkowego kamienia.

Białobrzegi (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie augustowskim, w gminie Augustów. Jest usytuowana na skraju Puszczy Augustowskiej, nad rzeką Nettą i Kanałem Augustowskim. We wsi warto zobaczyć służbę Białobrzegi na Kanale Augustowskim, wybudowaną pierwotnie w latach 1825–1826 pod kierunkiem Wojciecha Korczakowskiego i przeniesioną na obecne miejsce w latach 60. XX w.

Białorusini na Podlasiu (trasa nr 2)

Przodkowie polskich Białorusinów zaczęli napływać na tereny dzisiejszego Podlasia na przełomie XIV i XV w., gdy – po wysiedleniu Jaćwingów pozostałych przy życiu po podboju krzyżackim – ziemie te po latach sporów znalazły się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego w księstwie trockim. Wzmocnieniu osadnictwa białoruskiego sprzyjała również kolonizacja puszczy w ramach tzw. pomiary włócznej zarządzanej przez królową

Boneń. W XVII w. osadnictwo białoruskie dotarło do Puszczy Białowieskiej, w której okolicach zetknęło się z ludnością pochodzenia wołyńskiego. Językoznawcy wyznaczają obecnie granicę między gwarami białoruskimi a ukraińskimi na rzece Narwi.

Przesunięcie granic w wyniku II wojny światowej oraz akcja wymiany ludności między Polską a ZSRS spowodowały znaczny spadek populacji Białorusinów w Polsce. Głównym obszarem ich występowania stała się Białostoczczyzna. Największy odsetek mieszkańców narodowości białoruskiej zamieszkuje na terenie powiatów hajnowskiego i bielskiego w gminach: Czyże, Dubicze Cerkiewne, Orla, Hajnówka, Narew, Bielsk Podlaski, Narewka i Kleszczele. Znaczna większość Białorusinów należy do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Białystok (trasy nr 1 i 2)

Miasto nad rzeką Białą, stolica województwa podlaskiego. Początek osadnictwa w tym rejonie należy datować na pierwszą połowę XV w. Osadnicy wywodzili się najprawdopodobniej z ziemi łomżyńskiej. W tym czasie tereny te pokrywały puszcze nad rzeką Białystok wchodzące w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego. Około 1450 r. otrzymał je z nadania wielkiego księcia litewskiego Jakub Raczek Tabutowicz herbu Łabędź, syn bojara litewskiego Tabuta. Jego potomkowie gospodarzyli na tych dobrach do 1547 r., tworząc pierwsze folwarki. Katarzyna z Wołłowiczów, wdowa po Mikołaju Bakalarzewiczu, wyszła ponownie za mąż za Piotra Wiesiołowskiego (starszy) herbu Ogończyk i zapisała mu na własność dobra białostockie. Około 1547 r. rozpoczęła się trzebież puszczy i kolonizacja dóbr. Po bezpotomnej śmierci ostatniego z rodu dobra białostockie „prawem kaduka” stały się dobrami królewskimi w starostwie tykocińskim i wraz z nim nadane zostały w 1661 r. Stefanowi Czarnieckiemu za zasługi podczas wojen ze Szwecją. On natomiast przekazał je jako wiano córce Aleksandrze Katarzynie – żonie Jana Klemensa II Branickiego herbu Gryf. Ich syn Stefan Mikołaj Branicki, wojewoda podlaski, przeniósł siedzibę rodową do Białegostoku.

W 1692 r. Białystok otrzymał prawa miejskie z nadania króla Jana III Sobieskiego. W XVIII w. Branicy przekształcili miasto w centrum swych podlaskich dóbr z okazałym założeniem pałacowo – parkowym. Ich fundacji były także liczne miejskie budowle. W 1771 r. zmarł Jan Klemens III Branicki, nie pozostawiając po sobie dzieci. Głównymi spadkobiercami zostali członkowie dalszej rodziny Branickiego z rodu Potockich. W 1802 r. sukcesorzy sprzedali pałac i miasto królowi pruskiemu Fryderykowi Wilhelmo- wi III za kwotę 217 970 talarów.

Po trzecim rozbiórze Polski w 1795 r. Białystok znalazł się pod zarządem Królestwa Prus oraz stał się stolicą departamentu Nowych Prus Wschodnich. Wzmocnione zostały garnizony, w urzędach wprowadzono język niemiecki i pruskie prawo, nałożono nowe podatki i rygorystycznie je egzekwowano.

W 1807 r. zawarty został traktat pokojowy w Tylży pomiędzy Francją, Rosją i Prusami. Na jego mocy departament białostocki jako obwód białostocki został wcielony do Cesarstwa Rosyjskiego. W 2. poł. XIX w. nastąpił szybki rozwój przemysłu włókienniczego. Wtedy to miasto uzyskało połączenia kolejowe z Warszawą, Wilnem, Baranowiczami, Brześciem, co było kolejnym impulsem do dalszego rozwoju. Liczba mieszkańców wzrosła sześciokrotnie, a napływ ludności polskiej, rosyjskiej, białoruskiej, żydowskiej, niemieckiej spowodował, że Białystok stał się miastem wielonarodowościowym, wielokulturowym. Niestety I wojna światowa przyniosła kres i upadek zakładów przemysłowych w Białymstoku.

19 lutego 1919 r. miasto odzyskało niepodległość. Ogłoszono wybory do Sejmu Ustawodawczego, a dekretem o wyborach objęto także ziemie byłego obwodu białostockiego. Takie posunięcie miało pokazać dążenie do wcielenia tych ziem w skład państwa polskiego. 2 sierpnia tegoż roku Białystok został stolicą nowo utworzonego województwa.

Przed wybuchem II wojny światowej Białystok stanowił ważne zaplecze w systemie obronnym jako węzeł komunikacyjny oraz baza zaopatrzeniowa ze szpitalem wojennym. Został zajęty przez wojska niemieckie w połowie września 1939 r. – po uroczystej wspólnej defiladzie i raucie w hotelu „Ritz” Niemcy przekazali władzę Rosjanom i wycofali się. 28 października 1939 r. Białystok został przyłączony do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i otrzymał status stolicy obwodu. Sowieccy okupanci w okresie swojego pobytu w Białymstoku prowadzili szeroko zakrojone akcje represyjne przeciwko ludności. 22 czerwca 1941 r. Niemcy zerwały pakt i zaatakowały ZSRS, a kilka dni później oddziały niemieckie wkroczyły do Białegostoku oraz spacyfikowały żydowską dzielnicę Chanajki. 17 lipca 1941 r. Hitler wydał dekret o utworzeniu okręgu Białystok („Bezirk Białystok”). 26 lipca 1941 r. zostało utworzone białostockie getto, a ludność żydowska była wykorzystywana m.in. do pracy w zakładach niemieckich w Białymstoku, do prac porządkowych, przeładunku transportów. W sierpniu 1943 r. Niemcy przystąpili do likwidacji getta. Do obozu zagłady w Treblince wywieziono 10 tys. ludzi. W dniach 15–16 sierpnia 1943 r. podczas ostatecznej likwidacji getta białostockiego wybuchło powstanie.

Pomimo represji ze strony obu okupantów w mieście istniał silny ruch niepodległościowy kierowany przez Armię Krajową, która przeprowadziła wiele udanych akcji dywersyjnych. W 1944 r., w wyniku wyburzeń ze stro-

ny wojsk niemieckich oraz nalotów lotnictwa sowieckiego, centrum miasta zostało prawie całkowicie zniszczone. 29 lipca 1944 r. wojska niemieckie ostatecznie opuściły granice miasta. Straty wojenne sięgały 55% ludności i 80% potencjału miasta. Obecnie Białystok jest największym miastem północno – wschodniej Polski, znaczącym ośrodkiem kultury i nauki.

Zwiedzanie miasta ułatwiają tematyczne szlaki turystyczne: Szlak Esperanto i Wielu Kultur, Szlak Dziedzictwa Żydowskiego, Szlak Bł. Ks. Michała Sopoćko, Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Białostockich Fabrykantów, Szlak Rodu Branickich, Szlak Białostockich Świątyń.

Ponadto warto zobaczyć:

- XVIII-wieczne barokowe założenie pałacowo-ogrodowe Branickich (pałac, oficyny, arsenał, oranżeria, brama, salon ogrodowy z odtworzonymi parterami haftowymi i pawilonem „Pod Orłem”) określane jako „Wersal Podlaski” lub „Wersal Północy”,
- XVIII-wieczny układ urbanistyczny centrum – obecnie Rynek Kościuszki z ratuszem (1741 – 1761), siedzibą Muzeum Podlaskiego,
- pałacyk gościnny Branickich (1771),
- zespół katedralny pw. Wniebowzięcia NMP – późnorenesansowy kościół (1617–1621), barokowa plebania (1760–1762), neogotycki kościół (1900–1905),
- klasztor Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo (1768–1769),
- szpital – przytułek św. Karola Boromeusza (1762), obecnie kino „Ton”,
- XVIII-wieczny cekhauz, obecnie Galeria im. Sleńdzińskich,
- klasycystyczną cerkiew pw. św. Mikołaja (1843–1846),
- cerkiew pw. św. Marii Magdaleny (1758),
- modernistyczny kościół pw. św. Rocha (1926–1947),
- cerkiew pw. Świętego Ducha (1982–1999),
- secesyjne wille – pałac Nowików, pałac Cytronów i pałac Tryllingów z pocz. XX w.,
- parki: Park Stary (dawny park ks. Józefa Poniatowskiego), Planty, Park Konstytucji 3 Maja, Las Zwierzyniecki,
- XIX-wieczne cmentarze: katolicki, prawosławny, żydowski, ewangelicki,
- gmach Opery i Filharmonii Podlaskiej – Europejskie Centrum Sztuki (2012).

Biebrzański Park Narodowy (trasa nr 1)

Biebrzański Park Narodowy powołany został celem ochrony jednych z najlepiej zachowanych w Europie ekosystemów torfowisk nizinnych, położonych w szerokiej dolinie rzeki Biebrzy. Biebrza ma długość 164 km, jej źródła znajdują się na południe od Nowego Dworu, a uchodzi do Narwi nieopodal Wizny. Jej dolina powstała pod koniec ostatniego zlodowacenia. Składa się z trzech zatorfionych basenów (północnego, środkowego i południowego), przedzielonych zwężonymi odcinkami przełomowymi. Zaraz po ustąpieniu lądolodu, ok. 12 tys. lat temu, rozpoczęły się w niej procesy torfotwórcze, które trwają do dzisiaj. Pojawili się wtedy na tym terenie pierwsi ludzie. Początki stałego osadnictwa przypadają dopiero na koniec XV w. Ówczesne ekstensywne rolnictwo i gospodarka leśna nie wpływały znacząco na przyrodę doliny, a nawet przyczyniły się do powstania pewnego stanu równowagi przyrodniczej, w którym koszenie pozwalało na utrzymywanie się cennych siedlisk przyrodniczych.

Obecnie obszar doliny Biebrzy i Biebrzańskiego Parku Narodowego jest uznawany za jeden z najcenniejszych przyrodniczo obiektów w Polsce i Europie. Już w 1995 r. Park wpisany został na listę wodno-błotnych obszarów chronionych konwencją Ramsarską. Obszar Doliny Biebrzy objęty jest także ochroną w ramach sieci Natura 2000. Funkcjonuje tu obszar siedliskowy „Dolina Biebrzy” oraz ptasi „Ostoja Biebrzańska”. Do tej pory zidentyfikowano w Parku ponad 90 zbiorowisk i zespołów roślinnych. Najbardziej charakterystyczne są rozległe torfowiska porośnięte niskimi szuwarami turzycowymi z dużym udziałem mchów oraz szuwary wielkoturzycowe i trzcinowe. Świat zwierząt wyróżnia przede wszystkim bogactwo i unikatowość awifauny. Stwierdzono tu blisko 270 gatunków ptaków, z których 180 zakłada nad Biebrzą gniazda. Za największy rarytas zdecydowanie uznaje wodniczkę, jedyny w skali globu śpiewający ptak europejski zagrożony wyginięciem. Populacja biebrzańska to ok. 20% światowych zasobów tego gatunku. Dolina Biebrzy to także duże bogactwo innych grup zwierząt. Spośród 48 gatunków ssaków na uwagę zasługuje szczególnie łoś, którego populacja sięga kilkuset osobników.

Bobkowy Hrud (trasa nr 2)

Kolonia położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Znajduje się na terenie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej, na obszarze Natura 2000. W 2009 r. przywrócono jej pierwotną nazwę (w okresie PRL funkcjonowała jako Bobków-Gród). W pobliskim lesie można znaleźć zielony kartograficzny punkt wysokościowy z lat 50. XX w.

Bobra Wielka (trasa nr 1)

Wieś w powiecie sokólskim w gminie, Nowy Dwór nad Biebrzą. We wsi znajduje się park dworski z początku XIX w. oraz młyn wodny z początku XX w. Ponad dwustuletni dwór został przeniesiony do Podlaskiego Muzeum Kultury Ludowej w Wasilkowie k. Białegostoku. W dworze, gdy stanowił jeszcze własność Tomaszewskich, bywali m.in.: pisarka Eliza Orzeszkowa, fotografik Jan Bułhak, historyk Tadeusz Korzon, pisarka Wanda Miłaszewska, botanik prof. Władysław Szafer, pierwszy prezydent RP Gabriel Narutowicz, pisarz Jarosław Iwaszkiewicz.

Bogusze (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Sokółka. Powstała prawdopodobnie już w XVI w. W 2009 r. podjęto próbę przywrócenia jej pierwotnej nazwy Bohusze, co spotkało się jednak z protestami społecznymi.

Bohoniki (trasa nr 1)

Wieś Bohoniki powstała ok. połowy XVI w. na terenie Puszczy Malawickiej. 12 marca 1679 r. król Jan III Sobieski przywilejem nadał wieś Bohoniki i Drahle Tatarom – objęli je w posiadanie żołnierze z oddziałów rotmistrzów Bogdana Kieńskiego i Gazy Sieleckiego. Bohoniki stały się centrum okolicznych skupisk muzułmańskich. Wzniesiono tu drewniany meczet oraz założono cmentarz.

Obecna świątynia pochodzi z 2. poł. XIX w. Wnętrze meczetu podzielone jest na dwie części – większą dla mężczyzn i mniejszą dla kobiet, rozdzielone drewnianym przepierzeniem. W południowej ścianie świątyni umieszczony jest drewniany mihrab, czyli nisza, wskazujący stronę Mekki. Na prawo od mihrabu znajduje się podwyższenie – mimbar, czyli rodzaj kazalnicy. Z tego miejsca imam wygłasza piątkowe kazanie (hutbę). Językiem liturgicznym jest język arabski. Ściany meczetu ozdabiają opracione w ramki napisy arabskie z wersetami Koranu (muhiry).

Meczet został zniszczony podczas II wojny światowej. Po wojnie świątynię odnawiano kilkakrotnie. Po drugiej stronie ulicy znajduje się dom parafialny. Przed nim umieszczono głaz narzutowy z tablicą upamiętniającą 300-lecie osadnictwa tatarskiego na tych terenach.

Na końcu wsi po lewej stronie, na wzgórzu porośniętym lasem, znajduje się cmentarz muzułmański (mizar). Został założony w końcu XVIII w. i obecnie jest największym cmentarzem muzułmańskim w Polsce (pow. 2 ha).

Bojary (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Turośń Kościelna, na obrzeżach Narwiańskiego Parku Narodowego. Została założona w 2. poł. XVI w. Biegnie przez nią szlak pieszy „Włókniarzy”, oznaczony kolorem niebieskim i łączący miejsca związane z początkiem przemysłu włókienniczego. We wsi warto zobaczyć dom drewniany z lat 20. XX w. (nr 18).

Bóbr europejski (trasy nr 1 i 2)

Jest największym gryzoniem w Europie. Latem bobry żywią się głównie roślinami wodnymi i przybrzeżnymi, zimą odżywiają się łykiem drzew liściastych (najczęściej topoli, wierzby), które zgromadziły jesienią. Ścinają drzewa, by dostać się do rosnących w ich koronach świeżych, cienkich gałązek. Drzewa stanowią również jeden z budulców żeremi, czyli kopców z gałęzi i mułu otoczonych wodą, tworzonych w przypadku braku dogodnego miejsca do wykopania nory (brzegu rzeki czy jeziora, sztucznego nasypu).

Bobry żyją w rodzinach, kojarzą się późną zimą. Cięża trwa 105 dni, młode rodzą się od maja do czerwca. Na małych strumieniach i potokach wszystkie osobniki z rodziny wspólnie budują tamy, powodując spiętrzenia i podtopienie terenów łąkowych i leśnych. Wskutek swojej działalności bobry odwracają melioracyjne osuszenie terenu, pozytywnie wpływając na małą retencję wód. W wodzie bobry są zwinne, ale po lądzie poruszają się bardzo niezdarnie, dlatego przebywanie na nim ograniczają do minimum. Aktywne są nocą i o zmierzchu. Dawniej bobry ceniono ze względu na futro oraz mięso. Ze względu na ogon pokryty skórą przypominającą łuskę ich mięso jedzono także w czasie postu. Tak zwany „strój bobrowy” – wydzielina dodatkowych gruczołów płciowych – ceniony był ze względu na właściwości lecznicze.

Zwierzę, od którego pochodzi nazwa rzeki Biebrzy, całkowicie zniknęło z krajobrazu Doliny Biebrzy. Reintrodukowane w 1947 r. z Woroneża, obecnie jest szeroko rozpowszechnionym gatunkiem na tym obszarze.

Braniccy herbu Gryf (trasy nr 1 i 2)

Stary możnowładczy ród wywodzący się z Małopolski. Szczyt swojego znaczenia osiągnął w 1. poł. XIII w. za panowania Leszka Białego i Bolesława Wstydliwego. Główną siedzibą rodową były Branice i Ruszcza w województwie krakowskim, wokół których koncentrowały się inne dobra. W średniowieczu i w początkach czasów nowożytnych Braniccy zajmowali urzędy kasztelańskie oraz wojewodzińskie w Małopolsce. Stopniowo powiększali majątki i zbierali królewscy. Wchodzili w zwią-

ki małżeńskie z możnowładczymi rodami (np. Tarłów). Jednakże dopiero w 2. poł. XVII w. można mówić o ich awansie do magnackiej elity stanu szlacheckiego. Dostał się tego zaszczytu Jan Klemens II (ok. 1624–1673) blisko związany z dworem królewskim Jana Kazimierza i Ludwiki Marii. Z Podlasiem byli związani trzej ostatni przedstawiciele tego rodu: wspomniany Jan Klemens II, Stefan Mikołaj (ok. 1656–1709), wojewoda podlaski, oraz Jan Klemens III (1689–1771), hetman wielki koronny, kontrkandydat Stanisława Augusta Poniatowskiego do tronu, który bardzo przyczynił się do rozwoju Białegostoku.

Brzostowski, Karol (trasa nr 1)

Reformator społeczny, właściciel ziemski, twórca Rzeczypospolitej Sztabińskiej. Urodził się 11 lutego 1796 r. w Michaliskach na Wileńszczyźnie w rodzinie Michała Hieronima, posła na Sejm Wielki, i Ewy z Chreptowiczów. Kiedy miał 10 lat, zmarł mu ojciec, a kilka lat później matka. Uczęszczał do szkół w Wilnie i we Francji. Opanował biegle język francuski, niemiecki i łaciński.

W 1819 r. ten doskonale wykształcony, dobrze zapowiadający się oficer opuścił Warszawę, gdzie pełnił funkcję adiutanta polowego gen. A. Roźnieckiego, i osiadł w odziedziczonych po matce dobrach sztabińskich, gdzie – mimo wielu trudności, w tym finansowych – realizował się jako świetny ekonomista i konstruktor.

Za miejsce pobytu obrał dworek w Cisowie. Stworzył folwark działający w oparciu o kapitalistyczne zasady – wszyscy mieszkańcy dóbr objęci byli nauką elementarną, otrzymali wolność, mieli zapewnioną niezależność gospodarczą i opiekę socjalną. Brzostowski przeprowadził oczyszczanie i zapewnił chłopom zatrudnienie w stworzonym przez siebie kombinacie rolno-przemysłowym.

Ważnym momentem w życiu Brzostowskiego było powstanie listopadowe. Służył on początkowo w składnicach uzbrojenia w Suwałkach, następnie przeniesiono go do Warszawy, gdzie został powołany do sztabu Korpusu Rezerwy dowodzonego przez gen. Ludwika Pacy. Brał udział w bitwie pod Ostrołęką, gdzie został ciężko ranny. Za męstwo okazane w walce otrzymał Złoty Krzyż *Virtuti Militari*.

Konieczność historyczna zmusiła Brzostowskiego do emigracji. Podczas pobytu w Europie Zachodniej zgłębiał wiedzę o nowoczesnym gospodarstwie wiejskim i zdobyczach technicznych. Po powrocie do kraju na skutek amnestii carskiej zajął się wcielaniem w życie nowych myśli i idei w swym majątku Sztabin, gdzie stworzył samorząd zwany Rzeczypospolitą Sztabińską. Tam też uruchomił huty szkła i żelaza, fabrykę narzędzi i maszyn rolni-

czych, a także pierwszy w Europie kontynentalnej telegraf. We wsi Janówek wykonywano odlewy żelazne do śluz Kanału Augustowskiego.

Brzostowski przekazał właściwie swój majątek włościanom i robotnikom. Jednym z warunków utrzymania dziedziczonej dzierżawy ziemi była dbałość o utrzymanie produkcji. Mocą postanowień testamentowych chłopci otrzymali w dziedziczne użytkowanie wszystkie uprawiane dotąd grunty i łąki, a także budynki mieszkalne. Powołana testamentem Instytucja Rolniczo-Przemysłowa była właścicielem lasów, posiadłości rolnych i zakładów produkcyjnych, na które składały się: odlewnia, fabryka maszyn i narzędzi rolniczych, huta szkła, browar, gorzelnia, wytwórnia wódek gatunkowych, wiatrak, młyn, tartak, cegielnia.

Rzeczpospolita Sztabińska była nie tylko osiągnięciem społecznym, stanowiła również przykład dobrze funkcjonującego przedsiębiorstwa rolno-przemysłowego o charakterze spółdzielczym. Do dziś pozostały świadectwa materialne po Fundacji Sztabińskiej, powstałej na resztkach Instytucji Rolniczo-Przemysłowej Sztabin w końcu XIX w., w tym: kościół w Sztabinie, szkoły w Krasnoborkach, Kryłatce, Sosnowie i Sztabinie.

Karol Brzostowski zmarł w Paryżu 25 lipca 1854 r. w wieku 59 lat. Pochowano go początkowo na cmentarzu Montmartre, później zgodnie z wolą zapisaną w testamencie podróżnym jego ciało przeniesiono na cmentarz Montmorency.

Brzozowa (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie monieckim, w gminie Jaświły, nad rzeką Brzozówką, lewym dopływem Biebrzy. Istniała już na początku XVI w. i nosiła wtedy nazwę Nowa Wola. Znajduje się w niej zabytkowy zespół kościoła parafialnego: kościół pw. św. Jana Chrzciciela 1859–1869 (wybudowany z kamienia polnego spojonego zaprawą wapienno-cementową) z dzwonnica z XIX w., cmentarz przykościelny z 1. poł. XVII w., murowane ogrodzenie z bramami z końca XIX w.

Carska Droga (trasy nr 1 i 2)

Strategiczna droga o długości 169 km, umożliwiająca sprawną komunikację pomiędzy carskimi fortyfikacjami w Grodnie, Osowcu, Łomży, zbudowana w latach 1895–1905. Odcinek Suchowola–Goniądz–Osowiec–Strękowa Góra został zbudowany wzdłuż doliny rzeki Biebrzy. Roboty drogowe były utrudnione z uwagi na konieczność pokonania często występujących tu terenów podmokłych bagien, zwłaszcza na odcinku Do-barz–Strękowa Góra, gdzie drogę poprowadzono na sztucznie usypanej

grobli. Obecnie „Carską Drogą” prowadzi trasa turystyczna umożliwiająca poznanie przyrody biebrzańskich bagien. Ułatwiają to szlaki turystyczne – rowerowy „Podlaski Szlak Bociani” koloru czerwonego, pieszy koloru niebieskiego oraz ścieżki edukacyjne: „Wokół fortu IV Twierdzy Osowiec”, „Grobla Honczarowska”, „Barwik” i „Długa Luka”.

Chomontowszczyzna, rezerwat (trasa nr 2)

Jeden z 21 rezerwatów Puszczy Knyszyńskiej, chroniący jej najcenniejsze fragmenty, utworzony w 1999 r. Został powołany w celu zachowania fragmentu lasu odznaczającego się wysokim stopniem naturalności, to także jako ostoja wolno żyjącego stada żubrów. W rezerwacie dominuje las mieszany bagienny. Odznacza się on także bogactwem florystycznym, w tym ponad 250 gatunkami roślin naczyniowych.

Choroszcz (trasa nr 2)

Miasto nad rzeką Horodnianką, którego nazwa prawdopodobnie pochodzi od staropolskiego „roszcza”, którym określano gęsto zalesione tereny. Pierwsze ślady człowieka w tym miejscu pochodzą z okresu mezolitu. W końcu XV w. dobra Choroszcz należały do litewskiego rodu Chodkiewiczów, a prawa miejskie otrzymały w 1507 r. z nadania króla Zygmunta Starego. W XVI w. miasto rozwijało się intensywnie, z tego okresu pochodzą też pierwsze wzmianki o osadnikach żydowskich. W 1587 r. dobra choroskie stały się własnością Paców – w 1654 r. Mikołaj Stefan Pac, wojewoda trocki, późniejszy biskup wileński, sprowadził do Choroszczy zakon dominikanów.

W 1683 r. miasto doszczętnie strawił pożar. W 1703 r. dobra choroskie wraz z miastem zakupił Stefan Mikołaj Branicki. Kilka lat później odziedziczył je Jan Klemens III Branicki, który rozpoczął tu budowę swojej letniej rezydencji, a także ufundował kościół z klasztorem dominikanów, szpital – przytułek oraz unicką cerkiew. W 1832 r. klasztor dominikanów uległ kasacji w ramach represji za udział w powstaniu listopadowym. W 1840 r. Christian August Moes – fabrykant pochodzenia niemieckiego ze Zgierza – wydzierżawił od rodziny Mostowskich grunty, na których powstała manufaktura włókiennicza, a następnie największa w regionie fabryka sukna i kortów, funkcjonująca do 1915 r. W czasach powstania styczniowego Choroszcz była miejscem egzekucji schwytanych powstańców. Wojny światowe XX w. przyniosły kolejne zniszczenia i zahamowały rozwój miasta. W okresie międzywojennym dzięki inicjatywie dr. Zygmunta Brodowicza na terenie byłej fabryki włókienniczej utworzony został szpital psychiatryczny.

Największym zabytkiem Choroszczycy jest letnia rezydencja Branickich, której głównym projektantem był Jan Henryk Klemm. W 2. poł. XIX w. pałac został przebudowany na potrzeby nowych właścicieli, fabrykanckiego rodu Moesów. W trakcie walk w 1915 r. pałac został doszczętnie zniszczony, zrekonstruowano go dopiero po II wojnie światowej. Z dawnego założenia zachował się tylko jeden z pawilonów gościnnych. Obecnie w pałacu mieści się siedziba Muzeum Wnętrz Pałacowych – Oddziału Muzeum Podlaskiego w Białymstoku.

W Choroszczycy warto również zobaczyć kościół pw. św. Jana Chrzciciela i św. Szczepana, wzniesiony w latach 1756–1770, kilkakrotnie przebudowany w XX w. We wnętrzu świątyni znajduje się relikwiarz trumienny św. Kandyda sprowadzony z Rzymu w 1780 r., chrzcielnica z poł. XVIII w. oraz polichromia wzorowana na stylu rokoko z początku XXI w. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Bożej Różańcowej z 1834 r., rzadki przykład przedstawienia Matki Bożej trzymającej Jezusa na prawym kolanie.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ późnobarokowy budynek klasztoru dominikanów,
- ▶ cerkiew prawosławną pw. Opieki Matki Bożej z 1878 r.,
- ▶ zabudowania fabryki sukna i kortów rodziny Moesów z lat 1890–1910 ze stajnią z 1892 r. (obecnie zespół szpitala psychiatrycznego),
- ▶ XVIII-wieczną kapliczkę św. Jana Nepomucena,
- ▶ wzgórze „Szubienica” – miejsce egzekucji powstańców styczniowych, na którym znajduje się pomnik według projektu Wojciecha Załęskiego – supraskiego artysty-plastyka,
- ▶ kaplicę pw. Ducha Świętego na cmentarzu parafialnym zbudowaną w latach 1913–1924 r. jako mauzoleum parafian poległych za wolność ojczyzny w latach 1863–1920.

Cieliczanka (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Supraśl, na terenie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej. Kilka kilometrów od wsi znajduje się rezerwat Las Cieliczański, utworzony w celu zachowania zbiorowisk leśnych o charakterze naturalnym (głównie grądów). Przez wieś przebiega szlak rowerowy „Trakt Napoleoński”, nawiązujący do jednej z dróg przemarszu armii Napoleona idącej na Rosję.

Czaplino (trasa nr 2)

Wieś w powiecie białostockim, w gminie Choroszcz. Jej początki sięgają XVI w., kiedy to Stefan Czaplic (od nazwiska tego bojarskiego rodu pochodzi nazwa wsi), marszałek dworu Aleksandra Chodkiewicza, nabył te tereny od zarządcy lasów królewskiej włości suraskiej. Później majątek ten przeszedł ręce rodu Koryckich. Czaplino leży nad rzeką Niewodnicą, prawym dopływem Biebrzy, która swą nazwę zaczerpnęła od łowienia ryb niewodami. Niewodnica była rzeką graniczną – od XIV w. przebiegała wzdłuż niej granica między Mazowszem a Litwą. W dolnym biegu, od szosy w miejscowości Ignatki-Kolonia, rzeka nosi nazwę Czaplinianka.

Czarna Białostocka (trasy nr 1 i 2)

Miasto w powiecie białostockim, siedziba gminy. Początki Czarnej Białostockiej sięgają 1639 r., kiedy to w lustracji puszczy królewskich wymieniony został ośperek Perekał (obecnie dzielnica miasta Pierekał – Zawały). W XVIII w. została lokowana wieś Czarna na prawie łowieckim. W 1872 r. w Buksztelu (obecnie dzielnica miasta) Godfryd Rybek założył stację pocztową na trakcie Białystok-Grodno. W związku z uruchomieniem linii kolejowej Warszawa-Petersburg w 1862 r. wybudowano tu stację kolejową z zapleczem technicznym, jednocześnie nadając powstającej miejscowości nazwę Czarna Wieś Stacja. W latach 1915–18 niemieccy okupanci wybudowali sieć kolejek wąskotorowych do transportu drewna z Puszczy Knyszyńskiej. W 1952 r. powstała Fabryka Maszyn Rolniczych „Biafamar” o zbrojeniowym profilu produkcji, chociaż produkowano tu również łódzki „Szron”. W 1956 r. miejscowość otrzymała status osiedla i nową nazwę Czarna Wieś Osiedle, a w 1962 r. ponownie zmieniono nazwę na Czarna Białostocka, nadając jednocześnie prawa miejskie. Na Buksztelu zaczyna się ścieżka „Szlakiem Powstania Styczniowego” wytyczona przez Regionalną Dyрекcję Lasów Państwowych w 2013 r.

Warto zobaczyć:

- ▶ kościół Świętej Rodziny z 1976 r. z wyposażeniem wewnątrz wykonanym częściowo z poroży zwierzyny,
- ▶ cerkiew Niewiast Niosących Wonności z lat 1985–1996,
- ▶ kościół Jezusa Miłosiernego powstały z adaptacji dawnej kotłowni w latach 2005–2011,
- ▶ XIX-wieczne zabudowania stacji kolejowej,
- ▶ pomnik por. Żwirki i inż. Wigury z 1934 r.,
- ▶ pozostałości sieci kolejki wąskotorowej z wiaduktem przerzuconym nad normalnym torowiskiem,

- ▶ łuszczarnię szyszek i miniskansen kolejki wąskotorowej przy Nadleśnictwie Czarna Białostocka.

Czarna Wieś Kościelna (trasy nr 1 i 2)

Wieś w gminie Czarna Białostocka, założona w poł. XVIII w. na prawie łowieckim w Puszczy Knyszyńskiej. Ośrodek rękodzieła ludowego. Już przed 1799 r. mieszkaniec wsi Antoni Piechowski zajmował się różnorodnym garncarstwem, również wyrobem ceramiki czarnej, tzw. „siwaków”. Kolejne pokolenia rodziny Piechowskich kontynuują te tradycje. Od XIX w. do lat 50. XX w. produkowano tu ceramiczne dachówki. W 1994 r. Muzeum Podlaskie w Białymstoku opracowało Szlak Rękodzieła Ludowego, zwany też szlakiem ginących zawodów, przypominający tradycje dawnego rzemiosła, a Czarna Wieś Kościelna stała się jednym z istotnych punktów tegoż szlaku. Działają tu tradycyjne warsztaty garncarskie Piechowskich oraz kuźnia Mieczysława Hulewicza.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ neogotycki kościół pw. Matki Boskiej Anielskiej z lat 1913–1921.

Czarny Blok (trasy nr 1 i 2)

Mijanka i przystanek osobowy w powiecie białostockim, w gminie Wasilków. Przechodzi przez niego linia Zielonka–Kuźnica Białostocka. Ze względu na położenie w środku lasu chętnie wykorzystywany przez grzybiarzy.

Dąbrowa Białostocka (trasa nr 1)

Miasto położone w powiecie sokólskim, siedziba gminy. Jego początki sięgają XVI w., okresu kolonizacji Puszczy Dąbrowskiej, kiedy to powstała wieś królewska Dąbrowa. Na jej szybki rozwój wpłynęło korzystne położenie na skrzyżowaniu szlaków handlowych, a także reformy gospodarcze przeprowadzane przez królową Bonę. Dzięki staraniom podskarbiego litewskiego Antoniego Tyzenhauza w latach 1772–1775 otrzymuje prawa miejskie. W XVIII w. istniała w Dąbrowie gmina wyznaniowa żydowska, podlegająca gminie w Grodnie. Na początku XIX w. Żydzi stanowili ponad połowę mieszkańców miasta.

W XIX w. miasto znalazło się pod panowaniem rosyjskim, na skutek czego utraciło znaczenie i spadło do rangi przygranicznego miasteczka rolniczego. W okresie międzywojennym nastąpił czas powolnego wzrostu,

rozwijał się handel, powstawały zakłady i drobne warsztaty rzemieślnicze (w dużej mierze prowadzone przez ludność żydowską). W okresie II wojny światowej miasto zostało niemal całkowicie spalone, a jego żydowska społeczność uległa zagładzie (w 1941 r. powstało tu getto, którego likwidacja nastąpiła rok później). Zniszczenia oraz spadek liczby ludności spowodowały, że w 1950 r. Dąbrowa utraciła prawa miejskie. Odzyskała je w 1965 r.

W mieście warto zobaczyć zespół kościoła parafialnego pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika według projektu Wacława Chrościckiego z dzwonnica z 1. poł. XX w., dawnym przykościelnym cmentarzem z XVI w. oraz ogrodzeniem z początku XX w. Pierwszy, drewniany kościół stał tu już w XVII w. Spłonął w pożarze w 1709 r., a kolejną drewnianą świątynię udało się wybudować dopiero kilkanaście lat później. Gdy w 2. poł. XX w. parafia powiększyła się o wiernych ze zlikwidowanej parafii w Różanymstoku, kościół okazał się za mały. Pozwolenie na budowę nowego, murowanego w stylu neoromańskiego, udało się uzyskać dopiero w 1897 r. Starą drewnianą świątynię miejscowa ludność rozebrała w ciągu jednej nocy, obawiając się konfiskaty nowej i zamiany jej przez zaborcę na cerkiew.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ układ przestrzenny z XVI-XVIII w.,
- ▶ murowano-kamienny wiatrak holender z lat 20. XX w.,
- ▶ dawny majątek ziemski Kalno rozparcelowany po II wojnie światowej, w czasie zaborów i II RP siedziba czołowego Zarządu Rybołówstwa Śródlądowego,
- ▶ cmentarz żydowski z XVII w., na którym ostatni pochówek miał miejsce w 1945 r.

Dobrowoda (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Turośń Kościelna. Warto w niej zobaczyć cmentarz z XIII w., na którym zachowały się trzy stalle kamienne, oraz drewniany dom z końca XIX w. (nr 17).

Dolistowo (trasa nr 1)

Wieś letniskowa nad rzeką Biebrzą w gminie Jaświły. Pierwsze wzmianki o jej istnieniu pochodzą z końca XIV w. W 1530 r. erygowano tu parafię. Przy drodze do Goniądza znajduje się kaplica pw. Wniebowzięcia NMP z 1947 r., upamiętniająca miejsce objawień Matki Boskiej w 1884 r.

Jednym z cenniejszych zabytków wsi jest kościół pw. św. Wawrzyńca, zbudowany z fundacji Izabeli Branickiej w latach 1789–1791 według pro-

jektu Józefa Zscheringa w stylu klasycystycznym. Ołtarz główny pochodzi z połowy XVIII w. i został przeniesiony z poprzedniego, drewnianego kościoła. W ołtarzach bocznych znajdują się obrazy św. Wawrzyńca Męczennika i Matki Bożej Różańcowej autorstwa Antoniego Herliczki – nadwornego malarza Branickich. Na przełomie lat 70. i 80. XX w. białostocki plastyk Józef Łotowski wykonał polichromie na stropie świątyni.

Downiewo (trasa nr 2)

Wiesь położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek, powstała w XVIII w. Znajduje się na terenie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyżyńskiej, na obszarze Natura 2000. Na terenie wsi warto zobaczyć drewniane krzyże przydrożne. Tutaj kończy się rowerowy szlak Kresowe wędrówki, rozpoczynający się w Krynkach i oznaczony kolorem zielonym.

Gabowe Grądy (trasa nr 1)

Wiesь założona przez staroobrzędowców, których w 1867 r. ściągnęła do Puszczy Augustowskiej m.in. obietnica zwolnienia przez władze carskie z obciążeń finansowych w zamian za założenie nowych osad. Nazwa Gabowe Grądy wywodzi się od słów grąd (piaszczysta wyspa na bagnie) i gabina (czyli więz). W 1943 r. mieszkańcy wsi wraz z całym dobytkiem zostali wywiezieni do Prus Wschodnich, zaś ich domy rozebrała okoliczna ludność. Obecnie wiesь, odbudowana po wojnie ze zniszczeń przez powracającą ludność, jest siedzibą jednej z czterech na terenie Polski parafii staroobrzędowców, utworzonej w dwudziestoleciu międzywojennym.

Najważniejszym zabytkiem wsi jest drewniana molenna wzniesiona na planie prostokąta w 1948 r. Wewnątrz nie ma ikonostasu i ołtarza, a ich rolę przejęła ściana za podwyższeniem z półkami, na których ustawione są ikony. Obok molenny znajduje się niewielki cmentarz społeczności staroobrzędowców oraz pomnik ofiar II wojny światowej.

Gabriel Zabłudowski (trasa nr 2)

Gabriel Zabłudowski (a właściwie Gabriel Gowdel) urodził się 22 marca 1684 r. w Zwierkach. Jego rodzicami byli Piotr i Anastazja Gowdel. Jako 6-letnie dziecko w 1690 r. został zamordowany, a okoliczności jego śmierci nie są znane. Po dziewięciu dniach odnaleziono zwłoki chłopca i mimo upływu czasu nie zauważono na ciele procesów rozkładu. Gabriela pochowano na cmentarzu w Zwierkach. W 1720 r. w czasie epidemii, kiedy w pobliżu jego grobu chowano zmarłe dzieci, niechcący naruszono trumnę

i okazało się, że jego ciało nie uległo rozkładowi. Nastąpił koniec epidemii, a jednocześnie zaczęły się liczne uzdrowienia przy grobie. Narodził się kult św. Gabriela, a jego ciało przeniesiono do cerkwi w Zwierkach i umieszczono w krypcie. W 1746 r. świątynia spłonęła, jednakże relikwie św. Gabriela ocalały, nadpalona została jedynie ręka. Relikwie przeniesiono do prezbiterium cerkwi w Zabłudowie, gdzie rączka zagoiła się i ponownie pokryła skórą. W 1755 r. relikwie zostały przeniesione do cerkwi w Słucku, a potem jeszcze wielokrotnie je przenoszono, m.in. do Mińska i Grodna. W 1992 r. zostały przewiezione do Białegostoku. Św. Gabriel jest patronem dzieci i młodzieży.

Gajowniki (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Choroszcz, leży nad rzeką Niewodnicą. Na jednej z prywatnych działek stoi posąg Światowida autorstwa Bartosza Machury – został tu ustawiony w 2018 r. przez przedstawicieli Rodzimego Kościoła Polskiego (zarejestrowanego w 1995 r., kultuwującego przedchrześcijańskie wierzenia Słowian). Poprzednia figura, będąca repliką posągu Światowida znalezionej w Zbruczu na Ukrainie, znajdowała się na oddalonej o kilka kilometrów Babiej Górze, miejscu wczesnośredniowiecznego kultu pogańskiego. Została skradziona na przełomie 2017 i 2018 r.

Gloger, Zygmunt (trasa nr 2)

Syn Jana i Michaliny z Woynów, urodził się 3 listopada 1845 r. w Tyborach-Kamiance na pograniczu Mazowsza i Podlasia (obecnie powiat wysokomazowiecki). Historyk, etnograf, archeolog, regionalista i kolekcjoner. W 1859 r. zamieszkał w Jeżewie Starym, gdzie jego ojciec kupił majątek ziemski. Tam też rozpoczął swoją działalność krajoznawczą. W latach 1865–1867 studiował w Warszawskiej Szkole Głównej, zaś w latach 1868–1871 na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1883 r. ożenił się z Aleksandrą Jelską.

Do 1906 r. gospodarzył w jezewskim majątku, jednocześnie prowadził prace badawcze z zakresu historii, archeologii, etnografii, folkloru, również podczas licznych wędrówek i wycieczek. Zgromadził bogate zbiory o charakterze muzealnym, archiwalia, księgozbiór. Do kręgu jego znajomych i przyjaciół należeli m.in. Józef Ignacy Kraszewski, Eliza Orzeszkowa, Narcyza Żmichowska, Henryk Sienkiewicz, Oskar Kolberg, Józef Talko-Hryniewicz, Elwiro Andriolli, Zygmunt Noskowski, Aleksander Janowski czy Mikołaj Wisznicki. W 1870 r. Gloger został członkiem Akademii Umiejęt-

ności w Krakowie, następnie wiceprezesem Towarzystwa Opieki nad Historycznymi Pamiątkami i Zabytkami Sztuki i Kultury Polskiej.

1 czerwca 1906 r. Gloger został tymczasowym przewodniczącym zarządu Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a 6 listopada tego roku pierwszym prezesem PTK. W 1906 r. szeroko prowadzona działalność naukowo-krajoznawcza i wiążące się z nią obowiązki spowodowały jego przeprowadzkę do Warszawy. Gloger zmarł 15 sierpnia 1910 r. w Zamościu. Jego ciało zostało przeniesione na warszawskie Powązki w dniu 19 października 1911 r.

Spuścizna publicystyczna Glogera obejmuje 1053 pozycje oraz 30 ksiązek, w tym cenione do dziś dzieła: „Księga rzeczy polskich” (1896), „Geografia historyczna ziem dawnej Polski” (1900), „Rok polski w życiu, tradycji i pieśni” (1900), „Encyklopedia Staropolska” (1900–1903).

Goniądz (trasa nr 1)

Miasto nad rzeką Biebrzą. Prawdopodobnie już w XI–XIII w. istniał tu gród obronny książąt mazowieckich, strzegący przepraw przez dolinę Biebrzy. W XIV–XV w. miasto stanowiło przedmiot sporów i walk pomiędzy Mazowszem a Litwą – ostatecznie zostało zajęte przez Litwinów w 1426 r. Możliwe, że już wtedy istniał tu drewniany zamek obronny wzmiankowany w źródłach z 1574 r., którego faktyczna lokalizacja jest do dziś nieznaną.

W latach 1501–1506 Goniądz stanowił własność ks. Michała Gliškiego. W latach 1509–1571 wchodził w skład „państwa radziwiłłowskiego”, jak określano wówczas dobra rajgrodzko-goniądzkie. Prawa miejskie otrzymał w 1547 r. Podarowany Zygmuntowi Augustowi, stał się siedzibą starostwa królewskiego. W 1579 r. Stefan Batory założył tu port rzeczny, skład i warzelnię soli, funkcjonujące do połowy XIX w. W poł. XVII w. wojny zahamowały rozwój miasta. W 2. poł. XIX w. budowa linii kolejowej Białystok–Grajewo i osowieckiej twierdzy spowodowała ożywienie gospodarcze. Goniądz został znacznie zniszczony w czasie obydwu wojen światowych.

W Goniądzu warto zobaczyć kościół pw. św. Agnieszki, neobarokową świątynię zbudowaną w latach 1922–1924 według projektu Oskara Sosnowskiego, architekta kościoła św. Rocha w Białymstoku. Do jej budowy wykorzystano m.in. cegły z rozbiórki osowieckich fortyfikacji. Zniszczona w trakcie II wojny światowej została odbudowana w latach 1946–1973 według projektu Stanisława Bukowskiego. We wnętrzu kościoła znajduje się neobarokowy ołtarz główny z krucyfiksem datowanym na połowę XVIII w., przesłonięty obrazem patronki świątyni. Na sklepieniu namalowano freski przedstawiające historię tutejszej parafii.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ XVI-wieczny układ urbanistyczny miasta,
- ▶ kaplicę pw. św. Floriana z 1864 r.,
- ▶ kaplicę cmentarną pw. Ducha Świętego z 1903 r.,
- ▶ pozostałości kirkutu – cmentarza żydowskiego,
- ▶ zabudowę miasta z przełomu XIX/XX w.

Góra (trasa nr 2)

Dawna wieś królewska położona w powiecie monieckim, w gminie Krypno. We wsi warto zobaczyć murowaną kaplicę pw. NMP Królowej Polski z 1936 r. oraz kaplicę drewnianą pw. św. Anny, przeniesioną tu w 2004 r. z parafii pw. św. Brata Alberta w Mońkach. W pobliżu znajduje się wieża widokowa z widokiem na dolinę Narwi oraz jaz na rzece.

Góra Pieszczana, rezerwat (trasa nr 2)

Rezerwat leśny w Puszczy Knyszyńskiej, utworzony w 1987 r. w celu zachowania naturalnych drzewostanów świerkowo-sosnowych. Znajduje się w nim wiele stanowisk roślin rzadkich, w tym lilii złotogłów, goździka piaskowego czy arniki górskiej.

Góra Strękowa (trasa nr 2)

Wzgórze o wysokości 126 m n.p.m. oraz wieś nad rzeką Narew, w pobliżu ujścia Biebrzy w gminie Zawady. Punkt widokowy na doliny obydwu rzek. W czerwcu 1939 r. rozpoczęto tu budowę jednej z polskich ufortyfikowanych pozycji obronnych chroniących północną granicę państwa. Do wybuchu wojny wybudowano 16 żelbetowych schronów bojowych, w tym 6 ciężkich, wyposażonych w kopuły pancerne oraz elementy systemu fortyfikacji polowych pomiędzy Kołodziejami, Gacią, Giełczynem, Kurpikami, Maliszewem-Perkusami i Łynkami. W czasie kampanii wrześniowej, mimo nieukończenia wszystkich prac budowlanych (brak systemów wentylacyjnych i maskowania schronów), Odcinek Umocniony „Wizna” został obsadzony przez 720-osobową załogę pod dowództwem kpt. Władysława Raginisa, sformowaną z pododdziałów Centralnej Szkoły Podoficerskiej Korpusu Ochrony Pogranicza w Osowcu, wspieraną przez baterię lekkiej artylerii por. Stanisława Brykalskiego.

W dniach 7–10 września 1939 r. załoga odcinka skutecznie powstrzymała natarcie niemieckiego XIX Korpusu Pancernego gen. Heinza Guderiana, liczącego ponad 40 tys. Żołnierzy oraz dysponującego bezwzględnie

przewagą broni pancernej, lotnictwa i artylerii. W zaciętych walkach zginęli obydwa polscy dowódcy oraz wielu żołnierzy, dlatego też miejsce walk określane jest „Polskimi Termopilami”. W maju 2008 r. szwedzki zespół rockowy „Sabaton” skomponował utwór „40:1” (album „Art of War”), który opowiada o tych walkach.

Współcześnie można obejrzeć pozostałości wysadzonych schronów bojowych odcinka, w tym schronu dowodzenia kpt. W. Raginisa na wzgórzu 126. U podnóża wzniesienia, przy szosie Białystok–Łomża, wznosi się pomnik z wkomponowanym weń fragmentem schronu. W sierpniu 2011 r. Stowarzyszenie „Wizna 1939” przeprowadziło akcję poszukiwań wokół pomnika i ruin schronu. Znalezione fragmenty ludzkich szkieletów oraz drobiazgi codziennego użytku (skórzany portfel z polskimi przedwojennymi monetami, medalik, odłamki lusterka, wieczne pióro, elementy polskiego umundurowania). Znależiskiem o symbolicznej wymowie były odłamki granatu obronnego wz. 24 i hełm wz. 31, używane przez Wojsko Polskie II RP. W dniu 10 września 2011 r. odnalezione szczątki zostały pochowane z pełnym ceremoniałem wojskowym we wspólnym grobie na szczycie wzgórza. Badania genetyczne potwierdziły tożsamość kpt. W. Raginisa i por. S. Brykalskiego. W trakcie kolejnych uroczystości rocznicowych w dniu 8 września 2012 r. prezydent RP pośmiertnie awansował obydwu oficerów do stopnia majora i kapitana.

Gródek (trasa nr 2)

Wieś nad rzeką Supraśl, siedziba gminy. Około 1483 r. litewski ród Chodkiewiczów otrzymał dobra w ówczesnej Puszczy Grodzieńskiej i Błudowskiej. Aleksander Chodkiewicz wybudował tutaj drewniany zamek obronny, tworząc w Gródku rodową rezydencję. W 1498 r. sprowadził do Gródka również prawosławnych mnichów, którzy w 1500 r. założyli suprański monastyr. Następnie miasto należało do Paców, Sapiehów i Radziwiłłów. W XVIII w. rozpoczęła się stopniowa degradacja jego znaczenia. Ożywienie gospodarcze w połowie XIX w. spowodował rozwój przemysłu włókienniczego, trwający do wybuchu II wojny światowej.

Warto zobaczyć:

- ▶ „Górę Zamkową” – dawne grodzisko,
- ▶ drewnianą cerkiew cmentarną pw. Opieki MB (1862),
- ▶ kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego (1936),
- ▶ cerkiew pw. Narodzenia NMP (1946–1947) – we wnętrzu freski Adama Stalony-Dobrzańskiego i Jerzego Nowosielskiego,
- ▶ budownictwo drewniane z przełomu XIX i XX w.

Izbiszcze (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Choroszcz, wchodząca w skład dóbr goniądzko-rajgrodzkich Mikołaja II Radziwiłła. Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1529 r. W Izbiszczach warto zobaczyć kamienną lodownię, zlokalizowaną tuż nad rzeką Narew. Wykorzystywano ją do magazynowania masła wyrabianego z surowego mleka w ramach Spółdzielni Mleczarskiej, która powstała we wsi w 1927 r.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ murowaną kapliczkę z 1906 r. z drewnianą rzeźbą ludową Immaculaty (przy drodze na Konowały).

Jaczo (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Dąbrowa Białostocka. Centralne miejsce zajmuje w niej cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego, o której pierwsze wzmianki pochodzą z XVI w. Według miejscowej legendy gdy z Wielkiego Stawu wozem zaprzężonym w woły przewożono ikonę Matki Bożej do Grzebieni, zwierzęta stanęły na środku Jaczna i nikt nie potrafił ich zmusić do poruszenia się. W wyniku tego wierni uznali, że to sama Matka Boska wybrała to miejsce na nową świątynię.

W 1846 r. wybudowano drewnianą cerkiew pw. św. Proroka Eliasza, a w niej umieszczono cudowną Jaczniańską Ikonę Matki Bożej, słynącą z wielu uzdrowień. Niestety świątynia spłonęła w latach 80. XX w. wraz z całym wyposażeniem. W latach 90. XX w. dokładnie w tym samym miejscu wzniesiono nową cerkiew, w której budowie pomagali wszyscy mieszkańcy. Nadano jej wezwanie Zmartwychwstania Pańskiego.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ drewnianą kaplicę cmentarną pw. Świętych Niewiast z połowy XIX w.

Jałowo (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie augustowskim, w gminie Lipsk. Jałowo jest ulokowane na sandrowej Wyspie Jałowskiej, powstałej dzięki procesom erozyjnym wód spływających z doliny Niemna do doliny Biebrzy w okresie zlodowacenia środkowopolskiego. W zachodniej części Wyspy znajduje się punkt widokowy, z którego roztacza się widok na dolinę Biebrzy. Przy wjeździe do wsi stoi krzyż przydrożny z inskrypcjami zapisanymi cyrylicą.

Jaminy (trasa nr 1)

Duża wieś położona na skraju Biebrzańskiego Parku Narodowego. Jej nazwa pochodzi od części Puszczy Nowodworskiej i przepływającej przez nią rzeki Jamina. W XVII w. Konstancja z Wodyńskich Butlerowa założyła w tym miejscu rudnię, którą zarządzał Stanisław Reszka. W 1703 r. dobra wraz z osadą przeszły w ręce Kazimierza Krzysztofa Sienickiego, miecznika litewskiego i generała artylerii, który rozbudował wieś i postawił dwór, zaś rudnię przekształcił w młyn. Później dobra przeszły w ręce wojewody mściławskiego Jerzego Stanisława Sapiehy, a po jego śmierci wdowy po nim – Teodory z Sołtanów Sapiehy. W 1755 r. z jej fundacji wybudowano pierwszy kościół, który spłonął w 1789 r. Drewno zebrane na jego odbudowę po rozbiorach Polski posłużyło ostatecznie do wzniesienia kościoła w Suchowoli.

We wsi warto zobaczyć drewniany kościół pw. św. Mateusza, zbudowany ok. 1788 r. w Augustowie, przeniesiony na obecne miejsce w 1849 r. Jego wyposażenie zostało wykonane w dużej mierze przez artystów ludowych. Drogę krzyżową namalował w 1852 r. warszawski malarz Ludwik Jabłoński. Na cmentarzu grzebalnym przy kościele znajdują się liczne zabytkowe nagrobki, m.in. odlewy z Huty Sztabińskiej, kwatery 24 zakładników rozstrzelanych przez Niemców w czerwcu 1944 r. w odwecie za zabicie niemieckiego żandarma, żołnierzy z I wojny światowej, symboliczny grób ofiar oblawy augustowskiej, a także dwie kapliczki murowane z kamienia polnego oraz dwie drewniane konstrukcje zrębowej – wszystkie z XIX w. Ponadto we wsi warto zobaczyć charakterystyczne spichlerze z podcieniami, zwane świronkami.

Janów (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, na obrzeżach Puszczy Knyszyńskiej, siedziba urzędu gminy. Powstała na początku XVIII w. w miejscu bud drwali kolonizujących Puszczę Kuźnicką, stąd początkowo nosiła nazwę Przybudek – obecną nazwę, zaczerpniętą od położonego tu majątku Jana Sapiehy, zyskała w 1715 r. (miejskowa legenda podaje też inne pochodzenie nazwy – na część Jana III Sobieskiego, pogromcy Turków). Janów zyskał przed 1712 r. prawa miejskie dzięki działalności kolejnych dzierżawców – Jerzego Sapiehy oraz jego żony Teodory (utracił je najprawdopodobniej w końcu XIX w.). Miasto dalszy rozwój zawdzięczało wielkiemu podkanclerzowi litewskiemu Antoniemu Tyzenhauzowi, który m.in. zaprojektował układ urbanistyczny centrum (zachowany do dziś). Na przełomie XVIII i XIX w. stacjonował tu szwadron tatarski pruskiego wojska, a na początku XX w. wieś zamieszkiwała spora społeczność żydowska.

Janów leży na Szlaku Rękodzieła Ludowego – jest to jedyny ośrodek w Polsce kultywujący oryginalną technikę tkactwa dwuosnowowego. W samej wsi działają trzy pracownie, a przy gminnym ośrodku kultury znajduje się Izba Tkactwa Dwuosnowowego, gdzie można oglądać dzieła miejscowych tkaczek.

Do najważniejszych zabytków Janowa należy kościół pw. św. Jerzego z lat 1899–1904, którego historia sięga początku XVIII w. – wtedy bowiem powstał pierwszy drewniany kościół ufundowany przez Teodorę Sapiechę. Świątynia przetrwała do początku XX w., kiedy to uzyskano pozwolenie na budowę większego kościoła murowanego. Obecny obiekt jest w stylu neoromańskim, wewnątrz znajdują się dekoracje wykonane techniką sgraffito i al fresco. Na uwagę zasługuje również ogrodzenie z bramkami i schodami z przełomu XIX i XX w. Dotychczasowy kościół drewniany przeniesiono na cmentarz grzebalny, gdzie do dziś jest użytkowany jako kaplica cmentarna.

W okolicach Janowa znajduje się także wiele przydrożnych krzyży i kapliczek, w tym drewniane kapliczki słupowe powstałe z jednego pnia drewna.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ cmentarz przykościelny z pocz. XVII w.,
- ▶ układ przestrzenny z XVIII w.,
- ▶ cmentarz rzymskokatolicki,
- ▶ cmentarz żydowski z XIX w., zniszczony w czasie okupacji niemieckiej,
- ▶ drewnianą zabudowa z przełomu XIX i XX w.

Jasionowa Dolina (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Janów. O bogatej historii tego miejsca świadczy cmentarzisko kurhanowe położone na północny wschód od wsi w widłach rzek Kumiałka i Kamionka. Przez wieś biegnie szlak rowerowy „Z Puszczy Knyszyńskiej do Doliny Biebrzy”, oznaczony kolorem niebieskim.

Jasionowo (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie augustowskim, w gminie Lipsk. Powstała prawdopodobnie w XVI w. w okresie pomiaru włócznej, w okresie zasiedlania jedynych obszarów na południowym skraju Czerwonego Bagna nadających się do zamieszkania, czyli grądów. 26 sierpnia 1943 r. miała miejsce pacyfikacja wsi przez Niemców w odwecie za pomoc partyzantom.

Zostało wtedy zamordowanych 58 mieszkańców Jasionowa, w tym 21 dzieci, a zabudowania zniszczone. Wydarzenie to upamiętnia mogiła zbiorowa, znajdująca się przy drodze do Krasnego, w pobliżu kaplicy z 1979 r. Na pomniku znajduje się lista nazwisk.

Przez wieś przebiegają pieszy szlak Polkowo–Nowy Świat, biegnący nad Kanałem Augustowskim i oznaczony kolorem żółtym, szlak rowerowy „Podlaski Szlak Bociani”, oznaczony kolorem czerwonym i łączący wszystkie podlaskie parki narodowe. Dużą atrakcją okolicy jest malownicza droga z Jasionowa do Dolistowa, wiodąca wzdłuż Biebrzy. Podczas wędrowki nią można zaobserwować stada gęsi czy dzikich kaczek oraz żerujące łosie.

Jatwież Mała (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Suchowola. Powstała w okresie panowania Aleksandra Jagiellończyka i należała do starostwa knyszyńskiego. Na obrzeżach wsi znajduje się cmentarzysko z okresu średniowiecza wpisane do rejestru zabytków – prawdopodobnie pozostałość po dawnych jaćwieskich mieszkańcach tego terenu.

Jeżewo Nowe (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin. W pobliżu znajduje się wieś Jeżewo Stare z ruinami browaru Zygmunta Glogera.

Jeżewo Stare (trasa nr 2)

Wieś w gminie Tykocin. W XIII w. znajdowała się w tykocińskich dobrach książąt mazowieckich. Od 1547 r. wieś królewska w starostwie tykocińskim. Od 1659 r. własność Stefana Czarnieckiego, następnie Branickich herbu Gryf. W 1859 r. jezewski folwark o powierzchni 850 ha kupił Jan Gloger – ojciec Zygmunta, który założył tu sad. Jego osiągnięciem było wyhodowanie odmiany jabłek „glogerówka” („głagierówka”), bardzo odpornej na mrozy, jak również budowa browaru ok. 1880 r., funkcjonującego do lat 50. XX w. Do obecnych czasów zachowały się jedynie ruiny browaru oraz czworak folwarczny z XIX w.

Kamienna Nowa (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Dąbrowa Białostocka, nazwana tak od przepływającej w pobliżu rzeczki Kamienna. Warto w niej zobaczyć zabytkowy dworzec z 2. poł. XIX w. stanowiący dobry przykład

XIX-wiecznego budownictwa kolejowego. Jest to obiekt murowany z cegły, posiadający elewacje licowane żółtą cegłą. Niedaleko wsi znajdują się także schrony – pozostałości fortyfikacji Linii Mołotowa, a także most kolejowy na rzece Biebrzy (powstały w 1886 r., zniszczony w czasie II wojny światowej i odbudowany w latach 50. XX w.).

Kamienna Stara (trasa nr 1)

Wieś położona na terenie dawnej Puszczy Grodzieńskiej. W 1574 r. zamieszkał w niej marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego Piotr Wiesiołowski po przejściu w dożywotnią dzierżawę leśnictwa nowodworskiego. Po bezpotomnej śmierci Krzysztofa Wiesiołowskiego, ostatniego z rodu, dobra przeszły na własność Rzeczypospolitej. W czasach Wiesiołowskich na terenie majątku Kamienna stał drewniany dwór z alkierzem. W pobliżu usytuowano budynki gospodarcze oraz sady i ogrody.

Od początku XVIII w. do 1868 r. w Kamiennej funkcjonował folwark ekonomii grodzieńskiej, dzierżawiony m.in. przez księcia Korybuta Wiśniowieckiego, a następnie przez różnych właścicieli. Po wojnie majątek rozparcelowano. Obecnie jest własnością prywatną. Wielokrotnie przebudowywany dwór zachował jeszcze fragmenty pierwotnych fundamentów alkierza, piwnice, belki zrębu, dwa cokoły piecowe wtopione w ściany. Z dawnego założenia dworskiego pozostały stawy, fragmenty parku, stodoła, spichlerz i studnia.

We wsi warto zobaczyć kościół pw. św. Anny, najstarszy drewniany kościół w województwie podlaskim, wybudowany ok. 1610 r. jako dawna kaplica dworska Wiesiołowskich. Najcenniejszym, poza kamienną chrzcielnicą z 1609 r., elementem wyposażenia wnętrza jest XVII-wieczny ołtarz główny.

Karpowicze (trasa nr 1)

Wieś położona w dolinie Biebrzy powiecie sokólskim, w gminie Suchowola, nieopodal granic Biebrzańskiego Parku Narodowego. Należy do najstarszych miejscowości na ziemiach pomiędzy Biebrzą i Narwią. Wieś powstała pod koniec XV w. jako dwór wójta wsi Zabiele Macieja Moniuszko. Pierwotnie nosiła nazwę Brzozowa Wielka, zaś od nazwiska kolejnych właścicieli – Karpa Józefowicza i jego potomków – utrwaliła się w XVIII w. nazwa Karpowicze. W 1899 r. majątek stał się własnością Krejbichów, a w 1944 r. został przejęty na cele reformy rolnej.

Już w 1617 r. istniały tu parafia katolicka z kościołem pw. św. Mikołaja (być może przebudowaną cerkwią). Kolejny kościół został wzniesiony w 2. poł. XVIII w., pełnił również funkcję mauzoleum rodu Karpiów. Para-

fia została zlikwidowana w 1865 r. przez władze rosyjskie w ramach represji po powstaniu styczniowym, a kościół rozebrany – pozyskany w ten sposób materiał wykorzystano do budowy cerkwi w Knyszynie, natomiast jego wyposażenie zostało przekazane do Suchowoli.

W okolicy wsi znajduje się zalew z piaszczystą plażą i kąpieliskiem, gdzie latem można obserwować duże ilości ptaków. Warto tu również zobaczyć murowaną kapliczkę z ok. 1910 r. oraz drewniane i żelazne krzyże przydrożne z XIX i początku XX w.

Kiermusy (trasa nr 2)

Kolonia położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin. Jej pierwotna nazwa brzmiała Kiermuszowski Młyn od nazwiska żyjącego w XVI w. młynarza Matysa Kiermusa, polskiego mieszczanina z Tykocina. Dzisiaj Kiermusy są najbardziej znane jako ostoja tradycji szlacheckiej oraz miejscowość turystyczno-wypoczynkowa. Mieści się tu luksusowy pensjonat z restauracją, a także Muzeum Oręża Polskiego im. Jerzego Hoffmana, które ma swoją siedzibę w zrekonstruowanym zamku nizinnym z XV w. Jest tu prezentowana kolekcja eksponatów oraz rekwizytów z ekranizacji „Trylogii” Henryka Sienkiewicza. Wszystkie budynki są zbudowane z drewna i kamienia, powstały w oparciu o historyczne przekazy architektoniczne. Dodatkowo w Kiermusach można zobaczyć jedną z największych w Polsce ekspozycji średniowiecznych narzędzi tortur i egzekucji, a także odwiedzić miejsce mocy – magiczny krąg 13 kamieni pomagający spełniać marzenia. W pierwszą niedzielę miesiąca odbywa się w Kiermusach jarmark ludowy, jeden z największych na Podlasiu. W pobliżu rozciągają się rozlewiska Narwi.

Kiersnówka (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Suchowola. W pobliżu znajduje się pomnik upamiętniający dawny cmentarz wiejski „Mogiłki” z XVIII i XIX w., ustawiony tu w 2016 r. We wsi, jak również w jej okolicy, warto zobaczyć XIX-wieczne drewniane i żelazne krzyże przydrożne.

Knyszyn (trasa nr 2)

Miasto nad rzeką Jaskranką. W końcu XIV w. w pobliskiej Wodziłówce istniał dwór myśliwski wielkiego księcia litewskiego Witolda. Na początku XVI w. Mikołaj Radziwiłł zbudował dwór przy trakcie Warszawa–Grodno, który zapoczątkował proces powstawania miejscowości. W 1528 r. Radziwiłłowie podarowali dobra knyszyńskie Zygmuntowi Augustowi – szybko

stały się jednym z ulubionych miejsc króla. Z jego inicjatywy powstał tu dwór, królewska stadnina koni licząca ok. 3 tys. wierzchowców, zwierzyńiec oraz stawy. Działała tu królewska kancelaria, gdzie przyjmowane były zagraniczne poselstwa.

Knyszyn od 1538 r. był siedzibą starostwa, a prawa miejskie otrzymał w 1568 r. Funkcję knyszyńskiego starosty pełnili m.in. Jan i Tomasz Zamoyscy, Mikołaj Ossoliński oraz Franciszek, Wilhelm i Mikołaj Orsetti. W tutejszym dworze w dniu 27 lutego 1568 r. została wydana „ustawa leśniczym” – pierwszy w Polsce akt prawny regulujący zasady gospodarki leśnej, zaś w dniu 24 marca 1568 r. ustanowiono Komisję Morską – pierwsze polskie ministerstwo żeglugi. W czasie swego panowania Zygmunt August przebywał w Knyszynie 19 razy, spędzając tu łącznie 495 dni. Tu również zmarł 7 lipca 1572 r. Na miejskim rynku ustawiono sarkofag z królewskim sercem, który zaginął w latach 30. XIX w.

W 2. poł. XVII w. grabieże i zniszczenia wojen szwedzkich poważnie zahamowały rozwój miasta. W 1676 r. starostwo knyszyńskie zostało oddane na okres ośmiu pokoleń Janowi Gnińskiemu – wojewodzie pomorskiemu w zamian za pożyczkę finansującą wyprawę wiedeńską. W XVIII-XIX w. dzierżawcami starostwa byli między innymi Piotr, Tomasz i Konstancja Czapscy, Wincenty i Zygmunt Krasieńscy, a ostatnim z nich do 1939 r. był Karol Roger Zygmunt hr. Raczyński. Okres zaborów i zniszczenia obydwu wojen światowych przyczyniły się do zahamowania rozwoju i spadku znaczenia miasta.

W Knyszynie warto zobaczyć kościół pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty, wzniesiony z fundacji Jana Zamoyskiego w 1579 r., a konsekrowany w 1601 r. Świątynia była wielokrotnie remontowana i odbudowywana, zwłaszcza po pożarze w 1710 r. Obecny wygląd jest efektem remontu z lat 1900–1902, kiedy dobudowano prezbiterium oraz chór z wieżą. W ołtarzu głównym znajduje się obraz MB Nieustającej Pomocy, który przesłania wizerunek patrona świątyni. Drewniany sufit wykonany jest w stylu weneckim, a pod kościołem znajdują się częściowo zasypane krypty grobowe. Według tutejszej tradycji są one miejscem ukrycia sarkofagu z sercem króla Zygmunta Augusta – ostatniego z Jagiellonów. Dzwonnica obok kościoła pochodzi z 1859 r.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ XVI-wieczny układ urbanistyczny miasta,
- ▶ drewniany lamus podcieniowy z lat 1818–1820,
- ▶ drewnianą plebanię z końca XIX w.,
- ▶ kirkut – cmentarz żydowski zlokalizowany na groblach stawów królewskich,

- ▶ cmentarz katolicki – prawdopodobne miejsce lokalizacji kościoła pw. św. Marka,
- ▶ pomnik króla Zygmunta Augusta z 1999 r.,
- ▶ izbę regionalną – dom Piaseckich.

Komosa, jezioro (trasy nr 1 i 2)

Sztuczny zbiornik wodny utworzony na rzeczce Pilnicy, zbudowany w latach 80. XIX w. przez szlachecką rodzinę Rybakiewiczów z miejscowości Krasne (ich groby można odnaleźć na supraskim cmentarzu katolickim). Znajduje się na terenie rezerwatu Krasne, utworzonego w 1990 r. w celu zachowania dobrze wykształconych borów i borów mieszanych. W pobliżu zbiornika można dostrzec ślady działalności bobrów. Droga leśna biegnąca przy samym zbiorniku Komosa, nosząca starą nazwę „droga klasztorna”, była wykorzystywana przez pielgrzymów udających się do klasztoru w Supraślu w celu odbywania posług religijnych.

Kondycja (trasa nr 2)

Kolonia położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Leży w dolinie rzeki Słoja, która tu wpada do Supraśli. W pobliżu znajduje się jeden z niewielu zachowanych starych drewnianych mostków na rzekach Puszczy Knyszyńskiej.

Korycin (trasa nr 1)

Wieś gminna znana obecnie jako polska stolica truskawek i zagłębie serów podpuszczkowych, zwanych korycińskimi.

Pierwsze wzmianki o Korycinie nikną w mrokach dziejów, ale z badań na zachowanych reliktach grodziska w nieodległej Milewsczyźnie wynika, że w okresie X-XII w. znajdował się tu gród strzegący terenów wschodnich rubieży państwa Mieszka I i Bolesława Chrobrego. W XIV w. ziemie te znalazły się w Wielkim Księstwie Litewskim, a granicę z Koroną stanowić zaczęła niepozorna rzeka Brzozówka. Nad nią właśnie, przy litewskiej części traktu królewskiego, Zygmunt III Waza lokował w 1634 r. osadę, a prawa miejskie chełmińskie nadał jej w 1671 r. Michał Korybut Wiśniowiecki.

Do czasów Potopu Szwedzkiego odwołują się miejscowe legendy wyjaśniające tradycje serowarskie przywiezione tu podobno przez Szwajców zatrudnionych jako najemni żołnierze po stronie polskiej. Osiadłszy na tych ziemiach, przekazali swoim potomkom umiejętność wytwarzania

podpuszczki ze sproszkowanych żołądków cielęcych. Dzięki temu zabiegowi zaczęto na ziemi korycińskiej wytwarzać podpuszczkowe sery dojrzewające, które w 2012 r. uhonorowane zostały europejskim certyfikatem Chronione Oznaczenie Geograficzne (ChOG) i słyną w całej Polsce jako sery korycińskie swojskie.

Korycin utracił prawa miejskie na przełomie XIX i XX w., a dziś jest prężnie rozwijającą się gminą wiejską znaną z serów i z najsłodszych w Polsce truskawek. Co roku w ostatni weekend czerwca organizowane są Dni Truskawki, a na rynku stoi pomnik Truskawkowej Księżniczki.

Najstarsze obiekty w miejscowości Korycin to zabytkowy Park Plebański z czczonymi dawniej „świętymi źródłami”, XVIII-wieczna dzwonnica, a w korycińskim neogotyckim kościele cieszący się łaskami obraz Matki Boskiej Korycińskiej z XVII w. Obecnie dużą atrakcją gminną jest zalew na rzece Kumiale, zrekonstruowany wiatrak, w którym można zanoć, a także położony kilka kilometrów dalej Park Kulturowy Korycin-Milewszczyzna.

Kozi Rynek, rezerwat (trasa nr 1)

Jeden z rezerwatów na terenie Puszczy Augustowskiej, utworzony w 1959 r. w celu ochrony resztek naturalnych drzewostanów grądowych i łągowych. Jego nazwa pochodzi prawdopodobnie od miejsca z licznie występującymi kozami (czyli sarnami). Przez rezerwat prowadzi ścieżka dydaktyczna ukazująca jego cenne walory przyrodnicze. Na trasie znajdują się dwa pomniki: pierwszy upamiętniający starcie partyzantów z VIII Uderzeniowego Batalionu Kadrowego AK pod dowództwem kpt. Ryszarda Reiffa z Niemcami, a drugi stanowiący pamiątkę po bitwie oddziałów powstańczych Józefa Ramtowskiego „Wawra” z wojskami carskimi, ustawiony w 1989 r.

Kraina Otwartych Okiennic (trasa nr 2)

Trzy wsie położone w dolinie górnej Narwi i jej prawobrzeżnych dopływów Rudni i Małynki – Puchły, Soce, Trześcianka – są doskonale zachowanymi zespołami architektury drewnianej przełomu XIX i XX w. Znajdujące się tu cerkwie, domy mieszkalne, budynki gospodarcze, kapliczki i krzyże przydrożne są klasycznym przykładem ciesielskiego kunsztu. Szczególną uwagę zwraca zdobnictwo budynków – ich elewacje i szczyty, narożniki, nad- i podokienniki, ościeżnice drzwi, okiennice wykonane bardzo starannie i misternie (stąd też wzięła się nazwa – Kraina Otwartych Okiennic). Ich ornamentyka często nawiązuje do tradycji rosyjskiego budownictwa wiej-

skiego. Wiele budynków jest również pomalowanych – zazwyczaj na biało, niebiesko lub zielono.

Krasnybór (trasa nr 1)

Nazwa wsi pochodzi od fragmentu Puszczy Grodzieńskiej zwanej Krasnymborem, którą następnie zaczęto określać dobra nadane w 1506 r. przez Wielkiego Księcia Litewskiego Aleksandra Jagiellończyka rodowi Chreptowiczów. Pod koniec XVI w. w miejscu dotychczasowego dworu myśliwskiego powstał dwór, folwark i wieś.

We wsi zwraca uwagę kościół pw. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny, uważany za najstarszy obiekt sakralny Suwalszczyzny. Został wybudowany jako cerkiew o charakterze mauzoleum rodowego Chreptowiczów w drugim dziesięcioleciu XVII w. w miejscu drewnianej świątyni wzniesionej w latach 1584–1589. Jest budowlą późnogotycko-renesansową z widocznymi elementami charakterystycznymi dla architektury prawosławia (m.in. przekrój poziomy kościoła na planie krzyża greckiego z ramionami zwieńczonymi zaokrągleniami w kształcie trójliścia, niespotykanymi w województwie podlaskim). We wnętrzu kościoła znajduje się drewniany neogotycki ołtarz z końca XIX w. Jego centralnym punktem jest obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem datowany na XVII w., którego według legendy nie można skopiować. Znajduje się on w drewnianym neogotyckim ołtarzu głównym z końca XIX w. Na ścianach zachowały się XVII-wieczne freski.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ kościół pw. św. Rocha z 1871 r.,
- ▶ cmentarz przykościelny z żeliwnymi odlewami nagrobków wyprodukowanymi w Hucie Sztabińskiej, w tym neogotycką kapliczką Wiktorii Wierzbickiej-Rymaszewskiej autorstwa hr. Brzostowskiego, oraz pomnikiem powstańców styczniowych wzniesionym w 1988 r.

Królowy Most (trasa nr 2)

Osada położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Istniała już w XVIII w., a jej powstanie wynikało z eksploatacji puszczy – dogodna lokalizacja nad rzeką Płoską umożliwiała spławianie drewna (osada stanowiła zaplecze drewna dla rozbudowującego się Białegostoku). Według legendy jej nazwa związana jest z postacią Zygmunta Augusta, który w drodze z Warszawy do Grodna zatrzymał się w Anopolu, gdzie w ciągu jednej doby zbudowano dla niego most, by mógł wygodnie kontynuować

podróż. Inną nazwą, funkcjonującą wymiennie głównie w XIX w., był Janopol na cześć króla Jana III Sobieskiego.

W 1815 r. powstał majątek Janopol v. Królowy Most. Należał on do Hrabstwa Zabłudowskiego dziedzictwa księżniczki Stefanii Radziwiłłówny. Kolejnym właścicielem został Jan Sakowicz herbu Pomian, geometra w dobrach radziwiłłowskich, a następnie jego syn. W latach 60. XIX w. powstał tu zakład włókienniczy (działał do 1914 r.). W 1921 r. majątek przeszedł w ręce rodziny Młodeckich, a w 1944 r. został rozparcelowany w ramach kolejnej reformy rolnej.

W Królowym Moście warto zobaczyć kaplicę rzymskokatolicką pw. Św. Anny, ufundowaną w 2. poł. XIX w. przez Jakuba Sakowicza, w 1870 r. przebudowaną i zmienioną na cerkiew w ramach represji popowstaniowych. Świątynia przetrwała wojnę i dziś funkcjonuje jako kaplica kościoła parafialnego w Gródku.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ cerkiew prawosławną pw. św. Anny, 1904–1928.

Krypno Kościelne (trasa nr 2)

Wieś – siedziba gminy, założona ok. 1520 r. Jej nazwa pochodzi od krypy, drewnianego naczynia do pojenia koni. Wedle tutejszej tradycji na lipie, pod którą stała krypa, pojawił się obraz Matki Boskiej. Trzykrotnie przenoszony do kościoła w Knyszynie, za każdym razem wracał w cudowny sposób na pierwotne miejsce.

W Krypnie szczególnie warto zobaczyć kościół pw. Narodzin Najświętszej Maryi Panny, zbudowany w latach 1881–1885. Prośbę do władz carskich o zgodę na budowę świątyni wierni uzasadnili pragnieniem upamiętnienia tragicznej śmierci cara Aleksandra II. Trójnawowa bazylika w tzw. stylu przejściowym stanowi połączenie form romańskich, gotyckich (przypory) i renesansowo-barokowych (wnętrze). Łaskami słynący obraz Matki Boskiej Pocieszenia jest XVI-wieczną kopią obrazu Matki Boskiej Śnieżnej z rzymskiej bazyliki Santa Maria Maggiore. W 1985 r. obraz został ukoronowany diademami papieskimi. Na przykościelnym cmentarzu znajduje się siedem kapliczek upamiętniających bolesne przeżycia Matki Boskiej. Wedle tradycji w murze cmentarnym wmurowany jest fragment sarkofagu serca króla Zygmunta Augusta.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ prywatne muzeum historyczno-etnograficzne „Pacowa Chata” (nr 119 na kolonii wsi).

Kumiałka (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Janów. Leży nad rzeką o tej samej nazwie, pochodzącej od jaćwieskiego słowa oznaczającego ko-byłę. Przez wieś przechodzi pieszy szlak puszczański, oznaczony kolorem czerwonym, oraz szlak rowerowy Z Puszczy Knyszyńskiej do Doliny Biebrzy, oznaczony kolorem niebieskim.

Kurowo (trasa nr 2)

Siedziba Narwiańskiego Parku Narodowego. Dobra kurowskie wg pierwszych znanych przekazów należały wraz z pobliskim Waniewem do litewskiego rodu Radziwiłłów. Kiedy ci na początku XVI w. wpadli w spór z rodem Gasztołdów zakończony spaleniem Waniewa, radziwiłłowska siedziba na pewien czas została przeniesiona do Kurowa, gdzie już wówczas musiał istnieć dwór. W ciągu stuleci własność Kurowa przechodziła z rąk do rąk, należała m.in. do rodzin Olelkowiczów, Orsettich, Roztworowskich, i Kozłowskich. Obecny dwór budowany był w dwóch etapach: niższy, siedmioosiowy budynek ze spadzistym dachem i gankiem powstał pod koniec XIX w. staraniem rodziny Kozłowskich, natomiast piętrowe skrzydło z tarasem i okrągłą wieżą z krenelażem dobudował Franciszek Kołodziejski około 1920 r. Kurowo było wówczas ogromnym, ponad 700-hektarowym gospodarstwem, a dziedzic unowocześniał je, budując m.in. młyn parowy i zabudowania gospodarcze ok. 1 km na północ od dworu. Jednak inwestycje przekroczyły dochody i Kurowo zostało zlicytowane. W 1936 r. kupiła je Maria Zakrzewska i wraz z bratem doprowadziła do ponownej świetności.

II wojna światowa obeszła się z dworem łagodnie, ocalały zabudowania i piękny park przydworski. W latach powojennych na terenie dawnego majątku utworzono PGR, który funkcjonował aż do 1988 roku, kiedy przejął go zarząd nowopowstałego Narwiańskiego Parku Krajobrazowego. Obecnie trwają negocjacje własnościowe z potomkami ostatnich zarządców majątku, a do potrzeb obsługi gości Narwiańskiego Parku Narodowego przystosowany został budynek dawnego domu młynarza, tzw. Młynarzówka. Można w nim obejrzeć nowoczesną wystawę o przyrodzie Narwiańskiego Parku Narodowego, zaś w otoczeniu zabytkowego dworku znajdują się dwie ścieżki przyrodnicze: „Park przydworski w Kurowie” oraz „Kładka wśród bagien”.

Kuryły (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Sokółka, w pobliżu rzeki Sokołdy. Prowadzi przez nią żółty szlak pieszy „Dawnego Pogranicza”, prowadzący wzdłuż północnego skraju Puszczy Knyszyńskiej. Na trasie można zobaczyć sporo przydrożnych kapliczek i krzyży.

Ludańszczyzna (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Suchowola. Przechodzi przez nią szlak rowerowy Osowiec-Twierdza – Korycin, oznaczony kolorem żółtym. W pobliżu wsi znajdują się pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska. We wsi warto zobaczyć krzyże przydrożne z końca XIX i początku XX w.

Lebiedzin (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Sokółka. Powstała w końcu XVIII w. w czasie kolonizacji Puszczy Sokólskiej, a jej nazwa wywodzi się od ostępu puszczańskiego odnotowanego już w 1. poł. XVII w. Pierwszym dzierżawcą tego obszaru był Stefan Harusewicz, a po nim Józef Szumkowski, który postawił tu pierwszy dwór. Następnie majątek miał różnych właścicieli, a przez 1. poł. XIX w. pozostawał własnością państwową.

Budowę ok. 1894 r. zachowanego do dzisiaj dworu przypisuje się Helenie von Oettingen, która miała tam na stałe zamieszkiwać (zmarła w 1945 r., jej grób znajduje się na cmentarzu w Rozedrance Starej). Majątek pozostawał w jej posiadaniu do 1944 r., kiedy to został rozparcelowany w ramach reformy rolnej. W zachowanym do dzisiaj dworze do 1973 r. mieściła się szkoła podstawowa, zorganizowana przez nauczyciela Włodzimierza Wilkina, przesiedleńca z Kresów Wschodnich, a następnie klub gminny. Obecnie dwór jest opuszczony, a z otaczającego go kiedyś parku pozostały do dzisiaj tylko resztki.

Leśniki (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin. Biegnie przez nią szlak pieszy im. Zygmunta Glogera, oznaczony kolorem zielonym. We wsi warto zobaczyć głaz narzutowy o obwodzie 10 metrów i wysokości prawie 1,5 m. Przy drodze polnej prowadzącej do zabudowań kolonijnych znajduje się mogiła zbiorowa żołnierzy poległych w 1915 r., prawdopodobnie rosyjskich, w formie kopca o wysokości ok. pół metra, obecnie zarośnięta.

Lewki (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Dąbrowa Białostocka.

Linia Mołotowa (trasa nr 1)

Współczesna, nieoficjalna nazwa pasa sowieckich umocnień budowanych w latach 1940–1941 wzdłuż ówczesnej granicy z III Rzeszą (jedną z oficjalnych nazw była „Pierwsza strefa umocniona”). Stalin wybrał koncepcję budowy umocnień bezpośrednio w pasie granicznym, z wykorzystaniem przeszkód naturalnych, w szczególności rzeki Bug, która stanowiła granicę między III Rzeszą a ZSRS. Odrzucił plan lokalizacji schronów w odległości kilkudziesięciu kilometrów od granicy, co utrudniłoby Niemcom obserwację postępu prac i pozwoliłoby stworzyć głębokie, umocnione przedpole.

„Pierwsza strefa umocniona” rozciągała się od przedwojennej granicy polsko-rumuńskiej aż do Bałtyku. Składała się z trzynastu rejonów umocnionych. Na obecnym obszarze woj. podlaskiego utworzono cztery rejonu umocnione: 62. – Brzeski, 64. – Zambrowski, 66. – Osowiecki i 68. – Grodzieński.

Lipowy Most (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Szudziałowo. Wzięła swoją nazwę od lipowego mostu na rzece Słoja, prawym dopływie Supraśli. Jest to miejsce dobrze znane wśród białostockich pstrągarzy. Przy rzece można dostrzec ślady działalności bobrów. W pobliżu leży rezerwat Góra Pieszczana.

Lipsk (trasa nr 1)

Miasto położone nad rzeką Biebrzą w otulinie Biebrzańskiego Parku Narodowego. Za datę jego powstania uznaje się 8 grudnia 1580 r., kiedy to w Grodnie został wystawiony przez króla Stefana Batorego przywilej nadający prawa magdeburskie oraz herb – łódź z żaglem. Nowo powstałe miasto miało stanowić port przydatny do transportu dział z arsenału tykocińskiego i zaopatrzenia na kolejne wyprawy przeciwko wojskom moskiewskim.

Lipsk rozwijał się szybko do połowy XVII w., co przerwały konflikty wojenne w XVII i XVIII w. W czasie powstania styczniowego w okolicy aktywnie działali powstańcy, a jego upadek spowodował represje władz carskich i pogłębienie zastoju gospodarczego, jak również utratę praw miejskich w 1869 r. (Lipsk odzyskał je dopiero w 1983 r.). Miasto, które wcześniej nie skorzystało na wybudowaniu Kanału Augustowskiego, nie

otrzymało szansy rozwoju również pod koniec XIX w., gdy ominęła je ukończona w 1897 r. linia kolejowa z Grodna przez Augustów i Suwałki do Oran. W czasie I wojny światowej zostało mocno zniszczone wskutek walk między wojskami carskimi i niemieckimi. Po wybuchu II wojny światowej w okolicy Lipska rozpoczęto prace budowlane nad jednym z rejonów umocnionych Linii Mołotowa. W okresie okupacji niemieckiej miasto poniosło duże straty – m.in. w 3 lipca 1943 r. hitlerowcy rozstrzelali 50 mieszkańców w Naumowiczach koło Grodna, w tym bł. Mariannę Biernacką (patronkę teściowych).

W Lipsku mieści się Muzeum Lipskiej Pisanki i Tradycji utworzone w maju 2007 r. Funkcjonuje ono w ramach Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury, a jego celem jest ukazanie i zachowanie tradycji tych okolic związanych z pisanką wielkanocną i sięgających XIX w. Wykształciła się tu szczególnie metoda tworzenia pisanek techniką batiku szpilkowego. Lipsk wraz z muzeum znajduje się na Szlaku Rękodzieła Ludowego województwa podlaskiego.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ fortyfikacje 68. Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego w okolicach Lipska,
- ▶ XVI-wieczny układ urbanistyczny miasta,
- ▶ Kopiec Wolności z lat 20. XX w.,
- ▶ kościół pw. Matki Bożej Anielskiej zbudowany w latach 1906–1914.

Łaś-Toczyłowo (trasa nr 2)

Dawna wieś szlachecka położona w powiecie białostockim, w gminie Zawady. Biegnie przez nią żółty szlak rowerowy „Szlak Doliny Śliny” – rzeki stanowiącej od średniowiecza umowną granicę między osadnictwem mazowieckim a podlaskim. We wsi warto zobaczyć drewniane domy z XIX i początku XX w. Na terenach wsi oraz pobliskich Targoń Wielkich leży dawny cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej.

Łopuchowski, Las (trasa nr 2)

Las koło Łopuchowa w gminie Tykocin, gdzie w sierpniu 1941 r. w ciągu dwóch dni hitlerowcy dokonali zagłady żydowskiej społeczności Tykocina, mordując ok. 2,5 tys. osób (w tym kobiety i dzieci). Z masakry uratowało się ok. 150 osób, z czego do końca wojny dotrwało zaledwie 21. O wydarzeniu przypominają zbiorowe mogiły, a także pomnik z napisem: „Tu spoczywają Żydzi z Tykocina i okolic zamordowani przez hitlerowców w sierpniu

1941 r. W 50 rocznicę zbrodni mieszkańcy ziemi tykocińskiej”. Miejsce to jest co roku odwiedzane przez Żydów z Izraela i innych części świata.

Łoś (trasy nr 1 i 2)

Największy współcześnie żyjący gatunek ssaka kopytnego z rodziny jeleniowatych, żyjący od 15 do 25 lat. Łoś jako gatunek przetrwał okres wojny w dolinie Biebrzy (do dzisiaj żyje tu największa populacja tego zwierzęcia w kraju), a dzięki ochronie rozmnożył się i rozprzestrzenił na terenie Polski.

Łosie są aktywne głównie o świcie i zmierzchu, można je spotkać również w dzień. Zwykle poruszają się powoli, wystraszone kłusują szybko (nawet do 65 km/h). Zwierzęta te mają doskonale rozwinięty węch i słuch, natomiast znacznie słabiej wzrok. W chwili zagrożenia wykazują doskonały instynkt samozachowawczy, potrafią z zagrożonego terenu odejść niezauważone, poruszając się niemal bezszelestnie. Gwałtowną ucieczką reagują tylko silnie przestraszone. Łoś wymaga spokoju i opuszcza teren, w którym jest stale płoszony. Poza okresem rui rzadko wydaje głos. Preferuje bagna oraz podmokłe lasy – olsy.

Łoś zimą odżywia się pędami sosny, cienkimi gałązkami drzew i krzewów liściastych, w innych porach roku preferuje rośliny bagienne (do jego ulubionych należy kaczaniec. Ruja u łosi nazywana jest bukowiskiem. Odbywa się ona pod koniec sierpnia lub we wrześniu. Mniej więcej po 9 miesiącach ciąży, najczęściej w maju, kłepy rodzą 1 lub 2 młode łoszaki, które po 3–4 dniach potrafią już chodzić za matką. Naturalnymi wrogami łosi są wilki i niedźwiedzie.

Michałowo (trasa nr 2)

Pierwotnie folwark Niezbudka (Niezbodcze), zakupiony w latach 20. XIX w. przez Seweryna Michałowskiego, który w 1832 r. sprowadził tu pierwszych niemieckich majstrów włókienniczych. Osadnictwo włókienników było kontynuowane do lat 60. XIX w. Warsztaty tkackie stopniowo przekształcały się w manufaktury, następnie w fabryki. W tym czasie zaczęto używać nazwy Michałowo. Za sprzyjanie powstańcom styczniowym Michałowskiego zesłano na Sybir, a jego majątek skonfiskowano i wystawiono na licytację. Nabywcą został rosyjski generał Aleksander von Minkwitz. W 1886 r. ukończono budowę linii kolejowej Białystok–Wołkowysk–Baranowicze, przebiegającej w pobliżu miejscowości, co również przyczyniło się do jej rozwoju. Mimo wywiezienia w 1915 r. na wschód przez władze carskie wyposażenia fabryk, do wybuchu II wojny światowej

był to jeden z większych ośrodków przemysłu włókienniczego na Podlasiu. Nadanie praw miejskich nastąpiło w 2009 r.

W Michałowie warto zobaczyć cerkiew św. Mikołaja, wybudowaną w latach 1907–1908. Jej wnętrze zdobią polichromie o układzie poziomych pasów z motywami rozet, równoramienne krzyży greckich, plecionki oraz postacie Matki Boskiej, archaniołów i ewangelistów. Zostały one wykonane w latach 1954–1955 r. przez Adama Stalony-Dobrzańskiego i jego ówczesnego ucznia Jerzego Nowosielskiego.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ kościół pw. Opatrzności Bożej z lat 1906–1910,
- ▶ halę dawnej fabryki włókienniczej Freimarka z początku XX w.,
- ▶ zabudowę drewnianą z przełomu XIX i XX w.,
- ▶ Pracownię Filmu, Dźwięku i Fotografii założoną w 2012 r., dokumentującą historię i wielokulturowość wschodniego pogranicza.

Mielniki (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Korycin, nad rzeką Kumiałką.

Milewsczyczna – Park Kulturowy (trasa nr 1)

Park Kulturowy Korycin – Milewsczyczna został otwarty 11 listopada 2018 r., dokładnie w stulecie odzyskania niepodległości. Jego celem jest prezentacja codziennego życia okolicznej ludności na przestrzeni tysiąca lat. Powstał w oparciu o trzy zabytki: pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska z X-XII w., wiatrak z 1949 r. przeniesiony ze wsi Jatwież Duża z zachowanym pełnym wyposażeniem oraz folwark Milewsczyczna z dziedzińcem, krytą strzechą stodołą i wiatą edukacyjną (stojącą na fundamentach dworku z przełomu XIX i XX w.), a także kamienną piwniczką, charakterystyczną dla okolic Korycina, służącą do przechowywania warzyw i przetworów. Na terenie Parku funkcjonuje też pracownia tkaniny dwuosnowowej. Dopelnieniem atrakcji Parku jest oferta warsztatowa, ścieżki edukacyjne, trasy kajakowe i rowerowe. Nad pobliską rzeką Kumiałką znajdują się plaża, pomost widokowy, wiaty i miejsce ogniskowe.

Narew (trasa nr 2)

Wieś nad rzeką Narew, siedziba gminy. Najstarszymi śladami osadnictwa są pozostałości trzech grodzisk. Pierwsze wzmianki pochodzą

z 1282 r. W 1421 r. mieszczenie bielscy założyli tu wieś – osadę portową. W 1514 r. nastąpiła lokacja miasta przez Olbrachta Gasztołda. W 1529 r. Narwi nadano prawa miejskie magdeburskie. Dogodne położenie przy „Wielkim Gościńcu Litewskim” – trakcie komunikacyjnym i handlowym łączącym Kraków z Wilnem, przyczyniło się do dynamicznego rozwoju miasta. Powstały tu również kościół, cerkiew oraz prawosławny monaster, a w 1650 r. wybudowano trójczłonowy most na rzece. Zniszczenia wojen 2. poł. XVII w. oraz zmiana układu traktów handlowych i komunikacyjnych przyczyniły się do upadku miasta w XVIII i XIX w. W 1934 r. Narew utraciła prawa miejskie.

We wsi warto zobaczyć drewniany kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Stanisława Biskupa i Męczennika, zbudowany w latach 1738–1748 prawdopodobnie według projektu Jakuba Fontany – architekta Jana Klemensa III Branickiego. We wnętrzu zwracają uwagę dwa obrazy malowane na desce, przedstawiające sceny ukrzyżowania i datowane na 2. poł. XVI w., oraz obraz Matki Boskiej Hodigitri z XVII w. Przy zewnętrznej ścianie prezbiterium znajduje się nagrobna płyta z piaskowca, prawdopodobnie z XVI w., przedstawiająca rycerza bądź myśliwego wspartego na włócznie, przy którego nodze siedzi pies. Na kościelnym dziedzińcu wzniesiono w latach 1773–1792 drewnianą dzwonnice.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ drewnianą cerkiew pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z lat 1882–1885,
- ▶ prawosławną kaplicę cmentarną pw. Matki Boskiej Kazańskiej, dawniej unicką, odbudowaną po pożarze w 2000 r.,
- ▶ drewnianą zabudowę z XIX i XX w.,
- ▶ Muzeum Wsi założone i prowadzone przez Mariana Świącickiego.

Narwiański Park Narodowy (trasa nr 2)

Został utworzony celem ochrony ostatnich fragmentów naturalnego ekosystemu rzeki Narwi na długości 46 km pomiędzy Surazem a Rzędzianami. Położony jest na Nizinie Północnopodlaskiej (mezoregion Dolina Górnej Narwi) na terenie powiatu białostockiego (gminy: Choroszcz, Łapy, Suraż, Turośń Kościelna, Tykocin) i wysokomazowieckiego (gminy: Kobylin-Borzymy, Sokoły).

Narew jest największą rzeką północno-wschodniej Polski. Na większej części swej długości została uregulowana, zaś jej dolina zmeliorowana, głównie w latach 50. i 60. XX w. Park obejmuje ostatnie naturalnie zachowane fragmenty odznaczające się specyficznym układem rzeki. Narew ma

tu charakter anastomozujący (wielokorytowy), gdzie poszczególne koryta łączą się i dzielą na kolejne odnogi. Geneza i utrzymywanie się tego układu nie jest do końca znane. Przypuszcza się, że mają na to wpływ różne czynniki, takie jak: ukształtowanie terenu, działalność bobrów, rybołówstwo itp. Charakter taki mają nieliczne rzeki na świecie. Największą z nich jest Amazonka, stąd też obszar Parku nazywany jest „polską Amazonią”.

W dolinie rzeki występują niezbyt głębokie torfowiska (średnio 1 m miąższości). Porastają je głównie szuwary trzcinowe i turzycowe. Krawędź doliny porastają bagienne lasy olsowe. Na otwartych wodach rzeki spotkać można rośliny pływające, np. grzybień biały (lilie wodne, nenufary) czy grążele żółte. Ogólnie flora roślin naczyniowych Parku liczy ponad 660 gatunków. Interesująca jest awifauna licząca 203 gatunki, z których ponad 155 zakłada w Parku gniazda, 17 jest uznawanych za zagrożone w Unii Europejskiej, zaś jeden – wodniczka – jest zagrożona w skali światowej. Ponadto stwierdzono na terenie Parku 34 gatunki ssaków, spośród których doskonale warunki bytowania ma łoś oraz bóbr. Szereg gatunków i siedlisk przyrodniczych chronionych w Unii Europejskiej pozwoliło za uznanie NPN wraz z okolicznymi terenami za obszary Natura 2000. Ustanowiono ostoję ptasią „Bagienna dolina Narwi” oraz siedliskową „Narwiańskie Bagna”. Park od 2002 r. wpisany jest także na listę obszarów wodno-błotnych chronionych w ramach konwencji ramsarskiej.

W okolicy Parku poprowadzono szereg szlaków pieszych i rowerowych. Narew jest udostępniona do spływów kajakowych. Alternatywą dla kajaków mogą być puchówki – tradycyjne łodzie używane przez mieszkańców nadrzecznych osad. W logo Parku umieszczony jest błotniak stawowy.

Nowodworce (trasy nr 1 i 2)

Dawna wieś bojarska położona w powiecie białostockim, w gminie Wasilków, pierwotnie nosząca nazwę Lewkówka. Atrakcją wsi jest Muzeum Straży Pożarnej, mieszczące się na placu należącym do Straży Pożarnej, gdzie można zobaczyć dawniej używane wozy strażackie czy pompy (najstarszy eksponat ma ponad 50 lat). Wszystkie eksponowane pojazdy są sprawne i raz do roku biorą udział w pokazowym przejeździe przez okoliczne miejscowości.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ murowaną kapliczkę z początku XX w. (w centrum wsi)

Nieciece (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin. Znajduje się na obszarze Natura 2000.

Niewodnica Kościelna (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Turośń Kościelna, powstała na początku XVI w. Należała do Andrzeja i Elżbiety z Karpów Koryckich, którzy w 1596 r. ufundowali tu drewniany kościół noszący wezwania Świętej Trójcy, Narodzenia NMP, śś. Andrzeja, Mikołaja, Stanisława, Elżbiety i Marii Magdaleny, a także przekazali nowo utworzonej parafii plac wokół kościoła na potrzeby budowy domu parafialnego, szkoły i gospodarstwa plebańskiego. W pobliżu kościoła na przełomie XVII i XVIII w. ulokowano cmentarz (powiększono go w 1940 r.).

Kościół był kilkakrotnie niszczony – przez Rosjan, Szwedów, a w końcu w 1884 r. przez wicher. Wtedy to ówczesny proboszcz ks. Antoni Dowbor rozpoczął starania o pozwolenie na budowę nowego, tym razem murowanego. Projekt świątyni sporządził Romuald Samtyja Lenczewski, a jej budowę ukończono w 1889 r. i nadano wezwanie św. Antoniego z Padwy. Obecnie kościół stanowi jedno z sanktuariów archidiecezji białostockiej i cel pielgrzymek wiernych. Wewnątrz warto zobaczyć cudowny obraz św. Antoniego z XVIII w., odnowiony w czasie II wojny światowej przez Stanisława Stolarczyka, a także polichromie odrestaurowane przez Józefa Łotoskiego w latach 50. i 70. XX w.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ kaplicę cmentarną z 1872 r. oraz bramę cmentarną z 2. poł. XIX w.,
- ▶ murowane bramy w kościelnym ogrodzeniu (główna i dwie boczne) powstałe po 1895 r.,
- ▶ plebanię w stylu dworskim z 1927 r. projektu Bernarda Zaczeniuka z Księżyna,
- ▶ Drogę Krzyżową przy kościele z lat 80. XX w. z figurami naturalnej wielkości,
- ▶ karczmę murowaną z początku XIX w.,
- ▶ pomnik poświęcony żołnierzom 26 pułku piechoty II Armii Wojska Polskiego, którzy w Niewodnicy rozpoczynali swój szlak bojowy (w lasku przy wjeździe od strony Klepacz).

Odrynki (trasa nr 2)

Wieś położona nad rzeką Narew, gmina Narew, powiat hajnowski. W niedalekim uroczysku Kudak (lub Kudok) powstał skit – pustelnia Świętych Antoniego i Teodozego Pieczerskich. Inicjatorem jego powstania był Ojciec Gabriel (Giba), archimandryta (przełożony) supraskiego męskiego monasteru Zwiastowania Bogurodzicy. Lokalizacja pustelni związana jest z kultem ikony Św. Antoniego Pieczerskiego, sięgającym XVII w., oraz istniejącym w XVII–XIX w. klasztorze Wniebowstąpienia Pańskiego. W 2008 r. rozpoczęto organizację skitu. Powstały wtedy dwie kaplice: św. Antoniego Pieczerskiego i Wodoświatna. O. Gabriel zamieszkał tam na stałe w adaptowanym na celę wagonie kolejowym. Przy pomocy wiernych wybudowano również dom zakonny, budynki gospodarcze, pasieki i staw oraz drewniane kładki umożliwiające dojście do pustelni. Skit został oficjalnie powołany 16 stycznia 2009 r. przez metropolitę Sawę. W 2010 r. powstała tu cerkiew św. Antoniego i Teodozego Pieczerskich, a w 2014 r. cerkiew Opieki Matki Bożej – Pokrowska. Teren ogrodzono fosą i płotem.

22 listopada 2018 r. zmarł Ojciec Gabriel. Został pochowany na terenie skitu. Początkowo opiekę nad pustelnią sprawowały mniszki z klasztoru Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Zwierkach, a aktualnie mnisi z klasztoru Św. Onufrego w Jabłecznej.

Obecnie jest to jedyny taki tego rodzaju obiekt kościoła prawosławnego w Polsce.

Ogrodniczki (trasy nr 1 i 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Supraśl, na skraju Puszczy Knyszyńskiej. Pierwsze wzmianki o niej pojawiają się już w 1674 r. – wtedy nosiła nazwę Ogrodniki Supraskie, a zamieszkiwali ją robotnicy folwarczni. W okresie międzywojennym stanowiła chętnie odwiedzaną przez mieszkańców Białegostoku miejscowość letniskową. We wsi warto zobaczyć murowaną kapliczkę usytuowaną przy drodze Białystok-Supraśl z 1. poł. XX w.

Okopy (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Suchowola, istniejąca już w XVI w. Jej nazwa pochodzi od znajdujących się w pobliżu średniowiecznych kurhanów, zwanych przez miejscową ludność „okopami” (według innej wersji od pasma wzgórz morenowych, przypominających z daleka umocnienia fortyfikacyjne). Obecnie wieś jest najbardziej znana jako miejsce urodzenia bł. ks. Jerzego Popiełuszki, kapelana „Solidarno-

ści” zamordowanego w 1984 r. przez funkcjonariuszy SB. Obok jego domu rodzinnego (nr 17) znajduje się głąz z tablicą pamiątkową ustawiony tam przez „Solidarność” regionu białostockiego w 1994 r. oraz murowana kapliczka. We wsi warto również zobaczyć krzyże przydrożne z początku XX w. Ponadto w gospodarstwie ekoturystycznym „Uroczanka” można wziąć udział w warsztatach mających na celu zapoznanie uczestników z giganymi zawodami.

Olsza (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Dąbrowa Białostocka. Istniała już w końcu XVIII w.

Osowiec-Twierdza (trasa nr 1)

Osada nad rzeką Biebrzą w gminie Goniądz. Pierwotnie była to wieś Okrasa, położona przy jednej z nielicznych dogodnych przepraw przez dolinę Biebrzy na trakcie do Prus Wschodnich. Założona została przez osadników mazowieckich ok. 1444 r. Po raz pierwszy nazwa Osowiec pojawiła się w 1540 r. W latach 1704–1708 grunty Osowca zostały kupione przez podkanclerzego litewskiego Stanisława Antoniego Szczukę. W 1724 r. nastąpiła w tym miejscu lokacja miasta Marcinopol, jednak z uwagi na konkurencję Goniądza, Grajewa i Szczuczyna było to nieudane przedsięwzięcie. W 2. poł. XIX w. grunty Osowca zostały wykupione przez władze carskie na rzecz planu fortyfikacji północnej granicy imperium rosyjskiego, a ludność przesiedlona na tereny obecnej lokalizacji wsi.

Budowę twierdzy rozpoczęto w 1882 r. Kierował nią płk Rościśław Krawowski. Prace były prowadzone jednocześnie w fortach I – Centralnym, II – Zarzeczny i III – Szwedzkim. Budowane z cegły dzieła forteczne były starannie wkomponowywane w teren i maskowane. Wykonano również niezbędne połowe umocnienia o konstrukcji ziemno-drewnianej. W latach 1890–1892 wybudowano fort nr IV – Nowy, który był pierwszym całkowicie betonowym obiektem w Osowcu i prawdopodobnie w całej Rosji. W 1913 r. na Górze Skobielewa wybudowano unikatową baterię artyleryjską, z haubicą kalibru 150 mm zamontowaną w pancерnej kopule. Było to jedyne tego typu stanowisko we wszystkich carskich twierdzach.

W chwili wybuchu I wojny światowej garnizon twierdzy liczył ok. 10 tys. żołnierzy. W skład załogi wchodził również osowiecki forteczny oddział lotniczy. Pierwsze walki miały miejsce w dniach 22–30 września 1914 r. i zakończyły się wyparciem przeciwnika do Prus Wschodnich. W 1915 r. miały miejsce kolejne ataki, w tym z użyciem chloru, co spowodowało

znaczne straty wśród obrońców. Mimo to twierdza pozostała niezdołana. Porażki wojsk rosyjskich na innych odcinkach frontu stworzyły możliwości obejścia twierdzy. W dniu 18 sierpnia 1915 r. zapadła decyzja o wycofaniu załogi oraz zniszczeniu fortyfikacji. Największych zniszczeń dokonano w fortach nr II i nr IV. W 1919 r. twierdza została przejęta i obsadzona przez Wojsko Polskie. W czasie okupacji sowieckiej (1939–1941) w oparciu o istniejące fortyfikacje rozbudowano 66. Osowiecki Rejon Umocniony „Linii Mołotowa”. W latach okupacji niemieckiej obiekty twierdzy były wykorzystywane jako baza magazynowa. W latach 50. XX w. twierdza została ponownie obsadzona przez garnizon Wojska Polskiego (forty nr I i nr III). Pozostałe forty zachowały się jako ruiny.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ fort nr I Centralny z Muzeum Twierdzy Osowiec oraz trasą turystyczną udostępnioną do zwiedzania przez Osowieckie Towarzystwo Fortyfikacyjne.

Pańki (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Choroszcz, w sąsiedztwie Narwiańskiego Parku Narodowego. Pierwsze wzmianki o niej – wtedy pod nazwą Pankowicze – pochodzą z początku XVI w., należała do wawieskich dóbr radziwiłłowskich. W Pańkach warto zobaczyć unikalną remizę OSP pokrytą kolorowymi malowidłami autorstwa Martina Krämera Liehna, powstałymi w 1998 r. Za wsią znajduje się cmentarzisko późnośredniowieczne, okresowo używane także w późniejszym czasie. Zachowały się na nim kamienne stèle ze znakami krzyża – są to prawdopodobnie miejsca pochówków ofiar epidemii z XIX i początku XX w. Znajduje się tutaj również kapliczka z 1861 r. postawiona przez jednego z mieszkańców wsi. Teren na zachód od wsi należy do miejsc regularnego występowania łośi, a na obrzeżu doliny Narwi jest zlokalizowana wieża widokowa.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ drewniane domy nr 24 i 71 z XIX w.,
- ▶ zagroda z dzikami w pobliżu remizy i cmentarza,
- ▶ malowniczy las rosnący na bagnie wzdłuż drogi wiodącej na groblę do jazu w Rzędzianach.

Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej (trasy nr 1 i 2)

Utworzony na Wysoczyźnie Białostockiej, obejmuje większą część Puszczy Knyszyńskiej, która charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem rzeźby terenu, występowaniem zarówno znacznych wyniesień, jak i szerokich oraz licznych dolin rzecznych. Powstanie tych form wiąże się z działalnością lądolodu zlodowacenia środkowopolskiego, zalegającego na tych terenach od 300 do 120 tys. lat temu. Zróżnicowanie geomorfologiczne pociąga za sobą dużą różnorodność zbiorowisk roślinnych. Występują tutaj zarówno bory sosnowe na piaszczystych wyniesieniach wydmy, żyzne grądy na pagórkach kemowych i równinach morenowych, jak i lasy oraz bory bagienne w obniżeniach terenu.

Flora Parku liczy ok. 350 gatunków roślin naczyniowych, z których szereg to gatunki borealne występujące wyłącznie w północno-wschodniej Polsce. Zidentyfikowano również na terenie Parku ok. 200 gatunków mszaków i 300 gatunków porostów. Dominującym gatunkiem drzewa w Puszczy Knyszyńskiej jest sosna zwyczajna, zajmująca 3/4 powierzchni leśnej i osiągająca wysokość 20–40 m oraz ok. 100–120 cm w pierśnicy. Wiele okazów tworzy ekotyp sosny supraskiej, która ze względu na brak sęków i idealnie prosty pień stanowiła idealny materiał na maszty statków żaglowych – stąd nazywano ją również sosną masztową. Inny charakter posiadały tzw. „święte sosny”, na których miejscowa ludność wieszała krzyże lub deski wotywnie.

Królem puszczańskiej zwierzyny jest żubr – knyszyńskie stado uchodzi za żyjące w najbardziej naturalnych warunkach w Polsce. Licznie występują tutaj jelenie, sarny, łosie i dziki, a także szereg drapieżników i drobnych ssaków. Bogata jest również ornitofauna, stwierdzono ponad 160 gatunków ptaków, z których ponad 140 wyprowadza lęgi.

Najcenniejsze fragmenty puszczy chronione są w rezerwach przyrody, których na terenie Parku utworzono 21. Siedziba dyrekcji znajduje się w Supraślu w tzw. Białym Dworcu z 1822 r. Mieści się tam centrum informacji turystycznej i niewielka wystawa przyrodnicza. Symbolem Parku noszącego imię prof. Witolda Sławińskiego są trzy świerki, mające podkreślać borealny charakter obszaru.

Pentowo (trasa nr 2)

Gospodarstwo położone nad Narwią, dawny zaścianek miejski Tykocina odnotowany po raz pierwszy na mapach w 1. poł. XIX w. Jego nazwa pochodzi od sznurów, którymi pętano konie przed wypuszczeniem ich na pastwiska. Składa się ze stuletniego dworu szlacheckiego (zbudowanego z dębiny z Puszczy Białowieskiej na fundamentach poprzedniego, który

spłonął) z parkiem oraz budynków gospodarczych, należący od początku XX w. do rodziny Toczyłowskich herbu Samson. Obecnie znajduje się tam gospodarstwo agroturystyczne oraz stadnina koni.

W 2001 r. Pentowo uzyskało tytuł Europejskiej Wsi Bocianie (pokonało mazurskie Żywkowo), a wszystko to za sprawą huraganu z 1991 r., który połamał w okolicy mnóstwo drzew. Na ich szczytach gniazda zaczęły budować bociany – obecnie gniazd jest już kilkadziesiąt, a ptaki pozostają w nich do ok. 20 sierpnia. Oglądanie gniazd ułatwiają dwie wieże widokowe oraz tarasy. Dodatkową atrakcją jest Galeria Bociania ze zdjęciami autorstwa znanych fotografików.

Piereciosy (trasa nr 2)

Uroczysko w Puszczy Sokólskiej na terenie rezerwatu Chomontowszczyzna, gdzie rozegrała się jedna z większych na Białostocczyźnie bitew w okresie powstania styczniowego (29 kwietnia, zwana bitwą pod Waliłami lub bitwą pod Piereciosami). Starły się tam liczące ok. 300 żołnierzy oddziały Walerego Wróblewskiego i Onufrego Duchyńskiego z trzykrotnie większym i lepiej uzbrojonym wojskiem rosyjskim generała Maniukina. Walka trwała około godziny i zakończyła się przegraną strony polskiej. O tych wydarzeniach przypomina mogiła upamiętniająca 32 poległych powstańców. Miejsce to znajduje się na Ścieżce Szlakiem Powstania Styczniowego.

Popiełuszko, Jerzy (trasa nr 1)

Błogosławiony ks. Jerzy Popiełuszko urodził się 14 września 1947 r. we wsi Okopy. Na chrzcie otrzymał imię Alfons, potem zmienił je na Jerzy. Był jednym z pięciorga dzieci Władysława i Marianny Popiełuszków. Szkołę podstawową i liceum ogólnokształcące ukończył w Suchowoli, a po maturze w 1965 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Warszawie. W latach 1966–1968 odbył służbę wojskową w Bartoszycach, w specjalnej jednostce dla kleryków. 28 maja 1972 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego. Był kapelanem „Solidarności”, duszpasterzem służby zdrowia. Od dnia 28 lutego 1982 r. celebrował msze święte za Ojczyznę, podczas których wygłaszał kazania patriotyczno-religijne. Działalność księdza Jerzego sprawiła, że stał się on celem szykan, prowokacji i ataków ze strony władz PRL. 19 października 1984 r. został porwany i zamordowany przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa, którzy wrzucili skrępowane, zmasakrowane zwłoki księdza Jerzego do Wisły przy tamie we Włocławku. Pogrzeb odbył się 3 listopada 1984 r. i przerosł w ogólnopolską manifestację solidarności i walki o wolność. 8 lute-

go 1997 r. rozpoczął się proces beatyfikacyjny księdza Jerzego, zakończony 6 czerwca 2010 r. w Warszawie.

Popówka (trasa nr 2)

Dawna wieś w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Została spacyfikowana przez wojska niemieckie 3 lipca 1943 r. za pomoc udzieloną sowieckim partyzantom – zabudowania spalono, a około 30 mieszkańców (w tym 16 dzieci) rozstrzelano. Ciała ofiar zostały pochowane na cmentarzu w Królowym Moście, gdzie znajduje się także pamiątkowa tablica. W miejscu, gdzie wcześniej znajdowała się wieś, w 1965 r. postawiono pomnik.

Powstanie Styczniowe w Puszczy Knyszyńskiej (trasy nr 1 i 2)

Na wieść o wybuchu powstania w Królestwie również na odciętej rosyjską granicą białostockożyńnie zapanowały nastroje patriotyczne. Nastąpiły aresztowania, gdyż młodzież masowo uciekała za granicę do pobliskich oddziałów powstańczych. Największa partia białostocka działająca na terenie Puszczy Knyszyńskiej zebrała się po raz pierwszy w końcu kwietnia. Punktem zbornym stały się lasy majątku Waliły. 25 kwietnia powstańcy przeszli do ostępu Starzynka w pobliżu Cieliczanki, a następnego dnia pomaszerowali do Sokołdy. Zgromadzonym chłopom odczytano Manifest Rządu Narodowego. Jest bardzo prawdopodobne, że wyznaczenie Sokołdy jako pierwszego punktu trasy przemarszu miało symboliczne znaczenie: tu w dniu 7 lipca 1831 r. rozbity został oddział pułkownika Zaliwskiego.

O świcie, 27 kwietnia, oddział stanął w Lipowym Moście, gdzie – po odczytaniu mieszkańcom manifestu Rządu Narodowego – na otoczonej lasem polanie rozbito obóz. W Lipowym Moście do oddziału dołączyli dowódcy: mianowany przez Rząd Narodowy naczelnik wojskowy grodzieńszczyzny, przybyły z emigracji uczestnik Powstania Listopadowego pułkownik Onufry Duchyński, oraz mianowany szefem sztabu kapitan Walery Wróblewski, wcześniej inspektor szkoły leśnej w Sokółce. To na nim spoczywał główny ciężar organizowania i kierowania siłą zbrojną województwa grodzieńskiego. Liczący już ponad 400 ludzi oddział zorganizowano w pięć kompanii: trzy kompanie szlachecko-kosynierskie, jedną kompanię kosynierską i oddział jazdy dowodzony przez Kazimierza Kobylińskiego.

Tropiony przez Rosjan oddział zmuszony był do ciągłego przemieszczania się. 29 kwietnia powstańcy zatrzymali się w ostępie Komotowszczyzna w pobliżu Walił, gdzie wytropili ich Rosjanie. W wyniku bitwy oddział został rozproszony. Około 12–13 maja doszło do powtórnego gromadzenia

się powstańczych sił województwa grodzieńskiego. Jako miejsce koncentracji wybrano niedostępny obszar bagien i moczarów uroczyska Budzisk. Jedynie konny oddział Kazimierza Kobylińskiego operował poza obszarem puszczy, odciągając uwagę Rosjan. 1 czerwca nadszedł sygnał o Rosjanach zmierzających wprost do Budziska, co zmusiło powstańców do wyjścia na łąki pod Dworzyskiem i podjęcia marszu w kierunku Sokołdy. Dalsza droga oddziału Duchyńskiego i Wróblewskiego prowadziła poza obszar Puszczy Knyszyńskiej.

Na obszarze Puszczy Knyszyńskiej prawdopodobnie działało jeszcze wiele drobnych oddziałów, które nie miały swego kronikarza, a ślady ich działań kryją się w puszczy do dziś.

Przewież, śluza (trasa nr 1)

Szósta (licząc od strony Biebrzy) śluza na Kanale Augustowskim, łącząca jezioro Białe ze Studzienicznym. Została wybudowana w latach 1826–1827 pod kierunkiem Augusta Schultza i do dziś zachowała swój pierwotny układ. Różnica poziomu wód wynosi 0,85 m – najmniej na całej długości kanału. Mimo to śluza jest chętnie odwiedzana przez turystów ze względu na pobliską plażę.

Puchły (trasa nr 2)

Jedna z wsi tworzących Krainę Otwartych Okiennic, założona w okresie kolonizacji dawnej Puszczy bielskiej. Pierwsze wzmianki o niej pochodzą z 1561 r. i dotyczą istniejącego tu dworu. Układ zabudowy nawiązuje do lokacji wsi w związku z reformą zwaną pomiarami włóczną w XVI w. We wsi wznosi się drewniana cerkiew pw. Opieki Matki Bożej zbudowana w latach 1913–1918.

Radunin (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek, stanowiąca przykład wsi typowej dla obszaru Puszczy Knyszyńskiej. Powstała na początku XVIII w. w ramach procesu zasiedlania puszczańskich ostępów. Jej pierwszymi mieszkańcami byli osocznicy, których zadaniem było m.in. strzeżenie granic puszczy oraz wykonywanie różnych prac leśnych. W XIX w. Radunin stał się wsią szlachecką, zapisał się także w historii powstania styczniowego. W czasie II wojny światowej istniejący tam dwór wraz z majątkiem został spalony przez wycofujące się wojska niemieckie. We wsi warto zobaczyć zabytkowy krzyż z 1889 r. W pobliżu znajduje się zbiornik Wyzary.

Ratowiec (trasy nr 1 i 2)

Kolonia położona w powiecie białostockim, w gminie Czarna Białostocka. Znajduje się nad rzeką Czarną, dopływem Supraśli. Przez wieś przechodzi pieszy szlak Sławińskiego, polskiego botanika, prekursora organizowania obszarów chronionych w Puszczy Knyszyńskiej, oznaczony kolorem zielonym.

Rogowo (trasa nr 2)

Wieś położona w dolinie Narwi w powiecie białostockim, w gminie Choroszcz. Pierwsze wzmianki o Rogowie pochodzą już z 1437 r., a o jego bogatej historii świadczą kurhany z przełomu VII i VIII w. We wsi warto zobaczyć drewniane i metalowe krzyże przydrożne z XIX w.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ drugi średniowieczny kurhan i cmentarz choleryczny zwany potocznie „Kapuścianą Górką”,
- ▶ modernistyczną kaplicę wiejską.

Rozedranka Stara (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Sokółka. Już w 1. poł. XVII w. pojawiają się pierwsze wzmianki o istniejącym w tym miejscu ostępie leśnym Razdrony, zamieszkiwanym przez kilku strzelców pilnujących puszczy królewskiej. Wieś powstała w końcu XVIII w., a jej pierwsi mieszkańcy zajmowali się produkcją potażu (za pierwszego kolonistę rozedrańskiego uważa się Antoniego Ładę, pochowanego na cmentarzu parafialnym w Sokółce; jego folwark znajdował się w miejscu obecnej remizy strażackiej). Przy zakładaniu wsi wybudowano również karczmę z browarem. Z czasem, gdy zagęszczenie ludności we wsi stało się zbyt duże, w pobliżu utworzono kolejną, nazywaną Nową w odróżnieniu od już istniejącej. W latach 80. XIX w. były to dobra rządowe.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości mieszkańcy podjęli nieudaną próbę zmiany nazwy miejscowości na bardziej patriotyczną Kościuszki (pod taką nazwą występuje na niektórych przedwojennych mapach wojskowych). W tym samym roku wybudowano we wsi drewnianą kaplicę rzymskokatolicką pw. Najświętszego Serca Jezusowego, a trzy lata później utworzono parafię. Budowa murowanego kościoła, według projektu inż. Piotrowskiego z 1922 r., poprawionego później przez J. Pieńczykowskiego, zakończyła się w 1939 r. W latach 90. XX w. świątynia otrzymała nowy wystrój.

Przez wieś prowadzi żółty szlak pieszy „Dawnego Pogranicza”, biegnący wzdłuż północnego skraju Puszczy Knyszyńskiej. Na trasie znajduje się dużo wartych uwagi przydrożnych kapliczek i krzyży.

Różanystok (trasa nr 1)

Początki Różanegostoku związane są z istniejącą tu już w XVI w. siedzibą dworską nazywaną Krzywystok lub Tabeńszczyzna. Było to centrum powstałych przed 1582 r. niewielkich dóbr należących do Scipiona del Campo, syna marszałka dworu królowej Bony. W poł. XVII w. dobra stały się własnością Szczęsnego Tyszkiewicza i jego żony Eufrozyny. Ufundowali oni drewniany kościół i klasztor dominikanów, którzy w 1663 r. przybyli do Różanegostoku z Sejn. Zakon został sprowadzony do opieki nad cudownym obrazem Matki Bożej, zakupionym przez Tyszkiewiczów w 1652 r. w, który pierwotnie trafił do domu fundatorów. Przed obrazem rozkwitały suche kwiaty, samoczynnie zapalały się lampki oliwne, z obrazu wydzielala się piękna różana woń. Miały miejsce także cudowne ozdrowienia. Po śmierci Tyszkiewiczów Różanystok przeszedł w posiadanie zakonu. W XVIII w. dominikanie rozbudowali założenie, wznosząc murowaną bazylikę pw. Ofiarowania Najświętszej Marii Panny, wzorowaną na kościele jezuitów w Grodnie (z oryginalnego wyposażenia zachowały się dwie stalle, ławki, kilka konfesjonałów), i klasztor przypominający formą i układem barokowy pałac – obecnie są to jedne z najciekawszych zabytków architektury późnobarokowej w Polsce. Przez ponad 150 lat dominikanie rozwijały także kult obrazu, publikując księgę dokonanych przed nim cudów, prowadząc liczne misje.

Po III rozbiorze Polski Różanystok znalazł się pod zarządem Prus Nowoschodnich, a majątek klasztoru został poddany sekularyzacji. W 1866 r. w ramach represji popowstaniowych zamknięto kościół i przekazano go duchowieństwu prawosławnemu. W 1901 r. kościół wraz z klasztorem rząd carski przekazał żeńskiemu monasterowi prawosławnemu. Zakonnice prowadziły tu działalność edukacyjną i charytatywną. Z tego okresu zachował się kompleks budynków – klasztor, neoromańska cerkiew pw. Zaśnięcia NMP (obecnie kaplica Matki Bożej Wspomożenia Wiernych), drewniana willa, dwa murowane budynki szkoły (dziś mieści się w nich gimnazjum i salezjańska bursa).

Zakonnice prawosławne opuściły Różanystok w 1915 r., zabierając ze sobą cudowny obraz. W 1919 r., po różnych kolejach losu, majątek został przekazany księżom salezjanom, którzy otworzyli w zabudowaniach klasztornych placówki oświatowo-wychowawcze. Po wielu nieudanych staraniach o odzyskanie wywiezionego oryginału cudownego obrazu Matki

Bożej Różanostockiej księża salezjanie zamówili kopię. Ten czczony do dziś wizerunek namalowano w 1928 r., a w 1981 r. został ukoronowany koronami papieskimi. W 1954 r. kompleks został przejęty na rzecz Skarbu Państwa, zaś w budynkach klasztornych ulokowano Zespół Szkół Rolniczych, który funkcjonował do 2007 r. W 2000 r. księża salezjanie odzyskali swój majątek i obecnie prowadzą w nim szkoły, bursę, ośrodek wychowawczy i ośrodek socjoterapeutyczny dla chłopców.

Rudka (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim w gminie Korycin, nad Kumiałką. Od XVII w. należała do rodu Milewskich. W 2 poł. XVIII w. wskutek działań Antoniego Tyzenhauza włączona do dóbr królewskich. We wsi znajduje się młyn powstały prawdopodobnie w latach 40. XX w. Jest budynkiem dwukondygnacyjnym na kamiennieo-cementowym fundamencie z częściowo zachowanym wyposażeniem. Obecnie własność prywatna zaadaptowana na cele mieszkalne.

Ryboły (trasa nr 2)

Osada pojawia się w dokumentach pisanych z 1. poł. XV w., a jej nazwa pochodzi od wykonywanego przez mieszkańców zajęcia – połowu ryb (dostarczano je do Bielska Podlaskiego na potrzeby tamtejszego dworu). W XVI w. w wyniku pomiaru włócznej zmieniło się jej położenie, a nową lokalizację wytyczono trzy kilometry na północ od rzeki. W XVII w. przemarsze wojsk koronnych, szwedzkich, węgierskich i moskiewskich doprowadziły do wyludnienia okolic. Od 1709 r. królewskimi Rybołami, należącymi do starostwa bielskiego, zarządzał Jan Klemens III Branicki. W 1730 r. znajdowały się tu dwór, oficyny, obora, owczarnia, stajnia i wozownia, sady, stawy i ogród. W 1759 r. wieś uległa w dużym stopniu zniszczeniu w wyniku pożaru, a w 1861 r. wskutek reformy uwłaszczeniowej weszła w skład gminy Pawły. W okresie I wojny światowej większość mieszkańców wsi udała się na „bieżeństwo” i powróciła dopiero w latach 1975–1998. Obecnie wieś należy do gminy Zabłudów. W Rybołach warto zwiedzić Muzeum Kultury Materialnej „Baćkauschyna” powstałe w 2009 r.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ cerkiew św. Kosmy i Damiana (1875–1879),
- ▶ cerkiew cmentarną św. Jerzego (1874).

Rygałówka (trasa nr 1)

Wieś w powiecie augustowskim w gminie Lipsk. We wsi warto zobaczyć zabytkowy kościół rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego zbudowany w latach 1879–1904 jako cerkiew prawosławna.

Rzędziany (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin. Powstała ok. 1420 r., kiedy to osiadł w tym miejscu Andrzej Rzędzian (Żędzian), protoplasta rodu Rzędzianów (Żędzianów). Wieś została upamiętniona w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza – tutaj znajdował się dom rodzinny zubożałego szlachcica Rzędziana, młodego pachółka Jana Skrzetuskiego w „Ogniem i mieczem”, który w „Potopie” cieszy się już sporym majątkiem.

Wieś stanowi granicę Narwiańskiego Parku Narodowego. Tutaj również znajduje się jeden z niewielu w Polsce cmentarz dla zwierząt.

Sajenek (trasa nr 1)

Dawna wieś położona nad jeziorami Sajno, Sajenek i Sajenko oraz otoczona lasami Puszczy Augustowskiej. Powstała w 2. poł. XVIII w. w okresie administracji Antoniego Tyzenhauza, a w 1972 r. została włączona w obręb Augustowa. W XVI w. biegł tędy główny gościniec do Grodna (funkcjonował aż do 1900 r.), wykorzystywany na początku XIX w. przez wojska napoleońskie – w 1812 r. przeszło tędy 80 tys. żołnierzy pod wodzą rodzonego brata Napoleona, Hieronima Bonapartego, w tym także oddziały dowodzone przez księcia Józefa Poniatowskiego. W okresie międzywojennym Sajenek stał się popularnym wczasowiskiem, a po wojnie upodobali go sobie naukowcy, pisarze, artyści.

Wieś Sajenek stanowi tło akcji książki „Zaginięcie” Remigiusza Mroza. Dzielnica przez starych mieszkańców miasta jest traktowana jako miejsce magiczne, z którym wiąże się wiele legend i opowieści. Przez Sajenek biegnie „Szlak Orła Białego”, przygotowany przez Nadleśnictwo Augustów. W pobliżu zlokalizowany jest również rezerwat Stara Ruda, powstały w celu ochrony źródeł rzeki Rudawki oraz fragmentu borów torfowcowych.

Sajno, jezioro (trasa nr 1)

Największe w grupie jezior augustowskich, ze słabo ukształtowaną linią brzegową, otoczone lasami. Jego nazwa wywodzi się prawdopodobnie od jaćwieskiego słowa oznaczającego „rzekę, nurt rzeczny” (przez środek jeziora przebiega silny nurt). W systemie Kanału Augustowskiego pełni

ważną rolę zbiornika retencyjnego, zbierającego nadmiar wody z wyżej położonych jezior. Sajno jest objęte strefą ciszy, ze względu na występowanie wielu gatunków ryb stanowi dobry wybór dla miłośników wędkarstwa – wymagane jest wykupienie zezwolenia na połów. W czasie II wojny światowej przez jezioro przechodziła linia frontu, czego dowodem są pozostałości okopów w jego zachodniej części.

Saniki (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin, do 2004 r. nosząca nazwę Sanniki. Przebiega przez nią pieszy Szlak im. Zygmunta Glogera, oznaczony kolorem zielonym. Istniały również plany wybudowania we wsi portu lotniczego, z których ostatecznie zrezygnowano.

Sawino (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin. W 2. poł. XVII w. należała do Aleksandry Katarzyny Branickiej, żony Franciszka Ksawerego Branickiego herbu Korczak, współtwórcy konfederacji targowickiej. Obecnie wieś ma charakter turystyczny.

Skindzierz (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Korycin. Istniała już w końcu XVIII w. Biegnie przez nią szlak pieszy Janów-Suchowola, oznaczony kolorem zielonym.

Słuczanka (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Około półtora kilometra od wschodniego skraju wsi, w lesie sosnowym, znajdują się pozostałości niewielkiego cmentarza wojennego z okresu I wojny światowej. Jego granicę wyznacza dość dobrze widoczny wał ziemny o podstawie około 4 metrów. Wiosną tego roku wieś odwiedził ze swoim programem Robert Makłowicz, gdzie został po królewsku przywitany przez miejscowe koło gospodyń.

Sofipol (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Pierwotnie nosiła nazwę Perejma, a pierwsze wzmianki na jej temat pochodzą z 1765 r.

Leży na terenie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej, w pobliżu Wzgórz Świętojańskich.

Sokole (trasa nr 2)

Dawna wieś magnacka położona w powiecie białostockim, w gminie Michałowo. Rozwinęła się w 2. poł. XIX w. wraz z budową odcinka linii kolejowej Białystok-Wołkowysk. We wsi warto zobaczyć drewniany Dom Ludowy im. Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego z 1937 r., obecnie Regionalne Centrum Ochrony Krajobrazu.

Sokółka (trasa nr 1)

Miasto powiatowe położone na obszarze Wzgórz Sokólskich, w pobliżu źródeł Sokołdy. W 1. poł. XVI w. funkcjonował tu dwór królewski Sucholda. Obok dworu rozwinęła się wieś, a następnie osada targowa, która w 1609 r. otrzymała prawa miejskie. Na rozwój dworu i osady miało wpływ ulokowanie ich na ważnym szlaku komunikacyjnym łączącym Warszawę, Grodno i Wilno.

W 1646 r. Sokółka znalazła się w oparciu (posagu) królowej Ludwiki Marii Gonzagi, drugiej żony króla Władysława IV. W dniu 29 grudnia 1698 r. król August II nadał Żydom sokólskim przywilej wolnego handlu oraz prowadzenia szynków. W 1717 r. Sokółka znalazła się na drodze pocztowej pomiędzy Warszawą i Mitawą. W mieście osadzono urzędników pocztowych. W 2. poł. XVIII w. podskarbi nadworny litewski Antoni Tyzenhauz sprowadził do Sokółki rzemieślników, a także dokonał przebudowy miasta. 28 września 1794 r. Sokółkę odwiedził Tadeusz Kościuszko, wizytując stacjonującą tu chorągiew tatarską.

W XIX w. Sokółka stała się ośrodkiem targów, rzemiosła i drobnego przemysłu. W 1853 r. przystąpiono do budowy linii kolejowej warszawsko-petersburskiej, po której pierwszy pociąg przejechał w 1862 r. Od 1919 r. Sokółka znalazła się w granicach Polski. Podczas okupacji niemieckiej w Sokółce utworzono niemiecki obóz pracy, a następnie w latach 1941–1943 getto żydowskie. Dzięki reformie administracyjnej z 1999 r. Sokółka została siedzibą powiatu, ma tu swój początek utworzony w 1979 r. Szlak Tatarski. Miasto było także plenerem zdjęciowym do trylogii Jacka Bromskiego „U Pana Boga...”.

Jedną z atrakcji turystycznych Sokółki jest kościół pw. św. Antoniego Padewskiego, wybudowany w latach 1840–1848 w stylu klasycystycznym. W 2008 r. doszło tutaj do szeroko komentowanego wydarzenia eucharystycznego, które przyciąga tysiące pielgrzymów z całej Polski. W mieście

warto również odwiedzić cerkiew pw. św. Aleksandra Newskiego z połowy XIX w., wybudowana na potrzeby rosyjskich pracowników, żandarmów i urzędników, którzy przybyli do Sokółki w związku z budową linii kolejowej. W 2003 r. cerkiew otrzymała część relikwii św. Aleksandra Newskiego z petersburskiej Ławry Aleksandra Newskiego. W jej wnętrzu znajduje się pochodzący z 1905 r. ikonostas, a także ikona św. Mikołaja i Aleksandry (dar cara Mikołaja II i jego małżonki Aleksandry Fiodorowny).

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ prawosławną kaplicę cmentarną pw. św. Męczennicy Pawły z 1900 r.,
- ▶ cmentarz żydowski z XVII w.,
- ▶ Muzeum Ziemi Sokólskiej z wystawą dotyczącą historii miasta, wystawą etnograficzną oraz działem tatarskim.

Starodrzew Szyndzielski, rezerwat (trasa nr 1)

Jeden z 21 rezerwatów Puszczy Knyszyńskiej, utworzony w 1990 r. w celu zachowania starodrzewu typu ciepłolubnego lasu sosonowo-świerkowo-dębowego o charakterze grądu miodownikowego. Odznacza się on dużym stopniem naturalności oraz występowaniem wielu rzadkich i chronionych gatunków roślin. Na terenie rezerwatu można spotkać ponad 120-letnie dęby.

Starobrzędowcy (trasa nr 1)

Zwani również starowierami lub starowiercami, oficjalnie Wschodni Kościół Starobrzędowy. W latach 1652–1656 sobór rosyjskiej cerkwi prawosławnej pod przewodnictwem patriarchy Nikona wprowadził zmiany dotyczące form sprawowania liturgii, nawiązujące do greckiej tradycji. Dotyczyły one m.in. korekty ksiąg liturgicznych, pisowni imienia Jezus, formy udzielania chrztu, kształtu krzyża, prowadzenia procesji, sposobu odmawiania modlitw. Doprowadziło to do rozłamu (raskołu) w rosyjskiej cerkwi, ponieważ część duchowieństwa i wiernych odrzuciła wszelkie zmiany, opowiadając się za utrzymaniem dotychczasowych reguł liturgicznych. W 1667 r. reformatorzy „nikonianie” wspierani przez carat uznali zwolenników starego obrządku – „starowierców” za heretyków, co zapoczątkowało falę represji, zmuszając starowierców do szukania schronienia w odległych zakątkach Rosji bądź w sąsiednich krajach. Na przełomie XVII i XVIII w. wśród starobrzędowców doszło do rozłamu na „popowców” – uznających sakrament kapłaństwa i „bezpopowców” – nieuznających hierarchii duchownej. W 1800 r. część starobrzędowców („jednowiercy”) została po-

nownie przyjęta do rosyjskiej cerkwi, zachowując jednakże dotychczasowy obrządek liturgii.

Na przełomie XVIII i XIX w. staroobrzędowcy – bezpopowcy osiedlili się na terenach Prus Wschodnich, Suwalszczyzny i Augustowszczyzny. Słynęli jako znakomici cieśle, wprowadzili również zwyczaj korzystania z „bań” – łaźni parowych. Obecnie większe skupiska zamieszkują w Suwałkach, Wodziłkach, Gabowych Grądach, Augustowie, Sejnach. Uznają jedynie sakramenty chrztu poprzez trzykrotne zanurzenie w wodzie, pokuty i małżeństwa. Bardzo surowo przestrzegają wszystkich postów, nie spożywają mięsa gołębi jako symbolu Ducha Świętego. Obowiązuje również całkowity zakaz spożywania alkoholu i innych używek (kawa, herbata) oraz palenia tytoniu, coraz częściej już nieprzestrzegany, podobnie jak noszenie długich bród i włosów przez mężczyzn, co miało upodabniać ich do wizerunku Chrystusa.

Stelmachowo (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Tykocin. Prawdopodobnie początkowo znajdowała się tu wieś służebna zamku tykocińskiego (stąd być może pochodzi jej nazwa), którą zlikwidowano w 1559 r. podczas przeprowadzania pomiarów włócznej. Na jej miejscu powstał jeden z trzech folwarków starostwa tykocińskiego, gdzie wzniesiono zabudowania magazynowe i hodowlane oraz wykopano stawy na rzeczce Stelmachówce, a także założono ogród użytkowy, na którego terenie znajdował się sad. W XVII w. Stelmachowo zostało poważnie zniszczone podczas najazdu szwedzkiego na Tykocin, w wyniku czego zdecydowano o założeniu nowego siedliska po drugiej stronie Stelmachówki. Po 1661 r. majątek przeszedł wraz ze starostwem tykocińskim w ręce Stefana Czarnieckiego, który przekazał je córce Katarzynie (po jej zamążpójściu Stelmachowo stało się własnością Branickich herbu Gryf). W latach 60. XVIII w. w miejscu starego siedliska wzniesiono nowe budynki gospodarcze, wtedy też prawdopodobnie obok XVI-wiecznych ogrodów wybudowano tu nowy dwór.

W XIX w. majątek przeszedł na własność rodu Potockich, następnie Rostworowskich (ostatnim właścicielem był Aleksander Kalikst Rostworowski, zmarły w 1929 r.), a dawny folwark został zamieniony na wielkopańską siedzibę. W miejscu starego dworu wybudowano pałac, a ogród zyskał bardziej ozdobny charakter. W pobliskim lesie utworzono park.

W 1915 r. pałac oraz część budynków gospodarczych uległa zniszczeniu, a funkcje mieszkalne przejęła oficyna, do której dobudowano od frontu kolumnadę. Kolejne zniszczenia przyniosła ze sobą II wojna światowa; dewastacji uległy też ogród oraz park. Po wojnie majątek został rozparce-

lowany. Utworzono PGR, którego kierownictwo mieściło się w oficynie. Rozbudowa gospodarstwa spowodowała dalszą dewastację ogrodu oraz parku (wpisanego obecnie na listę zabytków). W latach 80. podjęto próbę odrestaurowania dworku, która zakończyła się niepowodzeniem ze względu na zły stan obiektu. Obecnie pozostało z niego gruzowisko z betonowym obrysem fundamentów i zachowanym klasycystycznym portalem wejściowym. W pobliżu wsi, przy drodze z Jeżewa Starego do Tykocina, znajduje się dawny cmentarz z okresu I wojny światowej, oznaczony granitowym nagrobkiem z krzyżem i inskrypcją.

Strękowa Góra (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Zawady, na prawym brzegu rzeki Narew. Powstała w początku XV w., a jej pierwotna nazwa to Niebozcząc. Późniejsza pochodzi od jednego z kolejnych właścicieli, Jana Strąka z Brulina. W 1984 r. w pobliżu wsi odnaleziono niezwykle skarby – srebrne monety arabskie, zausznice i paciorki. Przez Strękową Górę przebiegała Carska Droga.

Funkcjonuje tu Ośrodek Edukacji Ekologicznej „Brama na bagna”, organizujący zajęcia ekologiczne i imprezy turystyczne. Przy ośrodku rozpoczyna się ścieżka przyrodnicza „Meandrami Narwi”, prowadząca do Góry Strękowej. Wieś stanowi węzeł pieszych i rowerowych szlaków turystycznych – przebiegają przez nią m.in. szlak rowerowy „Szlak Doliny Słiny” oznaczony kolorem żółtym, szlak pieszy Wizna – Lipsk oznaczony kolorem niebieskim i szlak pieszy Strękowa Góra – Tykocin oznaczony kolorem żółtym.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ cmentarz wojenny z I wojny światowej z pamiątkowym obeliskiem postawionym w 2015 r.,
- ▶ Pomnik Śledzia upamiętniający znaczenie gwary i rękodzieła ludowego, stojący w miejscu historycznej granicy Mazowsza i Podlasia.

Studzieniczna (trasa nr 1)

Położone na wyspach sanktuarium maryjne nad Jeziorem Studzienicznym przy szosie z centrum Augustowa do Sejn. Wznosi się tu drewniany kościół pw. Matki Bożej Szkaplerznej z 1847 r. ze zdobieniami z poroży dzikich zwierząt, a także stojąca na dębowych palach, murowana neoklasycystyczna kaplica pw. Najświętszej Marii Panny z 1872 r. według projektu Ludwika Jeziorkowskiego, inżyniera pracującego przy budowie Kanału

Augustowskiego. W kaplicy znajduje się cudowny koronowany w 1995 r. obraz Matki Boskiej Studzieniczańskiej. Obok niej znajduje się studnia, która według miejscowej legendy zawiera cudowną wodę leczącą choroby – pomaga szczególnie na choroby oczu. Wykopał ją były oficer wojska polskiego Wincenty Murawski, osiadły tam w 2. poł. XVIII w. jako pustelnik, który zasłynął w okolicy jako człowiek pobożny i zielarz. 9 czerwca 1999 r. w trakcie pielgrzymki do Polski papież Jan Paweł II odwiedził Studzieniczną w trakcie rejsu statkiem po jeziorach augustowskich i modlił się w kaplicy przy obrazie. Na pamiątkę tego wydarzenia na brzegu jeziora postawiono pomnik papieża, na którym zamieszczono jego słowa: „Byłem tu wiele razy, ale jako papież po raz pierwszy i chyba ostatni”.

Studzieniczne, jezioro (trasa nr 1)

Położone najdalej na wschód jezioro gminy Augustów, cechujące się bardzo rozwiniętą linią brzegową, zajętą głównie przez lasy. Jedna ze znajdujących się na nim wysp – Brzozowy Grąd – stanowi od 1960 r. rezerwat florystyczny ze względu na stanowisko rzadkiego storczyka, a na innej, połączonej obecnie ze stałym lądem groblą, znajduje się Sanktuarium Matki Boskiej Studzieniczańskiej. Jezioro jest objęte strefą ciszy. Występuje w nim wiele gatunków ryb (m.in. węgorz, sieja, szczupak, okoń) – na ich połów wymagane jest wykupienie zezwolenia. W pobliżu jeziora znajduje się wiele pól namiotowych i prywatnych domków wypoczynkowych.

Suchowola (trasa nr 1)

Miasto powstałe w XVI w. w czasie prowadzonej przez królową Bonę polimiaru włócznej, kiedy to z istniejącej tu osady utworzono wieś Sucha Wola. XVII i XVIII w. to okres wojen i przemarszów wojsk, które przyniosły duże zniszczenia. W 1698 r. król August II wystawił Żydom przywilej zezwalający na osiedlanie się i handel w Suchowoli, dzięki czemu wieś zaczęła się szybko rozwijać i w 1777 r. otrzymała prawa miejskie. W 1775 r. nadworny kartograf i astrolog królewski Szymon Antoni Sobiekrajski ogłosił Suchowolę geometrycznym środkiem Europy – na pamiątkę tego wydarzenia w parku ustawiono głaz i tablicę. W 1796 r. w mieście osiedlili się Tatarzy.

Po odzyskaniu niepodległości Suchowola stała się siedzibą gminy. W czasie II wojny światowej Niemcy utworzyli tu getto, w którym znalazło się ok. 500 osób – w tym mieszkańcy Korycina, Jasionówki i Sztabina. Getto zostało zlikwidowane w 1943 r. (większość transportów trafiła do Treblinki), spalono również XVIII-wieczną synagogę. W 1997 r. Suchowola odzyskała utracone w 1950 r. prawa miejskie.

W mieście warto odwiedzić kościół pw. św. św. Piotra i Pawła, którego początki sięgają 1791 r. – wtedy bowiem wzniesiono pierwszy drewniany kościół. W latach 1878–1885 wybudowano nową murowaną świątynię według projektu grodzieńskiego architekta Jakuba Fordona. W okresie II wojny światowej wycofujący się Niemcy zaminowali i wyburzyli front kościoła oraz dwie wieże. Od 1947 r. rozpoczęto odbudowę świątyni. We wnętrzu znajduje się XVII-wieczny obraz Matki Bożej, przeniesiony tu w XVIII w. z kościoła w Chodorówce. Od 1986 r. przy parafii funkcjonuje izba pamięci ks. Jerzego Popiełuszki, pochodzącego z pobliskiej wsi Okopy. W 1993 r. nieopodal kościoła ustawiono „łuk papieski”, przeniesiony z konstrukcji białostockiego ołtarza, na którym papież Jan Paweł II podczas wizyty w 1991 r. odprawił mszę na lotnisku na Krywlanach.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ drewniany wiatrak holender z początku XX w.,
- ▶ murowana synagoga z 2. poł. XIX w.,
- ▶ Centrum Trzech Kultur,
- ▶ Tatarskie Centrum Kultury Islamu.

Supraśl (trasy nr 1 i 2)

Miasto położone nad rzeką Supraśl. Dzieje Supraśla miały swój początek w 1500 r., kiedy to Aleksander Chodkiewicz herbu Kościeszka zezwolił na założenie w tym miejscu klasztoru prawosławnego bazylianów, dotychczas rezydujących w Gródku. Według legendy o wyborze miejsca miała zdecydować opatrność – zakonnicy, w poszukiwaniu cichego i spokojnego miejsca do modlitw, puścili z Gródka rzeką Supraśl drewniany krzyż. Miejsce, w którym krzyż się zatrzymał, miało być przeznaczone na ich nową siedzibę. Przez kolejne lata mnisi stopniowo ją rozbudowywali (powstały m.in. refektarz, pustelnie, gotycka cerkiew obronna pw. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny, założono ogrody użytkowe, pola uprawne i stawy rybne). W tym czasie wokół klasztoru formowała się również osada, która w kolejnych wiekach miała zajmować się obsługą przyklasztornego folwarku oraz innych zakładów.

W 1609 r. monaster przyjął postanowienia unii brzeskiej, a klasztor w Supraślu stał się ważnym ośrodkiem kulturalnym i religijnym unitów. W 1635 r. nadano mu nową regułę bazylikańską. W latach 1645–1652 wybudowano pałac archimandrytów (opatów) służący jako rezydencja biskupów. W 1695 r. uruchomiono przyklasztorną drukarnię, a w 1711r. pierwszą we wschodniej Polsce papiernię. Drukowano tu książki świeckie w języku łacińskimi polskim oraz książki religijne w języku cerkiewnosło-

wiańskim. W 1796 r. władze pruskie skonfiskowały większość dóbr klasztoru, a kilkadziesiąt lat później władze rosyjskie likwidowały klasztor unicki, włączając jego majątek, duchownych i wiernych do cerkwi prawosławnej. W tym czasie władze rosyjskie zwróciły suprański monaster prawosławnym zakonnikom. W 1915 r. w obliczu zbliżającego się frontu prawosławni mnisi opuścili Supraśl, udając się w głąb Rosji (tzw. bieżenstwo). Opuszczone zabudowania zajęli wówczas niemieccy żołnierze, przebywając w nich do początku 1919 r. Władze II Rzeczypospolitej przekazały opuszczony klasztor suprański Kościołowi rzymskokatolickiemu. Pod koniec II wojny wycofujący się Niemcy wysadzili budynek cerkwi pw. Zwiastowania NMP. Po wojnie w klasztorze mieściło się Technikum Mechanizacji Rolnictwa. W 1996 r. decyzją polskiego rządu obiekty klasztorne przekazano Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu.

W 1. poł. XIX w. Supraśl otrzymał prawa miejskie. Wtedy też w miasteczku osiedlili się Żydzi, zakładając sklepy, piekarnie i karczmy. Po powstaniu listopadowym do Supraśla zaczęli napływać przemysłowcy, którzy przejmowali w dzierżawę dawny majątek klasztorny wraz z pobazylikańskimi manufakturami. Jednym z nich Wilhelm Fryderyk Zachert, włókiennik ze Zgierza, który w 1883 r. na mocy decyzji sądu stał się właścicielem pałacu opatów i południowego skrzydła monasteru. W ślad za Zachertem w Supraślu pojawili się kolejni przemysłowcy: Buchholtzowie, Janssenowie, Aunertowie, Cytronowie, Altowie, a wraz z nimi rzesza wykwalifikowanych rzemieślników. Dzięki temu Supraśl w krótkim czasie stał się znaczącym ośrodkiem włókiennictwa, ale pod koniec XIX w. utracił znaczenie na rzecz rozwijającego się Białegostoku. Obecnie miasto posiada status uzdrowiska. Stanowiło również plan zdjęciowy do trylogii Jacka Bromskiego „U Pana Boga...” i serialu „Blondynka”.

Warto zobaczyć:

- ▶ kościół pw. Świętej Trójcy z lat 1861–1865,
- ▶ dawny kościół ewangelicki pw. Zmartwychwstania Pańskiego z 1870 r., obecnie katolicki pw. Matki Boskiej Królowej Polski,
- ▶ ratusz miejski z 1906 r. (pierwotnie szkoła fundacji Józefiny Zachert),
- ▶ pałac Bucholtzów z lat 1892–1903, wybudowany przy okazji ślubu Adolfa Bucholtza z Adelą Scheibler z łódzkiego rodu przemysłowców (obecnie siedziba Liceum Plastycznego),
- ▶ domy tkaczy z XIX w.,
- ▶ kaplice cmentarne (klasycystyczna Zachertów z 1885 r. i neogotycka Buchholtzów z 1904 r.),
- ▶ dworek Leona Jaworowskiego, ostatniego unickiego opata klasztoru (obecnie siedziba Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej),

- ▶ dom ogrodnika zwany starą pocztą z XVIII w.,
- ▶ modernistyczny Dom Ludowy z 1934 r.,
- ▶ zespół fabryczny Janssena (obecnie stołówka i internat Liceum Sztuk Plastycznych) zbudowany przed 1866 r.,
- ▶ dom Kleina z XIX w. (obecnie siedziba Centrum Kultury i Rekreacji z galerią fotografii Wiktora Wołkowa).

Suraż (trasa nr 2)

Miasto nad rzeką Narew – najmniejsze pod względem liczby mieszkańców (mniej niż 1000 osób) w woj. podlaskim i jedno z najmniejszych w Polsce. Pierwotnie był to wczesnośredniowieczny gród strzegący przepraw przez Narew przy ujściu rzeki Lizy, założony przez Rusinów w XI w. W XI–XIV w. był obiektem rywalizacji pomiędzy Księstwem Mazowieckim, księstwami ruskimi a Wielkim Księstwem Litewskim, ostatecznie przyłączony do tego ostatniego ok. 1400 r. Suraż uzyskał prawa miejskie w 1445 r. W 1533 r. nabyła go królowa Bona Sforza. Z jej polecenia na dawnym grodzisku został zbudowany zamek obronny.

Wojny XVII w. spowodowały znaczne zniszczenia i przyczyniły się do upadku miasta. W latach 1795–1807 Suraż znalazł się w zaborze pruskim, a następnie w zaborze rosyjskim. Ukończenie w 1862 r. linii kolejowej Warszawa–Białystok, która ominęła miasto, przyczyniło się do jego dalszego upadku. Postawa suraskiej społeczności w czasie powstania styczniowego spowodowała liczne represje, m.in. odebranie praw miejskich, ponownie odzyskanych w 1923 r. Obydwie wojny światowe XX w. przyniosły kolejne zniszczenia.

Ciekawą atrakcją Suraża jest Społeczne Muzeum Archeologiczno-Etnograficzne im. Władysława Litwińczuka posiadające zbiory przyrodnicze, archeologiczne, historyczne i etnograficzne, utworzone przez miejscowego rolnika Władysława Litwińczuka (obecnie kustoszem muzeum jest jego syn Wiktor).

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ wczesnośredniowieczne grodzisko zwane „Górą Królowej Bony”,
- ▶ XVI-wieczny układ urbanistyczny miasta z dwoma rynkami i zachowanym podziałem na część „lacką” i „ruską”,
- ▶ kościół pw. Bożego Ciała z lat 1874–1876,
- ▶ Cerkwisko – miejsce lokalizacji nieistniejącej już cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego,
- ▶ pomnik – krzyż powstańców 1863 r.,
- ▶ Muzeum Dziedzictwa Pokoleń,

- ▶ Muzeum Kapliczek,
- ▶ odremontowany nagrobek Mikołaja Konopińskiego na cmentarzu rzymskokatolickim,
- ▶ rekonstrukcję wczesnośredniowiecznej osady obronnej „Nawia”,
- ▶ pozostałości kirkutu – cmentarza żydowskiego.

Swoboda, śluza (trasa nr 1)

Siódma (licząc od strony Biebrzy) śluza na Kanale Augustowskim, o konstrukcji metalowej. Została wybudowana w latach 1826–1827 pod kierunkiem Jana Pawła Lelewela. Łączy jezioro Studzieniczne z jeziorem Ślepym, a różnica poziomu wód wynosi 1,7 m. Z nazwą śluzy wiąże się legenda – robotnikami pracującymi przy budowie kanału byli chłopci pańszczyźniani, którym za szybkie zakończenie robót obiecano uwolnienie od obowiązków pańszczyźnianych. Realizacja tego zobowiązania miała nastąpić właśnie w tym miejscu. Obok śluzy znajduje się drewniany dom słuzowego z lat 40. XX w.

Sztabin (trasa nr 1)

Wieś nad Biebrzą, założona przez Adama Chreptowicza przed 1598 r. W tym czasie mogła istnieć tam pierwsza cerkiew – wówczas jeszcze prawosławna. Gdy Chreptowicze po unii brzeskiej dołączyli do kościoła greckokatolickiego, wzniesli w 1627 r. kolejną cerkiew, tym razem unicką, która w 1656 r. została przekształcona w kaplicę rzymskokatolicką. Miejscowość nosiła pierwotnie nazwę Osinki – zmienił ją na Sztabin w 1760 r. podskarbi i kanclerz litewski Joachim Chreptowicz. Wyzначzył również kwadratowy rynek, regularny układ ulic oraz nosił się z zamiarem budowy zakładu metalurgicznego. Osada stała się głównym centrum handlowym dóbr krasnoborskich o charakterze miejskim. Dzieło Chreptowicza kontynuował hr. Karol Brzostowski, który m.in. zbudował niewielki port rzeczny na Biebrzy.

W czasie II wojny światowej Sztabin i okolice były areną zmagania między partyzantką a okupantem – m.in. 1 maja 1943 r. miejscowość zajęta została na kilka godzin przez żołnierzy VIII Uderzeniowego Batalionu Kadrowego Konfederacji Zbrojnej, która weszła później w skład Armii Krajowej. Ludność Sztabina poniosła również straty w lipcu 1945 r. w trakcie obławy augustowskiej przeprowadzonej przez sowieckie oddziały frontowe oraz NKWD.

We wsi warto zobaczyć kościół pw. św. Jakuba Apostoła, zbudowany w stylu neogotyckim w latach 1905–1910. Polichromię na wewnętrz-

nych ścianach wykonano w 1912 r., natomiast witraże zakupiono w 1928 r. Na jednym z nich umieszczono postać hr. Karola Brzostowskiego i dwóch w Cisowie. Wokół kościoła na pozostałościach cmentarza znajdują się ciekawe obiekty małej architektury – m.in. popiersie Joachima Chreptowicza, dziadka hr. Brzostowskiego, stojące uprzednio przed zakładem metalurgicznym w Hucie Sztabińskiej. W parku naprzeciw kościoła znajduje się replika zegara słonecznego, który niegdyś stał przed dworkiem w Cisowie.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ pomnik Karola Brzostowskiego z 1990 r. na rynku naprzeciwko bramy kościelnej,
- ▶ Izbę Regionalną Ziemi Sztabińskiej im. Romana Gębicza.

Szumowo (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Korycin. Przebiega przez nią pieszy szlak turystyczny „Kumiałka-Biebrza”, oznaczony kolorem zielonym. Na wschód od wsi rozciągają się tzw. Góry Szumowskie, czyli najwyższe wzniesienia na terenie gminy (ok. 190 m n.p.n.), ukształtowane przez działanie lodolodu. Z Łysej Góry czy Góry Siemkościelnicy rozpościerają się ładne widoki.

Szuszalewo (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Dąbrowa Białostocka. Leży na sandrowej Wyspie Szuszalewskiej, na której stoi wieża widokowa na biebrzańskie bagna. Przez wieś przechodzi ścieżka przyrodnicza „Błota Biebrzańskie – Szuszalewo”, biegnąca do Wyspy Jałowskiej. W Szuszalewie odbywają się Mistrzostwa Świata w Koszeniu Bagiennych Łąk dla Przyrody „Biebrzańskie Sianokosy” o randze międzynarodowej.

Śliwno (trasa nr 2)

Wieś położona nad rzeką Narew, gmina Choroszcz, powiat białostocki. Została założona w waniewskich dobrach Radziwiłłów herbu Trąby przy dogodnej przeprawie przez Narew na początku XVI w. Kolejnymi właścicielami byli Szczawińscy, Wilkanowscy, Rzewuscy. W 1677 r. została kupiona przez braci Mikołaja i Wilhelma Orsettich – włoskich kupców i bankierów nobilitowanych przez króla Jana Kazimierza. Około 1690 r. kolejnym właścicielem został Wilhelm Orsetti, a latach 60. XVIII w. jego syn Piotr rozbudował istniejącą rezydencję.

W początku XIX w. Śliwno należało do Krasińskich – bywał tutaj poeta romantyczny Zygmunt Krasiński. Założenie rezydencjonalne zostało zniszczone w czasie I wojny światowej. W 1935 r. arcybiskup wileński Romuald Jałbrzykowski erygował tu parafię. Wybudowano drewniany kościół Serca Jezusowego i MB Saletyńskiej, nieużytkowany w latach 50. z uwagi na zły stan techniczny i ostatecznie zamknięty w końcu 1965 r. Spłonął 23 lipca 1976 r.

Święta Woda (trasy nr 1 i 2)

Święta Woda słynie z Sanktuarium pw. Matki Boskiej, którego powstanie owiane jest licznymi legendami sięgającymi czasów średniowiecza, związanymi z motywem cudownego odzyskania wzroku. Według niektórych źródeł uleczonym był Bazyli Samotyja Lenczewski, dzierżawca supraskiej papierni bazylianów. Jego staraniem w 1719 r. została zbudowana drewniana kaplica z ikoną Matki Boskiej Bolesnej. Było to miejsce wspólnych modłów katolików, unitów i wyznawców prawosławia. W związku z kasatą unii brzeskiej sanktuarium w latach 1839–1915 znajdowało się we władaniu rosyjskiej cerkwi prawosławnej. W 1921 r. Święta Woda została przejęta przez kościół katolicki i wyświęcona jako sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej. Zniszczona w 1944 r., została odbudowana dzięki staraniom ówczesnego proboszcza wasilkowskiego ks. Wacława Rabczyńskiego. Obecnie na terenie sanktuarium stoi kościół odbudowany w 1949 r., a w jego wnętrzu znajdują się kopia obrazu MB Bolesnej i obraz Piety pędzla Heleny Rabczyńskiej, matki ks. Wacława, grotta – kapliczka nad cudownym źródłem wzorowana na grocie z francuskiego Lourdes, zespół kapliczek i rzeźb autorstwa ks. Wacława Rabczyńskiego oraz góra krzyży – pomnik 2000 lat chrześcijaństwa.

Świętojańskie, Wzgórza (trasa nr 2)

Najwyższe pasmo wzniesień w Parku Krajobrazowym Puszczy Knyszyńskiej, rozciągające się pomiędzy Supraślem i Gródkiem. Powstało w wyniku działania lodowca. Tworzy wał o wysokości względnej dochodzącej do 80 m, ze stromymi zboczami porośniętymi lasem o charakterze zbliżonym do tajgi. Do najwyższych punktów Wzgórz Świętojańskich należą Kopna Góra (221 m n.p.m., na jej szczycie znajduje się wieża widokowa), Góra św. Jana (209 m n.p.m.) oraz Góra św. Anny (202 m n.p.m., na której znajduje się owiana tajemnicą mogiła związana z wydarzeniami z okresu powstania styczniowego).

Targonie Wielkie (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Zawady, na lewym brzegu rzeki Śliny. Ma charakter ulicówki. W 1943 r. wojska niemieckie dokonały tutaj mordu na 27 mieszkańcach wsi, w tym dzieciach. Kilkaset metrów od północnego skraju wsi, częściowo na terenach wsi Łąś-Toczyłowo, leży dawny cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej, obecnie zalesiony. Jego granicę wyznaczają wał ziemny o szerokości podstawy około 2 m oraz rów ziemny o szerokości około 1,5 m.

Tatarzy na Podlasiu

Pierwsze wzmianki o osadnictwie tatarskim na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie pochodzą z przełomu XIV i XV w. Wówczas to wielki książę litewski Witold wzmacniał swoje wojska poprzez zaciąg tatarskich czambułów. Potwierdzają to używane do dziś nazwy – przeprawa tatarska w Drohiczynie wymieniana już w XV i XVI w, ul. Tatarska w Surażu (XVI w.), wieś Tatary Tykocińskie, zapiski o istniejących meczetach (Kruszyn k. Tykocina) i mizarach (Kruszyn, Tatary Tykocińskie). W 1623 r. król Zygmunt III Waza potwierdził przywileje tatarskie. W 1679 r. przywileje króla Jana III Sobieskiego nadały dobra ziemskie chorągwiom tatarskim w ekonomii grodzieńskiej. Tatarzy osiedlili się w Bohonikach, Drahlach, Maławiczach, Kruszynianach, Nietupie, Łużanach, Białogorcach, Górcie, Talkowszczyźnie. Obecnie najwięcej ludzi pochodzenia tatarskiego zamieszkuje w Białymstoku, Sokółce, Dąbrowie Białostockiej i Suchowoli.

Tołcze (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Turośń Kościelna. Jej nazwa pochodzi prawdopodobnie od rodu Tołczów – osiadłej na tym terenie drobnej szlachty. W 1550 r. wieś została nadana sędziemu ziemi bielskiej Mikołajowi Koryckiemu. W Tołczach warto zobaczyć murowane domy mieszkalne, z których najstarsze pochodzą z ok. 1911 r. (nr 27 i 33), a także stojący przy rozstaju dróg krzyż z lat 70. XX w., oznaczający według wspomnień mieszkańców dawne miejsce pochówku żołnierzy polskich poległych w wojnie z bolszewikami w 1920 r. Przez wieś biegnie pieszy szlak „Włókniarzy”, oznaczony kolorem niebieskim.

Topilec (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Turośń Kościelna, w otulinie Narwiańskiego Parku Narodowego. Pierwsze wzmianki o niej

pochodzą z 1504 r. Znajdująca się we wsi murowana cerkiew pw. św. Mikołaja z 1870 r., otoczona murem z kamieni polnych, wzniesionym w 1890 r., należy do najcenniejszych zabytków regionu. Niestety cerkiew pozbawiona jest dzwonów – zostały one ukryte w 1915 r. i do dzisiaj ich nie odnaleziono. Pozostało jedynie serce największego z nich. W centrum wsi znajduje się cmentarz wojenny pochodzący z 1915 r., otoczony kamiennym murem z żelazną bramą. Pochowano na nim poległych żołnierzy niemieckich i rosyjskich, a w jego środku stoi obelisk z wypisanymi nazwiskami. Tuż za Topilcem zlokalizowana jest wieża widokowa, skąd można podziwiać rozlewiska Narwi, która od tego miejsca zaczyna biec kilkoma korytami.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ cmentarz prawosławny z kaplicą pw. św. Jerzego z 1882 r.

Trześcianka (trasa nr 2)

Wieś wchodząca w skład Krainy Otwartych Okiennic. Pierwsze wzmianki o niej pojawiły się w latach 1494–1504 i dotyczą dworu położonego przy Wielkim Gościńcu Litewskim, łączącym Koronę z Wielkim Księstwem Litewskim. Około 1560 r. dwór rozparcelowano, lokując tu jednocześnie wieś. W latach 1887–1914 w uroczysku Stawok funkcjonowało żeńskie i męskie seminarium nauczycielskie, kształjące kadry dla szkół cerkiewno-parafialnych. W Trześciance warto zobaczyć drewnianą cerkiew parafialną pw. Archanioła Michała z lat 1864–1867 oraz drewnianą cerkiew cmentarną pw. św. Ofiarowania Najświętszej Marii Panny wybudowaną na początku XIX w. i przeniesioną tutaj z Białowieży w końcu XIX w.

Trzyrzecze (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Suchowola. Jej nazwa wzięła się od miejscowej legendy o trzech strumieniach, zainspirowała także nazwę powstałego w Białymstoku i działającego w latach 2011–2017 Teatru TrzyRzecze (w nazwie teatru trzy strumienie miały symbolizować wielokulturowość Białegostoku, a dokładnie narodowości polską, białoruską i żydowską).

Pierwsze wzmianki o Trzyrzeczu pojawiają się na przełomie XVI i XVII w. – wtedy bowiem powstał tu pierwszy dwór po wydzieleniu tych dóbr z królewskiej ekonomii grodzieńskiej. W XVIII w. majątek trafił w ręce Mańkowskiego, a potem rodziny Dzierżyńskich, którzy prawdopodobnie dokonali jego rozbudowy i nadali mu barokowy układ przestrzenny. W XIX w. Trzyrzecze ponownie zmieniało właścicieli, a w ramach represji

za udział w powstaniu jednego z nich, Kazimierza Mitarnowskiego, majątek uległ podziałowi.

Po II wojnie światowej majątek został przejęty na cele reformy rolnej. W 1944 r. w zabudowaniach gospodarczych umieszczono magazyny Gminnej Spółdzielni w Suchowoli, a kilka lat później siedlisko dworskie rozsprzedano okolicznym rolnikom.

Trzyrzeczki, leśniczówka (trasa nr 1)

Położona na uroczysku Trzyrzeczki, w basenie północnym Biebrzańskiego Parku Narodowego. Mieści się w niej ośrodek edukacji ekologicznej. Przy leśniczówce zaczyna się i kończy ścieżka edukacyjna „Las” o długości ok. 3 km, prowadząc przez dawną Puszcę Nowodworską, wzdłuż której są ustawione tablice opisujące różne elementy lasu do zaobserwowania w najbliższym sąsiedztwie. Ponadto obok leśniczówki znajdują się zagrody jeleni i dzików, a także wybiegi koni rasy sokólskiej. Przez Trzyrzeczki biegnie szlak pieszy Wizna–Lipsk, oznaczony kolorem niebieskim.

Turośń Dolna (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Turośń Kościelna, nad rzeką Turośnianką, prawym dopływem Narwi. Pierwsze wzmianki o niej pochodzą z początku XVI w. Przez wieś biegnie szlak rowerowy „Obwodnica Narwiańska”, oznaczony kolorem niebieskim i biegnący wokół Narwiańskiego Parku Narodowego. W Turośni Dolnej działa Muzeum Wsi przy Szkole Podstawowej im. Marii Konopnickiej, otwarte w 2014 r. Posiada kilkaset eksponatów, w tym sporą kolekcję przedmiotów codziennego użytku, wyroby rękodzieła ludowego oraz przedmioty gospodarskie. Ponadto we wsi warto zobaczyć murowany dom z 1928 r. (nr 38) oraz drewniany spichlerz z lat 20. XX w. (zagroda nr 80).

Turowo (trasa nr 2)

Osada leśna położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Znajduje się niedaleko wyznaczającej granicę z Białorusią rzeki Świsłacz, prawego dopływu Berezyny.

Tykocin (trasa nr 2)

Miasto nad rzeką Narew. W XI w. istniał tu gród książąt mazowieckich, zniszczony w XIII w. W 1425 r. Tykocin otrzymał prawa miejskie chełmiń-

skie z rąk księcia mazowieckiego Janusza I Starszego. W następnym roku zajęty został przez Litwinów i stał się własnością Gasztołdów. W 1479 r. założono tu klasztor bernardynów. W 1522 r. Olbracht Gasztołd sprowadził z Grodna pierwsze rodziny żydowskie, osiedlając je na Kaczorowie. Po śmierci Stanisława, ostatniego z rodu Gasztołdów, miasto stało się królewszczyzną – siedzibą starostwa. Z woli króla Zygmunta Augusta ok. 1550 r. rozpoczęto budowę zamku obronnego typu bastejowego. Jednocześnie miasto przeżywało swój złoty wiek. Działały tu mennica i port rzeczny, dzięki któremu utrzymywano ożywione kontakty handlowe z Warszawą, Toruniem, Gdańskiem. W latach 1634–1638 powstał tu wojskowy alumnat (dom dla żołnierzy – weteranów), a w 1642 r. ukończono budowę synagogi.

Potop szwedzki przerwał okres pomyślnego rozwoju miasta. Było ono w tym czasie systematycznie grabione, nękane kontrybucjami. Do zniszczeń przyczyniły się też próby odbicia zamku w latach 1656–1657 podejmowane przez wojska hetmana wielkiego litewskiego Pawła Sapiehy. W 1659 r. król Jan Kazimierz, w uznaniu zasług wojennych, nadał starostwo tykocińskie Stefanowi Czarnieckiemu. Obdarowany przekazał dobra tykocińskie jako wiano swojej córce Aleksandrze Katarzynie zamężnej z Janem Klemensem II Branickim.

Wojna północna (1700–1721) przyczyniła się do kolejnych zniszczeń miasta. W listopadzie 1705 r., podczas spotkania na tykocińskim zamku króla Augusta II Mocnego z carem Piotrem I, ustanowiono Order Orła Białego – pierwsze w dziejach Polski, a obecnie najwyższe odznaczenie państwowe. W poł. XVIII w. Jan Klemens III Branicki – hetman wielki koronny, kasztelan krakowski, przebudował Tykocin według barokowych reguł architektonicznych. Dzięki temu miasto zyskało wkrótce miano „perły baroku”. Branicki uhonorował również swego pradziada Stefana Czarnieckiego, wystawiając mu pomnik dłuta Piotra Coudraya na miejskim rynku, uważany za drugi chronologicznie pomnik świecki w Polsce.

W okresie zaborów zmiany przebiegu traktów komunikacyjnych zahamowały rozwój miasta zamieszkałego wówczas w połowie przez ludność żydowską. W trakcie powstania listopadowego w dniu 22 maja 1831 r. w okolicy Tykocina doszło do bitwy o przeprawę przez Narew pomiędzy wojskiem polskim a carską gwardią. W okresie powstania styczniowego w okolicach Tykocina aktywnie działały partie powstańcze. W XX w. miasto stało się lokalnym ośrodkiem administracyjno-usługowym. W czasie II wojny światowej zagładzie uległa żydowska ludność (ok. 2,5 tys. mieszkańców), rozstrzelana przez Niemców w Lesie Łopuchowskim w dniach 25–26 sierpnia 1941 r. W 1950 r. Tykocin utracił prawa miejskie, ponownie je odzyskując w 1993 r.

Najważniejszym zabytkiem Tykocina jest Wielka Synagoga zbudowana w 1642 r. jako obiekt późnorenesansowy, pokryty barokowym dachem

polskim podwójnie łamanym. Wewnątrz zachowała się bima oraz aron ha-kodesz (szafa ołtarzowa). Na ścianach znajdują się polichromie z tekstami modlitw w języku hebrajskim i aramejskim z XVII i XVIII w. Obecnie synagoga jest siedzibą oddziału Muzeum Podlaskiego z ekspozycją judaików. Obok synagogi znajduje się XVIII-wieczny dom talmudyczny (beit ha-midrasz), w którego wnętrzach mieści się gabinet glogerowski, ekspozycja wyposażenia starej apteki oraz galeria malarstwa Zygmunta „Zycha” Bujnowskiego. W pobliżu wznosi się także budynek dawnego chederu (szkoły), obecnie dom mieszkalny.

Przy rynku znajduje się kościół pw. Świętej Trójcy, wzniesiony w stylu barokowym w latach 1742–1749 z fundacji Jana Klemensa III Branickiego, według projektu Jana Henryka Klemma i Józefa Sękowskiego. Zachowało się XVIII-wieczne wyposażenie wnętrza. Nad bocznymi kaplicami znajdują się majestatyczne portrety Jana Klemensa III Branickiego i jego żony Izabelli z Poniatowskich pędzla Antoniego Tallmana. Słupy ogrodzenia kościoła zwieńczone zostały kamiennymi kulami armatnimi ze zbiorów Zygmunta Glogera.

Od centrum Tykocina już niedaleko do zamku Zygmunta Augusta, pierwotnie wybudowanego w latach 1550–1572. Jego projektantem i budowniczym był inżynier królewski Hiob Breytfus (Job Preytfus). Wówczas była to jedna z najpotężniejszych fortyfikacji ówczesnej Rzeczypospolitej, na jej terenie mieścił się arsenał koronny, skarbiec królewski, kancelaria i biblioteka. W zamkowych komnatach przez rok spoczywały zwłoki Zygmunta Augusta, zanim zostały pogrzebane na Wawelu. W trakcie potopu szwedzkiego zamek został obsadzony przez szwedzką i radziwiłłowską załogę, w 1655 r. zmarł tutaj książę Janusz Radziwiłł. Dwa lata później Tykocin odbiły wojska Pawła Sapiehy, a w czasie szturm zamek został częściowo wysadzony w powietrze przez wojska szwedzkie (literacki obraz tych wydarzeń przedstawił w „Potopie” Henryk Sienkiewicz). Budowla została zrekonstruowana w celach hotelowo-turystycznych przez prywatnego przedsiębiorcę Jacka Nazarę.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ Alumnat z lat 1634–1638, pełniący funkcję schroniska dla żołnierzy weteranów do 1914 r.,
- ▶ klasztor księży Misjonarzy z 1755 r.,
- ▶ zespół klasztorny bernardynów z lat 1771–1791,
- ▶ cmentarz żydowski z XVI w.,
- ▶ pomnik Orła Białego z 1982 r.,
- ▶ krzyż z tablicą epitafijną Łukasza Górnickiego.

Waliły (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. Znajduje się na terenie Puszczy Knyszyńskiej, na obszarze specjalnej ochrony ptaków. Jest również określana jako Waliły Wieś dla odróżnienia od znajdujących się w gminie Gródek dwóch innych wsi o podobnej nazwie – Waliły Dwór i Waliły Stacja. Początki Walił sięgają zapewne XVI w., kiedy to miała miejsce reorganizacja dóbr gródeckich należących do rodu Chodkiewiczów.

W pobliżu wsi Waliły miała miejsce jedna z największych bitew w okresie powstania styczniowego, zwana też bitwą pod Piereciosami. W okolicy znajduje się głaz narzutowy o obwodzie 19 m – największy w tej części Polski. W Waliłach urodził się Leon Tarasewicz, malarz pochodzenia białoruskiego, absolwent Liceum Plastycznego w Supraslu, odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. W pobliżu jest położony zbiornik Wyżary. Około 2 km na południe od południowo-wschodniego skraju wsi znajdują się pozostałości dawnego cmentarza wojennego z okresu I wojny światowej.

Waniewo (trasa nr 2)

Wieś i parafia położona na lewym brzegu Narwi w gminie Sokoły. Pierwszym właścicielem dóbr waniewskich (1501–1528) był wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł, herbu Trąby. Istniejące tu zamek oraz przeprawa mostowa spowodowały awans Waniewa do rangi miasta – stało się drugim po Goniądzu ośrodkiem dóbr radziwiłłowskich na Podlasiu. W 1511 r. Radziwiłł ufundował kościół parafialny pw. Wniebowstąpienia Pańskiego. W wyniku sporów i walk pomiędzy rodem Gasztołdów a Radziwiłłami (1513–1528) zamek został prawdopodobnie spalony (w odwecie za spalenie zamku w Tykocinie), co zahamowało rozwój miasta i w konsekwencji utratę praw miejskich (Waniewo występuje w rejestrze jako wieś już w 2. poł. XVII w.). W następnych wiekach dobra waniewskie należały do różnych właścicieli – m.in. w 1677 r. trafiły w ręce braci Mikołaja i Wilhelma Orsetich herbu Złotokłos, kupców pochodzących z Włoch, a na początku XIX w. sprzedano je rodzinie Rostworowskich. Wieś ucierpiała znacznie w czasie II wojny światowej, obecnie jest miejscowością turystyczną z kąpieliskiem, kilkoma gospodarstwami agroturystycznymi oraz kładką z platformami do wsi Śliwno.

We wsi warto zobaczyć murowany kościół pw. Wniebowzięcia NMP w stylu neoromańskim z lat 1870–1877, odbudowany ze zniszczeń wojennych w latach 1946–1950. Ponadto atrakcją Waniewa są przejażdżki tradycyjnymi łódkami drewnianymi, tzw. pychówkami.

Waniewo–Śliwno, ścieżka edukacyjna (trasa nr 2)

Ścieżka przebiega po drewnianej kładce o długości około kilometra, łączącej dwa brzegi doliny – w Waniewie i Śliwnie. Fragmenty trasy przecinającej koryta Narwi pokonuje się poprzez przeciąganie uwiązanych na linach pomostów. Szlak ten był wytyczony już w XVI w., a na środku przeprawy znajdował się niewielki gród strzegący interesów władających na tym obszarze Radziwiłłów. Obecnie w tym miejscu wzniesiono wieżę widokową. Przy ścieżce znajduje się pięć tablic z opisami przyrody.

Wasilków (trasy nr 1 i 2)

Miasto nad rzeką Supraśl. Pierwotnie ostep w Puszczy Grodzieńskiej, wymieniony w ugodzie z 1358 r. dotyczącej rozgraniczenia księstwa mazowieckiego i Litwy, zawartej przez Siemowita II z Kiejstutem. W 1524 r. Zygmunt I Stary nadał te tereny swojej małżonce Bonie Sforzy. Istniały tu tzw. okoły – ogrodzone miejsca przeznaczone do polowań. W ramach pomiaru włócznej – reformy mającej na celu zagospodarowanie podlaskich puszczy – w dniu 8 grudnia 1566 r. Zygmunt II August zdecydował o powstaniu miasta na tzw. surowym korzeniu, nadając mu prawa miejskie magdeburskie, ustanawiając starostwo i erygując parafię. Zasadzcą został Grzegorz Wołłowicz. Następnie funkcje starostów wasilkowskich pełnili m.in. inżynier królewski Hiob Brejtfus (Job Preytfus) – budowniczy tykońskiego zamku, i Łukasz Górnicki – sekretarz i bibliotekarz Zygmunta Augusta, Stefana Batorego, Henryka Walezego i Zygmunta III Wazy, wybitny pisarz polskiego renesansu. Od połowy XIX w. do lat 30. XX w. Wasilków był dużym ośrodkiem przemysłu włókienniczego.

Ponadto warto zobaczyć:

- ▶ kościół pw. Przemienienia Pańskiego z 1883 r.,
- ▶ kościół modernistyczny pw. Najświętszej Marii Panny Matki Miłosierdzia zbudowany w latach 1958–1966,
- ▶ cerkiew pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła z 1875 r.,
- ▶ cmentarz katolicki z połowy XIX w. z zespołem rzeźb nawiązujących do Pasji i Zmartwychwstania Chrystusa.

Wasilówka (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Janów. Znajduje się w niej dwie pracownie tkactwa dwuosonowego, znajdujące się na Szlaku Rękodzieła Ludowego. Stosowana przez tkaczki technika, tradycyjna dla tej okolicy, polega na przeplataniu nici w taki sposób, aby po obydwu stro-

nach tkaniny uzyskać wzór o jednakowym kształcie, ale różnych kolorach. Do tkania używa się ręcznych krosien oraz naturalnie barwionej wełny.

Wyłudry (trasa nr 1)

Wieś położona w powiecie sokólskim, w gminie Korycin, powstała w XVII w. Obok wsi na wzgórzu św. Izydora stoi pomnik zwany „Golgotą Wschodu”, upamiętniający wszystkie ofiary stalinowskiego systemu. Znajduje się tam również kamień poświęcony zamordowanemu przez Sowietów posłowi na Sejm II i III kadencji w oraz wójtowi korycińskiemu Adolfowi Sawickiemu (na budynku Urzędu Gminy w Korycinie wisi poświęcona mu tablica) oraz głaz upamiętniający sławnego matematyka Józefa Marcinkiewicza, pochodzącego z niedalekich Cimoszek autora prac z dziedziny analizy matematycznej, zamordowanego w Charkowie (jego symboliczny grób znajduje się na cmentarzu w Janowie).

Wyżary (trasa nr 2)

Sztuczny zbiornik o powierzchni pięciu hektarów, utworzony na rzece Radulince jeszcze przed II wojną światową. Jego nazwa nawiązuje do dawnego sposobu pozyskiwania węgla drzewnego, smoły czy potażu – oznacza miejsce, gdzie niegdyś wypalano w tym celu drewno. Do 1964 r. pełnił funkcję stawu rybnego – starsi mieszkańcy tych okolic wspominają zdarzenie, jak wycofujące się wojska sowieckie wysadziły zastawki na stawie, co umożliwiło mieszkańcom pobliskiego Radunina nałapanie mnóstwa dużych ryb. Później zbiornik zaczął służyć do konserwacji i przechowywania drewna, natomiast dziś jest wykorzystywany jako zbiornik retencyjny do celów przeciwożarowych. Ponadto stanowi siedlisko wielu gatunków zwierząt i roślin wodnych, a bytujące w nim gatunki można poznać dzięki stworzonej przez nadleśnictwo Waliły ścieżce edukacyjnej. Przy zbiorniku można również podziwiać leśną galerię rzeźb, stworzoną w 2017 r. przez studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie oraz członków grupy Nowolipie.

Zabrodzie (trasa nr 1)

Dawna wieś królewska położona w powiecie sokólskim, w gminie Korycin. Leży nad rzeką Kumiałką, prawym dopływem Brzozówki – rzeki od czasów najdawniejszych stanowiącej administracyjną oraz kulturową granicę Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Załużki (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, w gminie Gródek. W pobliżu wsi znajdują się pozostałości cmentarza średniowiecznego, wpisane do rejestru zabytków. Ponadto przy drodze do Królowego Mostu istniał niewielki cmentarz z okresu I wojny światowej z grobami żołnierzy niemieckich, obecnie już niewidoczny.

Zamczysko, grodzisko (trasa nr 2)

Relikt wczesnośredniowiecznego grodu funkcjonującego na pograniczu mazowiecko-jaćwieskim z XII i XIII w. Położony jest w powiecie białostockim, w gminie Tykocin, ok. 400 m na wschód od drogi łączącej Tykocin z Jeżewem. Teren grodziska częściowo porastają drzewa, wały ziemne są nadal wyraźnie widoczne.

Zaścianki (trasa nr 1)

Kolonia położona w powiecie sokólskim, w gminie Sokółka. W pobliżu płynie rzeka Kamionka, dopływ Sokołdy.

Zawady (trasa nr 2)

Wieś położona w powiecie białostockim, siedziba gminy, powiat białostocki. Jej początki sięgają ok. 1413 r., kiedy to książę Janusz I Mazowiecki nadał 60 włók ziemi braciom Giedejtowi, Marcinowi i Michałowi z Kobylina w dolinie rzeki Śliny, stanowiącej wówczas granicę z Wielkim Księstwem Litewskim. W 1431 r. właścicielem wsi został Jan Giedej – protoplasta Zawadzkich herbu Prus. Istnienie kościoła fundacji Kobylińskich ok. 1420 r. potwierdzają zapisy z lat 1422 i 1433. W 1452 r. wieś otrzymała prawa niemieckie. W XVI w. Zawady były podzielone na części drobnoszlachecką i włościańską. W tymże okresie istniał tu również folwark Suchodolskich. W latach 1742–1743 bracia Andrzej i Stanisław Suchodolscy, ich matka oraz rodzina Kulikowskich ufundowali nowy drewniany kościół w barokowym stylu.

W czasie II wojny światowej wieś dotknęły tragiczne wydarzenia. W dniach 24–26 sierpnia 1941 r. boisko szkolne miejscowej szkoły stanowiło miejsce oczekiwania tykocińskich Żydów na egzekucję w Lesie Łopuchowskim. 13 lipca 1943 r. niemiecka żandarmeria rozstrzelała 28 mieszkańców wsi w odwecie za akcję partyzancką.

Warto zobaczyć:

- ▶ kościół pw. Przemienienia Pańskiego wybudowany w latach 1938 – 56 według projektu Jerzego Pieńczykowskiego,
- ▶ plac ogrodzony kamiennym murem z neogotycką bramą i kamienną grotą Matki Bożej – miejsce lokalizacji drewnianego kościoła przeniesionego w 1979 r. do wsi Cibory Kołaczki,
- ▶ głąz poświęcony bojownikom o niepodległość Polski,
- ▶ kaplicę cmentarną z 1878 r. fundacji Apolonii i Józefa Wądołowskich,
- ▶ kaplicę pw. św. Jana Chrzciciela z połowy XIX w.

Zwierki (trasa nr 2)

Wieś założona w poł. XVI w. przez Chodkiewiczów, w trakcie kolonizacji dawnej Puszczy Błudowskiej. Następnie własność Radziwiłłów, Paców, Sanguszków i Leszczyńskich. Kilkakrotnie niszczone w trakcie wojen i pożarów – w trakcie ostatniego wielkiego pożaru (1901) spłonęły wszystkie zabudowania. Tu urodził się i zginął męczeńską śmiercią Gabriel Gowel (1684–1690) – Św. Gabriel Zabłudowski – prawosławny patron dzieci i młodzieży, kanonizowany w 1820. W 1996 r. rozpoczęto budowę żeńskiego klasztoru (monasteru) pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogarodzicy i cerkwi pw. Św. Gabriela w Zwierkach. Pierwsza liturgia została odprawiona w 2003 r.

Żubr (trasy nr 1 i 2)

Żubr jest symbolem Białowieskiego Parku Narodowego, gdyż właśnie w tym parku ocalono to zwierzę od zagłady. Jest krewnym bizona zamieszkującego prerie Ameryki Północnej. Żubr jako gatunek dzieli się na trzy podgatunki: żubr nizinny (białowiecki – populacja odtworzona dzięki osobnikom z niewoli), żubr górski (kaukaski – wymarły), żubr nizinno-kaukaski (mieszaniec obu podgatunków).

Żubry wyginęły prawie całkowicie już w XVIII w. W 1919 r. zabity został ostatni osobnik w Puszczy Białowieskiej. Do Puszczy zwierzęta te sprowadzono ponownie w 1929 r. z ogrodów zoologicznych do specjalnie przygotowanego zwierzyńca i rozpoczęto hodowlę mającą na celu ich reintrodukcję. Stan żubrów w białowieckim rezerwacie w 1939 r. wyniósł 16 sztuk, w tym 7 (1 samiec, 6 samic) linii nizinnej i 9 (3 samców, 6 samic) linii nizinno-kaukaskiej. Dalsze prace hodowlane zmierzały nie tylko do powiększenia stanu liczebnego, ale i wyeliminowania z Białowieży żubrów z domieszką krwi żubra kaukaskiego, co nastąpiło ostatecznie w 1950 r. W 1952 r. pierwsze okazy zostały wypuszczone na wolność. Obecnie na te-

renie Puszczy Białowieskiej żyje ponad połowa polskiej populacji żubrów (ok. 700 osobników).

Żubr jest największym żyjącym ssakiem w Europie. Jego wielkość zależy od płci i wieku, a ciało pokrywa płowo-brunatna sierść, doskonale stapiająca się z otoczeniem, na dolnej części szyi tworząca tzw. brodę. Na głowie żubrów obu płci znajdują się wysoko osadzone rogi, których końce u dorosłych samic zginają się do środka silniej niż u byków. Cielęta mają przy urodzeniu sierść o odcieniu rudawym.

Żubry żyją w stadach liczących 10–15 sztuk. Na czas rui (sierpień–wrzesień) łączą się w większe stada liczące 30–40 sztuk. Dojrzałość fizyczną uzyskują stosunkowo późno, w wieku 8–9 lat (samce), 5–6 lat (samica). Ciąża u żubra trwa 265 dni, matka opiekuje się potomkiem do skończenia przez niego 2 roku życia. Pożywieniem żubrów jest pokarm roślinny, a dorosły żubr zjada od 40 do 60 kg paszy na dobę – żerowanie zajmuje mu 50–80% czasu od wschodu do zachodu słońca.

Miejsce na notatki

PATRONAT HONOROWY ORAZ WSPARCIE OWRP 2021

Marszałek Województwa
Podlaskiego Artur Kosicki

Posel do Parlamentu Europejskiego
Tomasz Frankowski

Prezydent Miasta Białegostoku
prof. Tadeusz Truskolaski

Burmistrz Augustowa
Mirosław Karolczuk

Burmistrz Choroczcy
Robert Wardziński

Burmistrz Czarnej Białostockiej
Jacek Chrułski

Burmistrz Dąbrowy Białostockiej
Artur Gajlewicz

Burmistrz Lipska
Lech Łępicki

Burmistrz Sokółki
Ewa Kulikowska

Burmistrz Suchowoli
Michał Grzegorz Matyskiel

Burmistrz Supraśla
dr Radosław Dobrowolski

Burmistrz Tykocina
Mariusz Dudziński

Burmistrz Wasilkowa
Adrian Łuckiewicz

Wójt Gródka
Wiesław Kulesza

Wójt Janowa
Jerzy Pogorzelski

Wójt Korycina
Mirosław Lech

Dyrektor Biebrzańskiego Parku
Narodowego Artur Wiatr

Dyrektor Narwiańskiego Parku
Narodowego Grzegorz Piekarski

Dyrektor Parku Krajobrazowego Puszczy
Knyszyńskiej Joanna Kurzawa

Prezes Podlaskiej Regionalnej Organizacji
Turystycznej dr Bożena Nieniałtowska

Dyrektor Muzeum Podlaskiego
w Białymstoku dr Waldemar Wilczewski

Regionalny Oddział PTTK
BIAŁYSTOK